

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«Харківський політехнічний інститут»

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

для студентів економічних спеціальностей

Харків 2004

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

**для студентів економічних спеціальностей, що вивчають
курси “Державне регулювання” та “Економічна політика”**

За редакцією проф. Архієреєва С.І., доц. Решетняк Н.Б.

Затверджено редакційно-видав-
ничою радою НТУ «ХП»,
Протокол № 4 від 19.12.2003 р.

Харків НТУ “ХП” 2004

ББК 65.012.2
Д-36
УДК 332.025.12

Рецензенти: В.М.Воробйов, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна;
І.В. Сідельнікова, кандидат економічних наук, професор, Харківський державний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди.

Автори: С.І.Архієреєв, О.О.Демьохіна, В.А.Євтушенко, Д.А.Козуб, В.І. Удодова, Т.В.Рябова, Л.І.Шаша, Н.В.Шмбаєва, К. Шимпф.

Державне регулювання економіки: Навч. посібник / За ред. Архієреєва С.І., Решетняк Н.Б. - Харків: НТУ „ХПІ”, 2004. - 190с.

У посібнику розглядаються основні положення теорії державного регулювання економіки, надається відповідний теоретичний і статистичний матеріал щодо України. Посібник містить навчально-методичне забезпечення з кожної теми курсу: плани семінарських занять, теми рефератів, практикум, список літератури. Розраховано на студентів економічних спеціальностей, що вивчають курси “Державне регулювання економіки” та “Економічна політика”.

Табл. 4. Рис. 5. Бібліогр. назв. 74

ББК 65.012.2

© НТУ “ХПІ”, 2004

ЗМІСТ

Передмова	7
Тема 1. Державне регулювання як функція держави	8
1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки	8
2. Методи державного регулювання економіки	12
3. Еволюція концепцій державного регулювання економіки	13
4. Особливості державного регулювання економіки в трансформаційний період	22
Питання для обговорення на семінарському занятті	23
Теми рефератів	23
Практикум	24
Література	26
Тема 2. Стратегія соціально-економічного розвитку країни	27
1. Сутність соціально-економічної стратегії.....	27
2. Соціально-економічне прогнозування	31
3. Макроекономічне планування.....	34
4. Державне програмно-цільове планування	40
Питання для обговорення на семінарському занятті	45
Теми рефератів	45
Практикум.....	45
Література	47
Тема 3. Фінансова політика та кредитно-грошове регулювання	48
1. Зміст та напрямки кредитно-грошового регулювання	48
2. Основні інструменти кредитно-грошового регулювання	49
3. Сутність фінансового регулювання економіки	54
4. Порівняльний аналіз ефективності кредитно-грошового і фінансового регулювання.....	57
Питання для обговорення на семінарському занятті	58

Теми рефератів	59
Практикум	59
Література	62
Тема 4. Структурна та інвестиційна політика.....	62
1. Структура економіки та основні типи структурної політики.....	62
2. Сучасний стан структури економіки України та її реформування.....	66
3. Державне регулювання інвестиційної діяльності.....	68
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	71
Теми рефератів	71
Практикум	71
Література	74
Тема 5. Науково-технічна та інноваційна політика.....	76
1. Науково-технічний прогрес та економічне зростання.....	76
2. Необхідність та сутність науково-технічної політики.....	77
3. Форми та методи реалізації науково-технічної політики.....	84
4. Державне регулювання інноваційних процесів.....	87
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	93
Теми рефератів	94
Практикум	94
Література	96
Глава 6. Державне регулювання підприємництва.....	97
1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання	97
2. Правова база підприємництва в Україні.....	101
3. Державна підтримка малого підприємництва	102
4. Роль держави в становленні конкурентного середовища	104
5. Фінансові важелі державної підприємницької політики.....	106
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	108

Теми рефератів	108
Практикум.....	109
Література	111
Тема 7. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	112
1. Сутність, цілі та принципи зовнішньоекономічної політики держави.....	112
2. Основні інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	114
3. Платіжний баланс як інструмент державного регулювання	118
4. Регулювання міграції робочої сили	120
Питання для обговорення на семінарському занятті	123
Теми рефератів	123
Практикум.....	124
Література	126
Тема 8. Державне регулювання цін та інфляції	126
1. Державна трансакційна політика	126
2. Антиінфляційна політика держави	130
3. Суть та принципи державного регулювання цін в ринкових умовах	133
4. Державне регулювання ціноутворення в розвинутих країнах.....	137
Питання для обговорення на семінарському занятті	139
Теми рефератів	139
Практикум.....	139
Література	141
Тема 9. Регіональна економічна політика	141
1. Сутність та принципи державної регіональної економічної політики	141
2. Теорії державного регулювання розвитку регіонів	145
3. Еволюція державного регулювання розвитку регіонів.....	148
4. Механізм регіональної політики в перехідній економіці.....	153

5. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально економічного розвитку регіонів	159
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	162
Теми рефератів	162
Практикум	162
Література	165
Тема 10. Соціальна політика	166
1. Сутність соціальної політики, її цілі і основні моделі	166
2. Основні завдання та показники соціальної політики.....	173
3. Регулювання ринку праці та зайнятості населення.....	176
4. Регулювання реальних доходів і споживання населення	178
5. Соціальний захист населення та розвиток соціальної інфраструктури.....	180
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	182
Теми рефератів	182
Практикум	182
Література	185
Тема 11. Державне регулювання природоохоронної діяльності.....	185
1. Проблеми глобальної економічної безпеки та необхідність втручання держави	185
2. Мета, завдання та ефективність державного регулювання екологічної сфери	189
3. Рівні, методи й інструменти державної екологічної політики.....	192
4. Перспективи розвитку національного механізму природокористування в Україні	196
Питання для обговорення на семінарському занятті.....	197
Теми рефератів	198
Практикум	198
Література	201
Питання для підготовки до іспиту.....	202

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі існування суспільства державне регулювання економіки є об'єктивною необхідністю. Держава, як і раніше, є єдиним діючим інститутом, здатним забезпечувати правовий порядок, необхідний в економічній сфері. В усіх розвинених країнах ринковий механізм господарювання доповнюється інструментами державного регулювання, співвідношення яких залежить від частки державного сектора, історичних особливостей, традицій, характеру розв'язуваних задач. Вочевидь, що стійкий економічний розвиток неможливий без координуючої ролі держави. Системне державне регулювання економіки, що сформоване в західних країнах, спрямовано на забезпечення стабільності економічної системи і на коректування протиріч між рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Теоретичне осмислення економічної ролі держави відбулося в ХХ сторіччі, що й стало науковим фундаментом для державного регулювання економіки.

Специфіка реформ, що проводяться у вітчизняній економіці, полягає у тому, що: по-перше, почато перехід від директивно планової до соціально орієнтованої ринкової економіки; по-друге, реформи почалися зі спроби впровадження в найкоротший термін ліберальної моделі ринку, тому що існувало спрощене уявлення про ринкову економіку як про систему, що регулюється переважно ринковими механізмами й у якій роль держави зведена до мінімуму. Але, як показала практика, побудова основ нової ефективної системи господарювання неможлива без активної ролі держави. В умовах ринкової трансформації роль держави об'єктивно зростає, тому що ще не цілком сформований механізм ринкового саморегулювання.

Державне регулювання економіки як навчальна дисципліна являє собою систему знань про сутність, закономірності і методи впливу держави на соціально-економічний розвиток для досягнення цілей державної економічної політики. Державне регулювання економіки є нормативною дисципліною для студентів економічних спеціальностей, що навчаються за програмою бакалаврів.

У пропонованому навчальному посібнику на основі сучасних економічних концепцій і діючих нормативно-правових актів у стислій формі викладені найбільш важливі питання курсу. Посібник містить також плани семінарських занять, теми рефератів, тестові завдання, перелік екзаменаційних питань і список рекомендованої літератури з кожної теми. Автори посібника - колектив кафедри загальної економічної теорії НТУ "ХП" - сподіваються, що це видання допоможе при підготовці до семінарських занять та іспитів, і в цілому буде сприяти підвищенню професійної підготовки майбутніх фахівців.

Авторський колектив: проф. Архієреєв С. І., доц. Удодова В. І. - ТТ. 3, 8; доц. Шibaєва Н. В. - ТТ. 1, 9; доц. Рябова Т. В., доц. Шимпф К. - ТТ. 2, 10; ст. викл. Демьохіна О. О. - ТТ. 4, 7; доц. Шаша Л. І. - Т. 5; к.е.н. Козуб Д. А. - Т.6; к.е.н. Євтушенко В. А. - Т.11.

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ

1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки

Держава виникає на певному етапі розвитку людського суспільства як результат появи приватної власності, поширення обміну і зародження на цій основі майнової і соціальної нерівності. Державні інститути споконвічно були покликані забезпечувати відносну справедливість, стабільність і ефективність господарських процесів. На різних етапах історії людства ці поняття мали неоднакове значення і реалізовувалися за допомогою специфічних методів. Це пов'язано з особливостями соціально-економічного устрою конкретної країни. Дані особливості визначають трактування змісту таких понять, як соціальна справедливість, стабільність, ефективність, а також формують набір форм і методів, за допомогою яких держава вирішує економічні і соціальні завдання, що виникають перед суспільством.

Вихідним моментом економічної діяльності є потреби окремих людей і суспільства в цілому. А критерієм ефективності економічної діяльності може служити ступінь задоволення цих потреб. Але основною економічною проблемою, яка стоїть перед всіма економічними системами, є проблема безмежності потреб і обмеженості ресурсів. На сьогоднішній день найбільш успішно справляється з рішенням цієї проблеми економічна система, що заснована на ринкових принципах господарювання. Розвиток ринкової економіки, як і обумовлене нею зростання матеріального виробництва, споконвічно спирається на державну організацію громадського життя. Ринок – це такий тип господарювання, основним стрижнем якого є право, отже, держава необхідна для створення відповідних інституціональних основ ринку. Без створюваних і підтримуваних державою юридичних гарантій прав власності й обов'язкового виконання контрактів здійснення ринкових трансакцій практично неможливо.

Перевагою ринкової економіки є здатність ефективно використовувати обмежені ресурси. Але можуть виникати ситуації, при яких ринок не забезпечує координації процесів економічного вибору таким чином, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів (так званий Парето-оптимум). Такі ситуації можуть виникати внаслідок недосконалої конкуренції, неможливості виробляти суспільні товари в необхідній кількості, існування зовнішніх ефектів, неповноти інформації, економічної нестабільності. Це так звані провали ринку. Тому держава доповнює ринок, допомагаючи його розвитку й удосконалюванню, а також відшкодовуючи, згладжуючи і попереджаючи його провали.

Стратегічною метою держави в економічній сфері є досягнення максимального добробуту суспільства. Але категорія добробуту носить відносний характер і важко піддається кількісному визначенню, тому в реальному житті використовується набір конкретних цілей, спрямованих на досягнення стратегічної мети: стійкі темпи економічного зростання, повна зайнятість ресурсів, стабільний рівень цін, справедливий розподіл доходів.

Основні задачі держави в розвинутих ринкових економіках можна звести до забезпечення інституціонально-правового фундаменту госпо-

дарської діяльності і до заповнення і згладжування провалів ринку. Рішення цих задач припускає використання цілого комплексу заходів, серед яких частіше інших виділяються наступні:

- законодавча і правоохоронна діяльність по захисту свободи особи і приватної власності, включаючи підтримку контрактної дисципліни;
- виробництво суспільних, тобто неподільних при споживанні благ (оборона, забезпечення порядку, будівництво доріг, водопроводів, каналізації та інших споруджень, необхідних для нормальної життєдіяльності суспільства);
- розвиток освіти, охорони здоров'я, науки і культури, які знаходяться на периферії інтересів суб'єктів ринку й у той же час мають велике значення для удосконалювання людського капіталу і гідного існування людей;
- захист суспільства від таких негативних побічних ефектів господарської діяльності, як руйнування навколишнього середовища;
- забезпечення умов для ринкової конкуренції, а також регулювання і реформування природних монополій у виробництві і розподілі енергетичних, транспортних і інших комунікаційних послуг,
- зм'якшення соціальної нерівності, що закріплюється ринком;
- антиінфляційне й антициклічне регулювання [11, с.8].

Незважаючи на те, що ці функції є загально визнаними, суперечки про пропорції ринкового і державного механізмів їхнього забезпечення продовжуються. Отже, необхідність державного регулювання економіки не викликає сумнівів. Правомірна постановка питання про відповідність цього регулювання об'єктивним потребам і можливостям конкретної країни, рівню її економічного розвитку.

Ринкова система явище не статичне. З часу свого виникнення вона постійно еволюціонувала, шукаючи шляхи для найкращого пристосування в мінливих умовах. Одним з факторів такої еволюції є використання державного регулювання як підсистеми ринкового механізму [6, с.51]. **Державне регулювання економіки (ДРЕ)** можна визначити як сукупність інститутів, форм, методів і інструментів, за допомогою яких держава впливає на економічну поведінку суб'єктів господарювання і ринкову

кон'юнктуру з метою створення конкурентних умов для їхнього функціонування і рішення соціально-економічних проблем суспільства.

Фактори, що впливають на розвиток ДРЕ можна розділити на ендогенні й екзогенні. До ендогенних факторів, насамперед, можна віднести: рівень розвитку продуктивних сил; характер виробничих відносин; рівень розвитку й ефективність дії ринкових механізмів; ефективність державного управління і державного регулювання. До екзогенних відносяться фактори, що діють поза межами національної економічної системи, але істотно впливають на характер і ступінь державного регулювання економіки: зовнішньополітичні; внутрішньополітичні; зовнішньоекономічні; історичні; етносоціальні; етноментальні.

Поряд із провалами (недоліками) ринку існують і недоліки держави, тобто ситуації при яких політика уряду приводить до неефективного використання ресурсів. Виділяють чотири групи факторів, що негативно впливають на обґрунтування і реалізацію державних управлінських рішень у сфері ДРЕ [1, с.53-54]. Це:

1) обмеженість інформації;

2) неможливість держави цілком контролювати реакцію контрагентів на її дії. Втручання держави в економіку може викликати негативні побічні ефекти (екстерналії);

3) недосконалість політичного процесу: під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику;

4) обмеженість контролю над державним апаратом. Особливості стану і поведінки бюрократії здатні посилювати неефективність функціонування економіки, зокрема приводити до надмірного зростання управлінського апарата і невиправданому збільшенню бюджетних витрат. На думку Д. Медісона “сутність уряду – в його владі, а влада віддана в руки людини, як і слід очікувати, породжує зловживання”[4, с.23]. Для реальної економіки властиві ситуації, коли одночасно мають місце і недоліки ринку, і недоліки держави.

Первинним суб'єктом державного регулювання є людина (громадя-

нин), тому що в демократичному суспільстві громадянин виражає свої інтереси як виборець шляхом голосування. Але виборці безпосередньо обирають склад органів державної влади, тому суб'єктом державного регулювання економіки стає держава в особі державних органів (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій) [10, с.25]. У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на основах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. В Україні розподіл повноважень між гілками влади визначається Конституцією України (1996). Функції, права й обов'язки державних органів України обговорені Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами.

2. Методи державного регулювання економіки

Результати впливу держави на поведінку суб'єктів господарювання і економічну кон'юнктуру залежать не тільки від масштабів, але і від методів регулювання. Методи державного регулювання економіки по формах впливу можна розділити на прямі і непрямі [10, с.26].

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання, і економічних інструментів прямого впливу. Основними інструментами прямого державного регулювання є нормативно-правові акти, директивні макроекономічні плани і цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлювані ціни, нормативи, ліцензії, квоти, ліміти та ін.

Методи непрямого регулювання — це методи, що регламентують економічну поведінку суб'єктів ринку опосередковано, через створення певного економічного середовища, що змушує їх діяти в потрібному державі напрямку. До методів непрямого регулювання відносяться інструменти фіскального, бюджетного, грошово-кредитного, інвестиційного, амортизаційного, інноваційного напрямків економічної політики, а також методи морального умовляння (виховні заходи, роз'яснення і популяризація цілей і змісту економічної політики, що проводиться держа-

вою).

У розвинутих країнах держава усе менше використовує для здійснення свого впливу прями, адміністративно-командні методи регулювання. Постійно збільшуються арсенал і питома вага непрямих, більш гнучких важелів впливу держави на економіку, що носять переважно економічний характер. Але все-таки залишаються сфери (наприклад, антимонопольне регулювання, природоохоронна діяльність), де перевага віддається прямим адміністративним методам регулювання.

Агрегованим об'єктом ДРЕ є національна економіка, тобто об'єкт державного регулювання економіки і об'єкт макроекономіки збігаються. У зв'язку з цим методологічною основою державного регулювання економіки є макроекономіка.

Об'єктами ДРЕ виступають також: економічні підсистеми (економіка регіонів, народногосподарських комплексів, областей; сектори економіки; стадії відтворення; соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія, зайнятість, інфляція, науково-технічний прогрес, екологія, кон'юнктура); відносини (кредитні, фінансові, зовнішньоекономічні і т. ін.); ринки (товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валюти, фондів, капіталів і т. ін.). Складність утілення зазначених об'єктів у чіткі організаційні форми визначає, як правило, опосередкований вплив держави на функціонування і розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків. Безпосереднім об'єктом державного регулювання виступає діяльність підприємств (установ, організацій), державних органів, домашніх господарств [10, с.25].

3. Еволюція концепцій державного регулювання економіки

Сучасна роль держави в економіці формувалася історично. Світ змінювався, і разом з ним змінювалися уявлення про роль держави в економічному і соціальному розвитку. На уявлення про роль держави впливають: 1) менталітет населення, обумовлений культурною спадщиною чи релігією; 2) рівень економічного розвитку країни, що в залежності від розвиненості ринкових відносин і приватного сектора визначає по-

требу в більшому **чи** меншому державному втручанні; 3) ступінь відкритості економіки; 4) рівень технологічного розвитку, що визначає наявність чи відсутність природних монополій, а також необхідність у регулюванні деяких нових видів діяльності (наприклад, фінансових ринків, зв'язку, транспорту); 5) якість апарата державного управління, що визначає межі ефективного втручання урядів в економіку [9, с.53].

Починаючи з А. Сміта, економісти класичного напрямку виступали за мінімальне втручання держави, обмежуючи його здійсненням життєво необхідних суспільних робіт, підтримкою законності і правопорядку, обороною країни, організацією грошового обігу. На думку класиків, уряд повинен гарантувати права власності і непорушність контрактів, захищати економічні і політичні свободи громадян. Таке ставлення було частково реакцією на широке втручання урядів у функціонування ринку, характерне для Європи XVIII ст. Економісти-класики вважали, що це втручання завдає шкоди господарській діяльності і стримує економічне зростання. У XIX ст. економічна роль урядів була більш обмеженою.

Роль держави в економіці прийнято оцінювати по частці податків чи державних витрат у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП).

Таблиця 1.1. [11, с. 5]

Держава і розвиток
Сукупні державні витрати (1) та соціальні трансферти(2) у провідних країнах світу, % від ВВП

	1870		1913		1960		1980		1990		1999	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Німеччина	10,0	0,5	14,8		32,4	18,1	45,1	20,5	43,3	21,0	45,0	22,0
Франція	12,6	0,5	17,0	0,8	34,6	13,4	46,5	23,2	49,1	25,6	51,4	28,2
Італія	11,9	0,0	11,1	0,0	30,1	13,1	34,3	18,4	43,3	22,0	46,7	22,7
Велика Британія	9,4	0,9	12,7	1,4	32,2	10,2	39,9	13,9	41,8	15,0	40,3	16,8
Швеція	5,7	0,7	10,4	1,0	31,0	10,8	57,6	23,5	64,6	25,9	62,8	28,1
Бельгія		0,2	13,8	0,4	30,3	13,1	48,3	28,5	47,9	27,0	49,4	27,3
Нідерланди	9,1	0,3	9,0	0,4	33,7	11,7	52,1	29,8	50,1	31,1	47,1	27,7
Норвегія	5,9	1,1	9,3	1,2	29,9	7,9					46,9	23,0
США	7,1	0,3	7,5	0,6	27,0	7,3	32,7	11,9	33,7	12,4	36,0	13,9

Японія	8,8	0,1	8,3	0,2	17,5	4,0	28,1	12,0	34,7	12,9	31,2	17,6
Австралія	18,3	0,0	16,5	1,1	21,2	7,4					32,9	15,4

Як видно з таблиці 1.1. у більшості промислових країн державні витрати у ХІХ ст. склали близько 10 % ВВП. Двадцяте століття принесло поступове підвищення ролі держави в економіці. В індустріальних країнах вона зросла в середньому з 12 % у 1913 р. до 45% у 1995 р. Очевидно, що одночасно відбувався поступовий ріст державної нормотворчості в економіці, але така статистика відсутня.

Економічна роль держави змінювалася під впливом різних факторів. Наприклад, у багатьох промислово розвинутих країнах на це вплинули необхідність подолання економічних і соціальних наслідків Великої депресії 30-х років двадцятого віку, війни і змагання із соціалізмом. У країнах, що розвиваються, на економічній ролі держави відбилося їхнє колоніальне минуле: націоналізація промисловості частково пояснювалася тим, що на момент одержання незалежності багато підприємств належали іноземцям.

Погляди Д. Кейнса послужили теоретичним фундаментом для розширення економічної ролі держави. Кейнсіанська концепція припускала, що для стабілізації економіки потрібно підтримувати доходи громадян у періоди циклічних коливань. Для цього пропонувалися програми суспільних робіт і виплат безробітним, розширення державного сектора, використання гнучких податкових схем. У багатьох країнах були введені державні пенсійні системи (часто перерозподільного характеру) і різні форми допомоги особам з доходом, нижче визначеного рівня. Вирішення завдання формування економіки, менш підданої циклічним коливанням, припускало створення могутнього державного сектора.

Марксистські і соціалістичні концепції (які робили акцент на вирівнюванні доходів) істотно вплинули на те, що й у країнах з ринковою економікою уряди почали відігравати важливу роль у перерозподілі доходів. Подібна функція навіть не передбачалася економістами класичного напрямку, що акцентували увагу на участі держави в розподілі ресурсів. Досвід СРСР і східноєвропейських країн, а також привабливість ідеї централізованого планування привели багато країн до "змішаної еконо-

міки", що характеризувалася більшою роллю держави. Перерозподіл доходів, тобто зниження доходів багатих і підвищення добробуту бідних, стало розглядатися як одна з основних задач економічної політики. Як видно з таблиці 1.1, питома вага соціальних трансфертів у структурі державних витрат зростала. Посиленню ролі держави також сприяли великі технологічні зміни в економіці, що стали особливо помітними після другої світової війни.

Необхідно відзначити, що з інтенсифікацією державного втручання в економіку зв'язані усі найбільш значимі соціально-економічні і політичні досягнення сучасних країн-лідерів світової економіки. Три перших післявоєнних десятиліття ознаменувалися найвищими за всю їхню історію темпами економічного зростання, самою повною зайнятістю і підвищенням рівня і якості життя людей.

У 50-60-і роки одержало поширення уявлення, що уряд може краще усіх визначити, які товари є "життєво важливими". Тим самим рішення держави повинні замінити ринок. Законодавство стимулювало (за допомогою оподаткування, надання кредитів) інвестиції, направлені на виробництво "життєво важливих" товарів.

Періодом розквіту державного втручання в економіку стали 50-60-і роки ЧЧ століття. Але для цього періоду був характерний ряд наївних ідей щодо ролі урядів. Передбачалося, що:

1) діяльність держави націлена тільки на суспільне благо і немає фактів своєкорисливої поведінки чиновників. На проблему звернули увагу лише в 70-і роки, а дослідження з корупції з'явилися в 90-і;

2) держава є цілісним організмом, у якому усі важливі економічні рішення приймаються на основі раціональності і прозорості. Відповідно, неможливі протиріччя між різними напрямками державної політики. Державна політика відрізняється послідовністю не тільки в просторовому, але і в часовому аспекті, а коротко- і довгострокові цілі економічної політики несуперечливі;

3) економічні рішення піддаються перегляду. Наприклад, можна звільняти державних службовців, коли в них відпадає потреба; скасовувати податкові й інші пільги, коли минув період їхньої дії чи досягнути

бажані цілі; припиняти соціальні виплати. Але стало зрозуміле, що простіше приймати рішення про збільшення соціальних пільг (наприклад, пенсій), чим про їхнє зменшення, про розширення штату держапарату, чим про його скорочення;

4) інструменти економічної політики знаходяться під повним контролем керівництва, яке може покладатися на ефективну роботу державних службовців, що реалізують прийняті нагорі рішення [9,с.57].

Як показав досвід, такі погляди нереалістичні. Фактом є те, що держава: 1) не монолітна, а характеризується множинністю центрів розробки політики, кожний з який керується своїми уявленнями про суспільні інтереси; 2) державна політика не завжди може бути послідовною в просторовому і часовому аспектах; 3) політика може визначатися користю державних чиновників і групами тиску; 4) ті, хто приймає рішення, не завжди добре уявляють собі, як працює економіка; 5) існують проблеми у взаєминах між керівниками і виконавцями; 6) прийняті рішення необоротні; 7) бюрократія може бути неефективною або корумпованою, вона здатна використовувати інструменти економічної політики у своїх особистих інтересах. Іншими словами, як вже йшла мова вище, поряд із провалами ринку мають місце і провали держави. Усвідомлення цього в останні роки привело до переосмислення ролі держави в економіці і більшій увазі до можливостей ринку.

Крім цього, початок 70-х років у ряді країн було відзначено ростом бюджетних дефіцитів, прискоренням інфляції, ростом цін на нафту, що, привело практично всі індустріально розвинуті країни до затяжної рецесії. В умовах, що змінилися, держава змушена була переключитися з підтримки економічного росту і зайнятості на забезпечення стабільності цін і зовнішнього балансу, конкурентноздатності й ефективності. Відбувся перегляд ідей, що раніш сприяли зростанню державного втручання в економіку. На зміну кейнсіанській теорії як основи державного регулювання економіки прийшли погляди прихильників неокласичного напрямку. Одержала поширення думка, що ріст державного втручання в ринкові процеси супроводжувався втратою уваги до основних функцій держави. Кількість узятих на себе функцій зростала, а виконувалися вони усе гір-

ше. Це мало негативні наслідки для роботи ринкового механізму, оскільки з часом держава стала не стільки підтримувати і доповнювати ринок, скільки конкурувати з ним і підмінювати його. У багатьох країнах при цьому постраждали законність і порядок, які є змістом діяльності держави. Зміни у світовій економіці продовжують робити актуальними питання про державу: яка повинна бути її роль, чим вона може займатися і чим не може, яка оптимальна стратегія її поведінки в тім чи іншому випадку.

Протягом останнього сторіччя функції держави значно розширилися, особливо в промислово розвинених країнах. Державні витрати досягають зараз майже половини ВВП у промислово розвинених країнах і однієї чверті - у країнах, що розвиваються (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2 [12, с.5]

Державні витрати в основних розвинених країнах (% до ВВП)

країни	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	Рік максимуму
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Австралія	24,6	25,2	31,3	32,3	37,8	33,0	35,4	31,4	1985
Австрія	36,6	38,0	44,4	47,2	50,1	48,5	52,4	48,8	1995
Бельгія	35,0	39,7	47,6	53,4	57,3	50,8	50,3	46,7	1985
Канада	27,8	33,8	38,9	39,1	45,4	46,0	45,3	37,8	1990
Данія	31,8	40,1	47,1	55,0	58,0	53,6	56,6	51,3	1985
Фінляндія	30,3	29,7	37,0	37,1	42,3	44,4	54,3	44,8	1995
Франція	37,6	37,6	42,3	45,4	51,9	49,6	53,6	51,2	1995
Німеччина	35,3	37,2	47,1	46,5	45,6	43,6	46,3	43,0	1980
Греція	22,0	23,3	27,1	29,6	42,3	47,8	46,6	43,7	1990
Ірландія	36,0	37,7	40,7	47,6	50,5	39,5	37,6	27,7	1985
Італія	32,8	32,7	41,0	41,8	50,6	53,1	52,3	46,7	1995
Японія	19,0	19,0	26,8	32,0	31,6	31,3	35,6	38,2	2000
Корея	14,5	14,8	16,9	19,2	17,6	18,3	19,3	23,4	2000
Нідерланди	34,7	37,0	45,7	50,9	51,9	49,4	47,7	41,5	1985
Норвегія	29,1	34,9	39,8	43,9	41,5	49,7	46,6	40,6	1990
Португалія	18,1	18,0	25,2	28,1	42,9	44,2	41,2	42,1	1990
Іспанія	19,5	21,7	24,1	31,3	39,4	41,4	44,0	38,4	1995
Швеція	33,5	41,7	43,7	56,9	59,9	55,8	62,1	53,9	1995
Велика Британія	33,5	36,7	44,4	43,0	44,0	41,9	44,4	38,4	1995
США	25,6	29,6	32,3	31,3	33,8	33,6	32,9	29,3	1985
Зона євро	33,1	33,9	40,9	43,0	47,2	46,3	49,1	45,1	1980

ОЄСР	26,9	29,2	34,4	35,5	38,1	38,0	39,4	36,5	1995
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Але саме зрослий вплив держави перемістив акцент із кількісного аспекту державного впливу на якісний, іншими словами, увага перемістилася з розміру держави й обсягу її втручання на її ефективність і ступінь задоволення потреб населення. Як відзначається в звіті Всесвітнього банку, останні п'ятдесят років продемонстрували як переваги, так і обмеженість державних заходів, особливо в області сприяння економічному розвитку. За допомогою держави були досягнуті значні успіхи в сферах освіти й охорони здоров'я, а також в області зменшення соціальної нерівності. Але дії держави приводили і до жалюгідних результатів. І навіть там, де в минулому держава гарно справлялося зі своїми задачами, виникають побоювання, що вона не зможе адаптуватися до вимог світової економіки, що знаходиться в процесі глобалізації. На думку експертів Всесвітнього банку, фактором, що визначає такі протилежні результати, є ефективність держави. “Ефективна держава життєво необхідна для надання товарів і послуг, а також для створення правил і інститутів, що дозволяють ринкам процвітати, а людям - вести більш здорове і щасливе життя. Без цього неможливі стійкий розвиток, як в економічній, так і в соціальній сфері” Це твердження не є новим, такі висловлення існували ще в середині ХХ століття, але тоді вважалося, що розвиток повинний забезпечуватися державою. Накопичений з тих пір досвід свідчить про інше: держава знаходиться в центрі економічного і соціального розвитку, але не як безпосереднє джерело росту, а як партнер, каталізатор і помічник [2,с.6]. У кінці ХХ століття змінилися умови, у яких діє держава. Глобальна економічна інтеграція і демократизація звузили можливості для довільної і волюнтаристської поведінки. Податкова система, правила інвестиційної діяльності й економічна політика повинні відповідати світовій економічній кон'юктурі.

Висновки про девальвацію ролі держави дещо передчасні. Посилення взаємозалежності країн, звуження суверенітету національної держави не тотожні втраті значимості держави в якості складової соціально-економічної системи країни. Держава, як і раніше, відіграє важливу роль

у країнах, що розвиваються, досить згадати боротьбу з наслідками фінансових криз. Держава зберігає важливу роль й у розвинених країнах, у тому числі й у такому інтеграційному об'єднанні як ЄС.

У сучасних умовах дії урядів окремих країн виявляються в тісній залежності від дій урядів інших країн, а також від дій міжнародних організацій. Як наслідок скоротився ступінь свободи і різко зросла необхідність уніфікації й узгодження регулюючих мір в окремих країнах. Це приводить до обмеження суверенних функцій держави і передачі деяких владних повноважень на рівень наднаціонального регулювання, як це відбувається в ЄС.

Але процеси глобалізації породжують нові проблеми, рішення яких вимагає участі держави. Наприклад, виникають проблеми регулювання імміграції, нелегального проникнення наркотиків, росту міжнародного тероризму, відмивання брудних грошей. Підсилюється необхідність контролю за діяльністю фінансової сфери, з метою зм'якшення впливу на неї світових фінансових криз. Виникають проблеми податкового регулювання, пов'язані з тим, щоб запобігти витоку податкових платежів від транснаціональних корпорацій, що прагнуть перевести свої капітали в країни з менш високим оподаткуванням.

На сучасному етапі усе більше поширення одержують такі форми взаємодії держави з ринковою економікою, що означають свого роду приватизацію. Як відзначав Дж. Рубін «у найближчі роки найважливішим предметом дебатів стане питання про те, де варто проводити границю між тим, що роблять ринки, і тим, що робить уряд. І таке обговорення не повинне зводитися лише до того, які функції варто виконувати уряду; необхідно також стосовно до кожної функції визначити, у яких межах уряд повинний виконувати її самостійно, а в яких він повинен забезпечити стимули чи надати субсидії приватному сектору» [8,с.6].

Згортання прямих форм втручання держави в економічну діяльність супроводжується розвитком партнерських відносин із приватним сектором у виробництві суспільних благ. Тим самим держава звільняє себе від безпосередньої господарської діяльності, якщо ця діяльність може здійснюватися ефективно приватними компаніями. Це відбувається

через систему контрактів, коли держава наймає приватні компанії чи купує їхню продукцію. Прикладом може служити сфера наукових досліджень. Частка держави в її фінансуванні в розвинених країнах знизилася з 45% у 1981р. до 33% наприкінці 90-х років, унаслідок збільшення цих витрат приватним сектором [8,с.6]. Це дало можливість державі в більшому обсязі фінансувати фундаментальні наукові дослідження в області оборони, космосу, охорони здоров'я.

Отже, глобалізація вплинула на характер державного регулювання економіки, але роль держави не зменшилася: змінилися пріоритети і механізми цього втручання. На думку фахівців Світового банку, для того щоб держава могла реалізувати свою стратегічну мету – підвищити рівень добробуту людей, необхідні два моменти:

1) приведення функцій держави у відповідність з її потенціалом. Велика кількість обов'язків, що бере на себе держава при обмеженості ресурсів приводить до низької якості державної діяльності. Держава повинна зосередити наявні ресурси на тих задачах, які вона може і повинна вирішувати. І вже після того як ці задачі будуть вирішені, держава може зайнятися створенням додаткового потенціалу;

2) зміцнення потенціалу держави через активізацію суспільних інститутів. Це передбачає розробку ефективних норм і обмежень, що дозволили б стримувати сваволю влади і боротьбу з засиллям корупції. Це означає, що для підвищення своєї ефективності державні інститути повинні функціонувати в умовах більшої конкуренції; поліпшення діяльності державних інститутів повинне відбуватися за рахунок удосконалювання систем оплати і стимулювання праці державних службовців; держава повинна більш чуйно реагувати на потреби населення, сприяючи його участі в управлінні і надаючи більше влади місцевим органам [2, с.9-10].

4. Особливості державного регулювання економіки в трансформаційний період

Перед перехідною економікою стоїть особлива задача — створення

ринкової системи як основи економіки. Виділяються три основних напрямки становлення ринку: лібералізація економіки; структурні перетворення; інституціональні перетворення.

Лібералізація економіки — це система заходів для звільнення від обмежень одержавленої економіки, спрямована на створення умов для вільного руху цін, ринкового обігу товарів і послуг, підприємництва, а також відкритості економіки.

Структурні перетворення — це зміни структури економіки з метою подолання одержавленої структури шляхом перетворення відносин власності.

Інституціональні перетворення — це створення умов для дії ринкової системи шляхом перетворення правових інститутів, формування системи нових організацій і установ ринкового типу, створення нової системи управління народним господарством та ін.

Ці процеси не можуть здійснюватися поза координуючої ролі держави. Перехідна економіка як соціально-економічна система, виведена зі стану рівноваги, вимагає для своєї стабілізації на якісно іншій основі не тільки створення нових інститутів, але й принципово нової схеми взаємин між державою й економічними суб'єктами. У цьому процесі активна роль належить державі. Особлива роль держави в перехідній економіці також пов'язана і з тим, що в економічних суб'єктів за період існування планової системи сформувалася стійка потреба в докладній регламентації своєї поведінки з боку вищих органів. Тому перехід до існування, коли орієнтири для поведінки економічних суб'єктів повинні будуватися виходячи з умов невідомого їм ринку, не може протікати без втручання держави, щоб уникнути руйнівних наслідків трансформації. Створення нової економічної системи неможливо без формування нового інституціонального середовища, що включає як формальні, так і неформальні норми. Однією з основних причин неефективності проведених державою реформ є невідповідність інституціональних норм, що існують у перехідній економіці тій економічній системі, на створення якої спрямовані реформи. Найбільш проста стратегія ринкових реформ полягає в закріпленні неформальних норм у законодавстві, але в зв'язку з недостатністю

передумов для еволюційного розвитку інститутів ринку в Україні була використана стратегія імпорту інститутів. Але в цьому випадку виникає можливість неузгодженості між формальними нормами, зафіксованими в законах і інших нормативних актах, з одного боку, і реальними моделями економічної поведінки. Люди ставляться до таких законів не як до норм, виробленим суспільством в особі своїх представників, яких потрібно дотримуватись, а як до зовнішніх бюрократичних заборон, прийнятим "начальством" для своєї користі.

Однією з особливостей інституціональної структури перехідної економіки є зниження рівня і звуження сфери державного захисту прав власності і примуса до виконання контрактів. Отже, задачею держави є не тільки створення правової бази, але й створення відповідного інституціонального забезпечення дотримання цих правил.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки.
2. Методи державного регулювання економіки.
3. Еволюція теорії і практики державного регулювання економіки.
4. ДРЕ в умовах глобалізації світової економіки

Теми рефератів

1. Теорії державного регулювання економіки.
2. Досвід державного регулювання економіки в промислово розвинутих країнах.
3. Специфіка сучасної системи ДРЕ України.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь та пояснить її:

1. Стратегічною метою держави в економічній сфері є:
 - а) досягнення максимального добробуту всіх членів суспільства;

б) збільшення державного сектору в економіці;
в) створення оптимальної структури органів державного управління;

г) поглиблення демократизації громадського життя.

2. Провали ринку виникають унаслідок:

а) недосконалої конкуренції;

б) неможливості робити суспільні товари в необхідній кількості;

в) існування зовнішніх ефектів;

г) неповноти інформації;

д) усі попередні відповіді вірні.

3. Загальновизнаними функціями держави в ринковій економіці є:

а) законодавча і правоохоронна діяльність;

б) виробництво суспільних благ;

в) захист суспільства від негативних побічних ефектів господарської діяльності;

г) забезпечення умов для ринкової конкуренції,

д) пом'якшення соціальної нерівності, що закріплюється ринком;

е) антиінфляційне й антициклічне регулювання;

ж) усі попередні відповіді вірні.

4. До методів ДРЕ прямого впливу не відносяться:

а) нормативно-правові акти;

б) директивні макроекономічні плани;

в) централізовано встановлювані ціни;

г) виховні заходи, роз'яснення і популяризація змісту державної економічної політики.

5. Недоліки держави це:

а) ситуація, при якій політика уряду приводить до неефективного використання ресурсів;

б) використання прямих методів регулювання економіки;

в) поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову.

6. Що з перерахованого не відноситься до факторів, що обумовлюють існування недоліків ДРЕ:

а) обмеженість інформації;

б) неможливість держави цілком контролювати реакцію контрагентів на свої дії;

в) недосконалість політичного процесу;

г) обмеженість контролю над державним апаратом;

д) недосконала конкуренція.

7. Згідно з кейнсіанською концепцією для стабілізації економіки в період економічної кризи держава повинна:

а) скоротити грошову масу;

б) підтримувати рівень сукупних витрат;

в) балансувати державний бюджет.

8. Безпосереднім об'єктом державного регулювання є діяльність :

а) підприємств (установ, організацій);

б) державних органів;

в) домашніх господарств;

г) усі попередні відповіді вірні.

9. На уявлення про роль держави впливають:

а) менталітет населення;

б) рівень економічного розвитку країни;

в) ступінь відкритості економіки;

г) рівень технологічного розвитку країни;

д) якість апарата державного управління;

є) усі попередні відповіді вірні.

10. На думку фахівців Світового банку, для того щоб держава могла реалізувати свою стратегічну мету необхідно:

а) збільшити державний сектор в економіці;

б) протистояти глобалізації;

в) привести функції держави у відповідність з її потенціалом та збільшувати цей потенціал.

Вправа 2. Визначте, яке положення правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.

1. Первинним суб'єктом державного регулювання економіки в демократичній державі є людина (громадянин).

2. Необхідність ДРЕ пояснюється тільки існуванням недоліків ринку.
3. Здійснення ринкових трансакцій практично неможливо без створюваних і підтримуваних державою юридичних гарантій прав власності й обов'язкового виконання контрактів.
4. Державі краще відомо, що необхідно суспільству.
5. Чим більше питома вага державних витрат у структурі ВВП, тим ефективніше ДРЕ.
6. В розвинених країнах не використовуються методи прямого впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання як інструмент ДРЕ.
7. Державне регулювання в перехідній економіці повинне бути мінімальним.
8. Друга половина ХХ століття продемонструвала в основному переваги державного регулювання в області сприяння економічному розвитку.
9. Друга половина ХХ століття продемонструвала обмеженість державних заходів в області сприяння економічному розвитку.
10. В умовах глобалізації роль держави в економічному розвитку не зменшується, змінюються лише пріоритети і механізми цього втручання.

Література

1. Галица И. Государственное регулирование в условиях рыночных отношений // Экономика Украины. – 2002. - № 6 .- С.52-58.
2. Государство в меняющемся мире: Всемирный банк. Отчет о мировом развитии // Вопросы экономики. – 1997. - № 7. - С.4 –34.
3. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посібник.- К.:Знання-прес, 2002. – Розділ 1.
4. Дорн Дж. Нормы права и свобода в новых демократических государствах: концепция Джеймса Мэдисона // Вопросы экономики. – 2003. - № 6.- С. 22-37.

5. Дяченко Я. Государственное потребление в бюджетных программах регулирования экономики // Экономика Украины. – 2002. - №5. - С.17-21
6. Кредисов В. Государство и рынок: необходимость взаимодействия в переходной экономике//Экономика Украины. – 2002. - № 2. - С.50-57.
7. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки: Підручник. – К.: Атіка, Єльга-Н, 2000. – Теми 1-3.
8. Осадчая И. Глобализация и государство: Новое в регулировании экономики развитых стран // МЭ и МО. –2002. - №11.- С.3-14.
9. Танци В. Роль государства в экономике: эволюция концепций // МЭ и МО. – 1998. - №10. - С.51-62.
10. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002.- Тема 1.
11. Эльянов. А. Государство и развитие // МЭ и МО. – 2003. - № 1. - С.3-14.
12. Ясин Е. Бремя государства и экономическая политика // Вопросы экономики. – 2002. - № 11.-С.4-13.

ТЕМА 2. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1. Сутність соціально-економічної стратегії

Державне регулювання економіки передбачає розробку стратегії соціально-економічного розвитку країни як детального всебічного комплексного плану розвитку. Стратегія розробляється державними закладами, виходячи з наявності сукупності цілей, які, у свою чергу, визначаються через узагальнення і поєднання особистих, колективних і державних інтересів. Розробка стратегії та визначення цілей державного регулювання відносяться до найважливіших теоретичних та практичних про-

блем, що визначає та вирішує уряд у кожній країні.

Державне регулювання економіки потребує налагодженого механізму побудови цілей, для чого необхідно передбачати майбутнє на базі інформації про минуле. Аналіз фактів, історичних тенденцій та закономірностей створює передумови для проникнення у майбутнє. Логіка дозволяє просуватися від абстрактного загального передбачення до конкретного прогнозування, а далі – до макроекономічного планування та програмування.

Як же усвідомити необхідність і корисність цілей державного регулювання, якщо у суспільстві існує різноманітність потреб, поглядів, підходів, мотивів та інтересів окремих осіб, колективів та держави? Потреби та інтереси людей узагальнюються політичними партіями, громадськими організаціями, професійними спілками й трансформуються в колективні інтереси. Різні політичні сили повинні досягати компромісу з приводу базових суспільних цінностей застосуванням демократичних соціальних технологій (референдумів, виборів, переговорів, вивчення громадської думки і т. ін.). Досягнення консенсусу у суспільстві є важливою запорукою ефективної реалізації розробленої стратегії, якщо вона ж до того поєднує особисті, колективні та державні інтереси.

Згідно з розробкою найважливіших напрямків соціально-економічної політики держави та визначенням пріоритетів потреб та інтересів суспільства будується **ієрархія цілей** у стратегії розвитку країни. **Пріоритетні напрямки** розвитку визначаються експертними методами на підставі певних критеріїв, якими можуть бути соціально-економічна ефективність, швидкість одержання позитивних результатів, мінімізація необхідних ресурсів для реалізації наміченого. Ієрархія цілей означає їх розміщення в порядку зниження пріоритетності, для чого спочатку визначають найбільш пріоритетні цілі (цілі першого рангу), далі – найбільш суттєві з тих, що залишилися (цілі другого рангу) і т.д.

Економічною теорією та практикою сформульовано кілька загальних **принципів** розробки цілей державного регулювання:

- відповідність конкретних цілей сутності конституційного устрою і генеральній меті діяльності держави – збереженню, зміцненню й

удосконаленню існуючого суспільного ладу;

- усебічне врахування в цілепокладанні індивідуальних, колективних та суспільних інтересів;
- практична необхідність реалізації цілі та її наукова обґрунтованість;
- гармонійність побудови цілей, що передбачає їхній взаємозв'язок і взаємообумовленість;
- запобігання конфлікту цілей, унаслідок якого досягнення однієї цілі перешкоджатиме досягненню інших;
- інформаційне забезпечення державної політики пріоритетів з метою збільшення довіри людей до діяльності держави. Інтенсивна роз'яснювальна робота щодо цілей, пріоритетів і очікуваних наслідків дає змогу створити таку політичну атмосферу в суспільстві, яка сприятиме реалізації проголошеної соціально-економічної політики.

Для упорядкування цілей різних ієрархічних рівнів використовують так зване “дерево цілей”. На рис.2.1. зображене трирівневе дерево цілей. Ціль А – головна або ціль першого рівня, цілі В₁ і В₂ – стратегічні або цілі другого рівня, цілі С_{1.1}, С_{1.2}, С_{1.3}, С_{2.1}, С_{2.2} – тактичні цілі або цілі третього рівня.

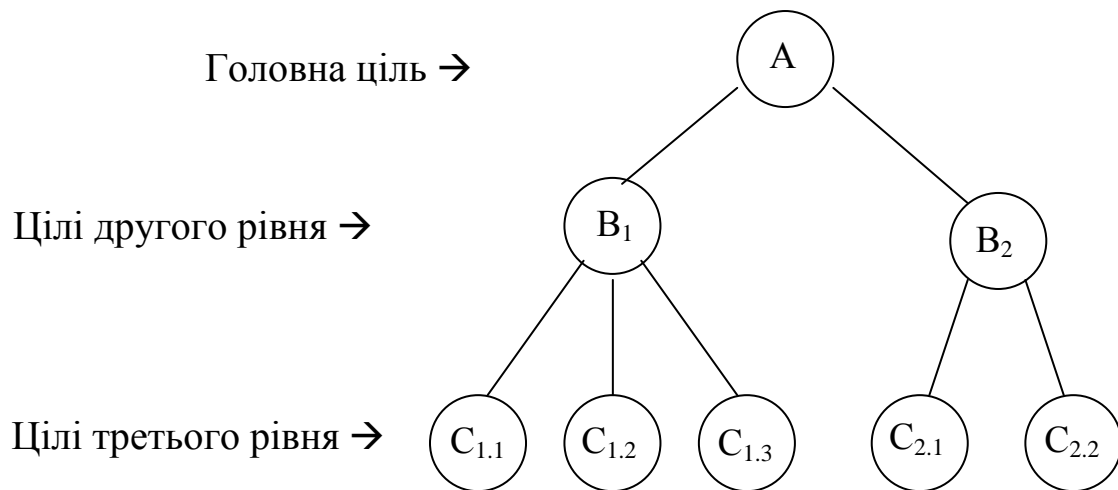

Рис. 2.1 - Схема дерева цілей

Виділяють основні правила побудови дерева цілей: з однієї вершини мають виходити не менш, ніж дві гілки; гілки, що виходять з однієї

вершини, повинні утворювати замкнуту множину (вимоги системного підходу); цілі одного рівня мають бути автономними, тобто незалежними одна від одної; цілі одного рівня мають бути такими, що виключають одна одну з тим, щоб запобігти їхньому частковому збігові, а також конфлікту між ними; ціль вважається досягнутою, коли досягнуто всіх підцілей нижчого рівня. Наприклад, перехідну економіку України можна охарактеризувати за допомогою наступної ієрархії цілей: головна ціль – економічна та соціальна стабільність, збереження суверенітету держави; стратегічна ціль – формування економічної системи ринкового типу; тактичні цілі – інституціональні та структурні зміни в економіці, лібералізація економіки, фінансова стабілізація. За минуле десятиріччя ці цілі в основному були досягнуті

Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки визначають, що довгострокова державна стратегія має забезпечити міцне підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, що має інтегруватися у світовий економічний процес. Регулююча функція держави повинна посилювати ринковий вектор розвитку, а економічна стратегія має бути максимально прагматичною, вільною від політизації, ідеологічних схем та стереотипів. Водночас Європейський вибір України – це рух до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Стратегічні пріоритети розвитку України на період до 2010 року визначають нові складні і масштабні завдання. Це має бути період глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, духовній, політичній. Конкретизувати найважливіші економічні завдання цього етапу можна таким чином:

- створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, проведення системних перетворень, які дадуть можливість Україні до кінця 2007 року претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу України в ЄС.;

- забезпечення сталого економічного зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на душу населення між Україною та державами-членами ЄС;

- соціальна переорієнтація економічної політики, тобто цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян у всіх їх виявах, утвердження середнього класу як основи політичної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозливої диференціації доходів населення та подолання бідності [2].

2. Соціально – економічне прогнозування

Державне регулювання економіки повинно забезпечувати втілення тільки оптимальних рішень для уникнення втрат суспільства і тому широко використовується така важлива форма державного регулювання як соціально – економічне прогнозування. Визначено, що чим вище рівень соціально – економічного прогнозування, тим вища й ефективність цілеспрямованого впливу держави на хід соціально - економічних процесів.

Прогноз – це науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи і строки досягнення такого стану. Процес розробки прогнозів називається прогнозуванням. **Економічне прогнозування** – це виявлення стану та можливих напрямків розвитку економічних явищ і процесів на різних рівнях економічної системи (мікро-, мезо-, макрорівні).

Соціально – економічне прогнозування є складовою ширшого поняття - **передбачення**, як випереджувального відображення дійсності. Розрізняють три **форми передбачення**: гіпотезу, прогноз і план (програму). **Гіпотеза** характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії. **Прогноз** у порівнянні з гіпотезою має більшу визначеність і достовірність, оскільки базується не тільки на якісних, а й на кількісних параметрах. **План (програма)** – це комплекс конкретних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей. Найтісніше взаємопов'язані прогнозування та планування: прогнозування створює умови для науково обґрунтованого планування.

Існує достатньо широка **класифікація прогнозів**: за масштабом, за часом, за об'єктом, за функціональною ознакою. За масштабом виділяють прогнози для окремого підприємства, галузеві прогнози, прогнози національної та світової економік. За часом розробляють короткострокові (до 1 року), середньострокові (1 –5 років), довгострокові прогнози (понад 15 років). За об'єктом розробляють прогнози розвитку природних та трудових ресурсів, зайнятості, доходів, інвестицій, а також науково – технічний, соціальний, зовнішньоекономічний тощо. За функціональною ознакою виділяють пошуковий та нормативний прогнози. Пошуковий прогноз базується на умовному перенесенні на майбутнє тенденцій розвитку об'єкта, що склалися у минулому та діють нині. Мета пошукового прогнозу - з'ясувати, як розвиватимуться події за збереження існуючих тенденцій. Нормативний прогноз розробляється на основі заданих цілей (нормативів) і передбачає визначення способів і терміну їх досягнення.

Для реалізації державою стратегії соціально–економічного розвитку країни важливе значення має **макроекономічне прогнозування** як виявлення та аналіз закономірностей і тенденцій розвитку національної економіки, передбачення змін і створення наукової бази для економічної політики та державного регулювання економіки. Складовими макроекономічного прогнозу є прогнози розвитку окремих великих сфер і підсистем економіки, галузей і підгалузей, видів виробництва. Наприклад, довгостроковий прогноз економічного і соціального розвитку України складається на основі середньострокових державних програм-прогнозів та поточних державних програм розвитку економіки і визначає прогнози розвитку пріоритетних галузей господарства та регіонів України (рис. 2.2.).

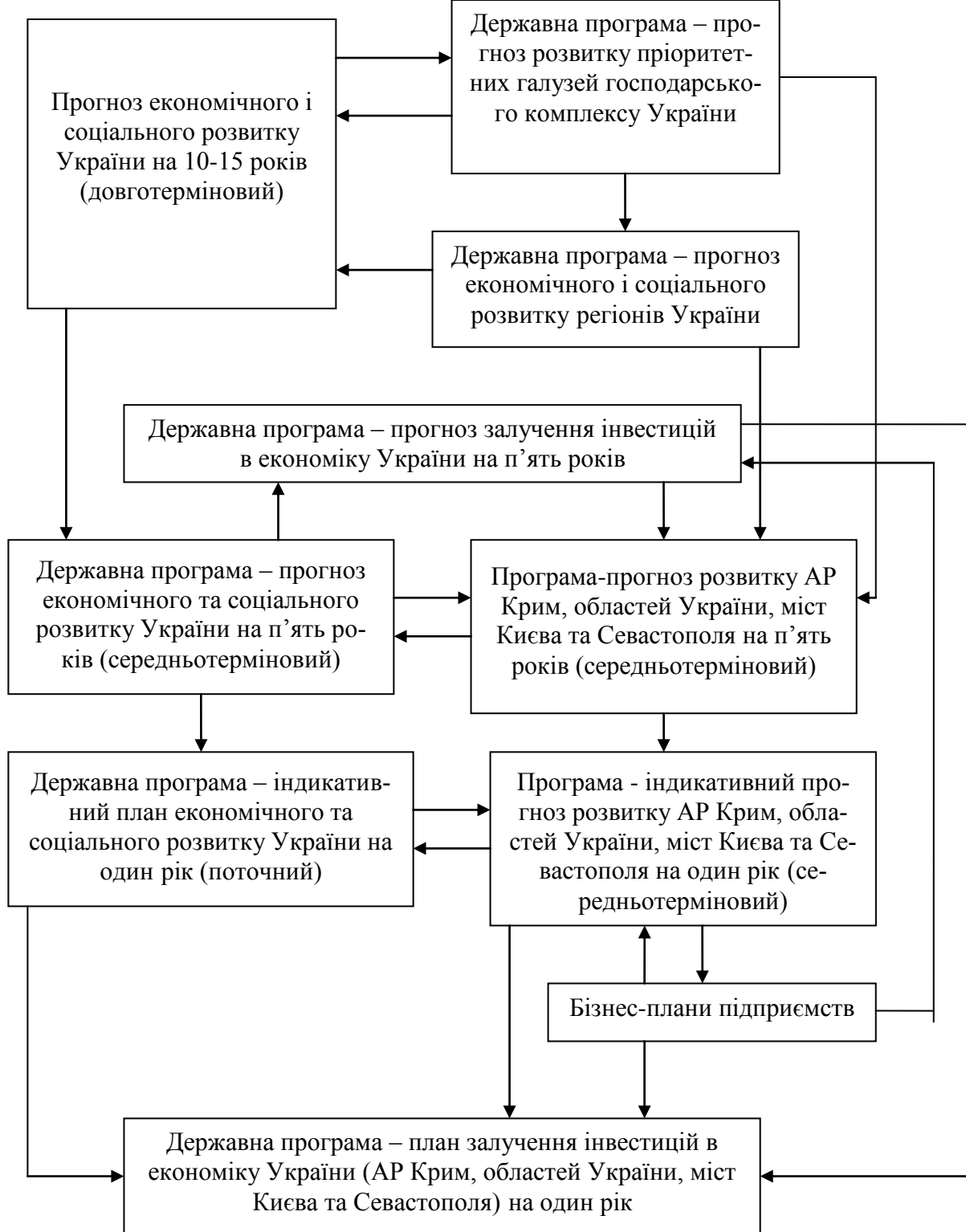

Рис. 2.2 - Схема планування розвитку економічних та соціальних процесів в Україні

Макроекономічне прогнозування здійснюється на засадах основних принципів. **Принцип наукової обґрунтованості** передбачає, що у прогнозуванні використовується система наукових методик та методів, враховуються реалії економічного, політичного та соціального життя країни. **Принцип системності** розглядає національну економіку, з одного

боку, як єдиний об'єкт, а з іншого – як сукупність самостійних напрямків прогнозування. **Принцип адекватності** означає, що прогноз як теоретична модель має достатньо повно і точно відображати реальні процеси національної економіки. **Принцип багатоваріантності** передбачає розробку не одного, а кількох варіантів майбутнього розвитку національної економіки, що обумовлено дією різних факторів, які впливають на функціонування народного господарства, їх інтенсивністю, можливістю виникнення інших чинників та умов у майбутньому.

Макроекономічне прогнозування виконує наступні важливі **функції**: дозволяє зробити науковий аналіз розвитку національної економіки, оцінити об'єкт прогнозування на основі вибраних альтернатив, оцінити можливі наслідки прийнятих рішень та підготувати рекомендації для урядових структур для ухвалення оптимальних рішень.

3. Макроекономічне планування

Реалізація визначених державою стратегічних і тактичних цілей здійснюється за допомогою макроекономічних планів. Якщо під планом взагалі розуміють сукупність обґрунтованих цілей і способів їхнього досягнення, то особливість макроекономічного планування полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом – держава. **Макроекономічне планування** – це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних і оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей.

В економічно розвинутих країнах макроекономічне планування широко використовується для забезпечення соціально-економічної стабільності та формування необхідних макропропорцій. **Мета макроекономічного планування** – забезпечення макроекономічної рівноваги, збалансованості, стабільного економічного розвитку, високої конкурентоздатності національної економіки, соціальної справедливості, екологічної безпеки.

Узагальнюючи практику державного регулювання, можна виділити **чотири форми державного планування**: дві основних – директивне та

індикативне та дві проміжних - індириктивне і регулятивне. **Директивне планування** – це спосіб управління економікою країни за допомогою розробки обов’язкових для виконання завдань щодо виробництва і розподілу продукції та послуг. Цей вид планування має тотальний характер, охоплюючи всі сторони соціально-економічного життя суспільства. Планові завдання є обов’язковими для виконання. У цьому разі підприємства перетворюються на простих виконавців наказів. Директивне планування існує у адміністративно-командній економіці, де використовуються в основному адміністративні, прямі методи регулювання. **Індириктивне планування** має багато рис директивного планування, але, на відміну від нього, використовує не тільки адміністративні, а й економічні важелі: ціни, процентні ставки, податки тощо. Цей тип планування є ефективнішим, оскільки дає більше свободи суб’єктам економіки, але він не сумісний з ринком і тільки імітує конкуренцію. Йому притаманні ті самі недоліки, що і директивному плануванню. **Індикативне планування** – це спосіб регулювання економічних процесів за допомогою постановки певних цілей, визначення пріоритетів розвитку національної економіки і застосування державних фінансових та інших стимулів для їх реалізації. Цей вид планування базується на змішаній економіці. Планові документи окреслюють лише загальні контури майбутнього економічного розвитку, а завдання мають орієнтовний, рекомендаційний характер (вони обов’язкові тільки для державних підприємств). Індикативне планування використовується для координації економічної діяльності суб’єктів, прогнозування макроекономічного розвитку та ринкової кон’юнктури, з’ясування сфер найефективнішого вкладення капіталу, виявлення неперспективних у майбутньому галузей і підприємств. **Регулятивне планування** схоже на індикативне. Йому відповідає змішана економіка і ґрунтується воно на активному використанні економічних методів. Регулятивне планування координує діяльність суб’єктів економіки таким чином: управління державним сектором (за допомогою прямих, адміністративних та економічних методів) і активний вплив на роботу приватних підприємств (насамперед стимулювання їхньої діяльності на виконання плану за допомогою економічних важелів).

Еволюція макроекономічного планування у країнах з розвинутою ринковою економікою привела від складання короткострокових і середньострокових планів – прогнозів до розробки довгострокових планів-прогнозів (на 15-20 років) і становлення стратегічного планування (цільового державного програмування).

Макроекономічне планування спирається на певні принципи. Вони визначають логіку, завдання і характер складання, реалізації та контролю за виконанням планів. **Основними принципами** макроекономічного планування є: єдність економіки і політики за пріоритету політики; єдність централізму та самостійності суб'єктів ринку; ефективність; сполучення загальних і локальних інтересів за пріоритету інтересів більш високого рангу.

У макроекономічному плануванні використовується **система показників**, які надають кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам. Так, натуральні показники характеризують речовий аспект відтворення. Вони дають можливість установити пряму відповідність між обсягом виробництва в конкретно-речовій формі та обсягом потреб у продукції. Умовно-натуральні показники розраховують через приведення різноманітних натуральних показників одного виду до єдиного вимірювача за допомогою перевідних коефіцієнтів (т умовного палива, шт. умовних банок і т. ін.). Вартісні показники подаються в грошових одиницях (гривнях). За їхньою допомогою вимірюються сукупні результати відтворення, передовсім макроекономічні показники. Для планових розрахунків необхідно враховувати індекси цін та інфляції. Кількісні показники характеризують прямі безпосередні результати діяльності. Якісні показники характеризують споживну вартість (корисність) продукції, умови розвитку виробництва, ефективність та ін. До якісних показників належать норми та нормативи. Абсолютні показники відображають кількісну характеристику процесів та явищ. Відносні показники (індекси, темпи зростання чи спаду, темпи приросту, питома вага) характеризують динаміку та структуру відповідних параметрів.

Макроекономічне планування здійснюється за допомогою сукупності наукових методів. Так, використовується **метод системного аналі-**

зу, який ґрунтується на теорії всеохоплюючого раціонального підходу і передбачає комплексний підхід до об'єкта планування: визначення потреб і наявних ресурсів, аналіз механізмів реалізації та результатів планових рішень, обґрунтування планових завдань тощо. **Балансовий метод** уявляє собою узгодження потреб і ресурсів як у масштабі суспільства, так і за окремими складовими національної економіки, координацію розвитку окремих виробництв, галузей, регіонів на основі розробки відповідних балансів. **Баланси** є складовою державних планів. У практиці використовують матеріальні, вартісні, трудові, міжгалузеві, міжрегіональні та інші баланси. **Нормативний метод** дозволяє робити обґрунтування планових показників за допомогою науково обґрунтованих нормативів, що виражають ступінь економічної, екологічної чи соціальної ефективності виробництва (норми рентабельності, амортизації, викиду шкідливих речовин, прожитковий мінімум, мінімальна пенсія). **Метод оптимізації планових рішень** – це пошук найефективнішого (оптимального) планового завдання на основі використання економіко-математичних моделей, методів математичного програмування. **Програмно-цільовий метод** – це розробка важливих програм вирішення найактуальніших економічних, екологічних, науково-технічних, регіональних проблем розвитку суспільства. Він передбачає визначення комплексу взаємопов'язаних організаційно-правових та фінансово-економічних заходів, спрямованих на їх виконання.

Кожний макроекономічний план має визначену структуру, тобто сукупність розділів. Кожен розділ плану характеризує конкретні напрями діяльності держави з реалізації економічної політики в плановому періоді. Наприклад, в Україні за останні роки в період трансформації соціально-економічних відносин зазнавали змін сутність, зміст та структура макроекономічних планів. Так, Державна програма економічного і соціального розвитку України на 1999 рік складалась з таких розділів.

1. Загальні положення. У цьому розділі дається загальна характеристика програми.

2. Економічна ситуація, яка склалася на початок планового періоду. Це аналітичний розділ, який охоплює великий спектр соціально-

економічних проблем. Дається оцінка загального стану економіки та її галузевої структури, динаміки виробництва товарів і послуг та інвестиційної діяльності, соціального розвитку та рівня життя населення, стану фінансової, бюджетної та банківської систем, товарного, валютного та фондового ринків, динаміки цін та рівня інфляції.

3. Основні напрями, тенденції та прогноз економічного і соціального розвитку. Це цільовий розділ, де містяться перелік цілей і пріоритетів розвитку економіки та цільовий прогноз головних макроекономічних показників. Так, цільовим завданням 1999 року було визнано подолання кризових явищ у фінансовій сфері, створення умов для стабілізації виробництва і на цьому ґрунті поліпшення соціальної ситуації [3,с.58].

4. Відродження вітчизняного виробництва. Цей розділ містить перелік цілей, пріоритетів та заходів із розвитку галузей народного господарства, а також раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища.

5. Соціальна політика. Цей розділ охоплює питання державної політики у сферах доходів і соціального захисту населення, а також розвитку галузей соціальної сфери (охорони здоров'я, освіти, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту).

6. Державне регулювання економіки. В розділі окреслюється організаційно-економічний механізм реалізації цілей, пріоритетів та завдань програми і міститься перелік заходів щодо таких напрямків економічної політики: фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, у сфері відносин власності, антимонопольної, зовнішньоекономічної, інноваційної, регіональної, у сфері управління об'єктами державної власності, у сфері адміністративних перетворень.

7. Основні показники. Цей розділ конкретизує зміст цілей, пріоритетів та заходів держави на плановий рік.

8. Основні баланси національної економіки. В Україні розробляються : зведений фінансовий баланс, баланс грошових доходів і витрат населення, торговельний баланс, баланс капітальних вкладень, зведений баланс трудових ресурсів, баланс ринку праці, баланси виробництва і споживання основних видів ресурсів.

9. Соціально-економічний розвиток регіонів. Цей розділ містить перелік показників, які конкретизують цілі і пріоритети регіональної соціально-економічної політики. [3,с.58]

В Україні макроекономічне планування здійснюється у формі розробки та реалізації **Державної програми економічного і соціального розвитку (ДПЕСР)** України. Ця програма уявляє собою комплексну систему цілей та стратегії вирішення економічних і соціальних проблем, а також конкретні заходи держави, спрямовані на їх досягнення та реалізацію. Складовими частинами її являються національна, галузеві та регіональні програми.

ДПЕСР України на довгострокову перспективу має охоплювати період 10-15 років з коригуванням і продовженням планового горизонту кожні п'ять років. У цій програмі визначаються можливі цілі й пріоритети соціально-економічного розвитку та концептуальні положення щодо їхнього досягнення та реалізації.

ДПЕСР України на середньострокову перспективу (3-5 років) має щороку коригуватися й містити обґрунтування цілей та пріоритетів соціально-економічної політики держави, напрями їх реалізації, найважливіші завдання, які потрібно вирішити на державному рівні. У цій програмі відображається аналіз стану економіки, прогнози на середньостроковий період, концепція соціально-економічного розвитку та основні напрями макроекономічної, соціальної, структурної, інвестиційної, аграрної, зовнішньоекономічної, екологічної, регіональної політики, а також етапи інституціональних перетворень.

ДПЕСР України на короткостроковий період (1 рік) розробляють щорічно паралельно з проектом Державного бюджету України. У програмі відображаються аналіз стану економіки; цілі, пріоритети та завдання розвитку; макроекономічні показники і пропорції; основні напрями розвитку галузей економіки; параметри соціального розвитку; заходи у сфері зовнішньоекономічної діяльності; охорони навколишнього природного середовища і т. ін .

Актуальною проблемою сьогодення у сфері макроекономічного планування в Україні є законодавче визначення його ролі в системі дер-

жавного управління. Правової регламентації також потребують вирішення питань про функції, права та обов'язки державних органів у макроекономічному плануванні, порядок поєднання довго-, середньо- та короткострокових планів, стадії процесу планування, взаємодію планової та бюджетної діяльності.

4. Державне програмно – цільове планування

В умовах змішаної економіки існує багато соціально-економічних проблем, які виникають у зв'язку з негативними наслідками дії ринкового механізму або втручанням держави в економіку. Це може бути наявність незадоволеного попиту на продукцію, надмірні витрати ресурсів, негативні зовнішні ефекти, потреба в глибоких структурних перетвореннях. Вирішення таких конкретних проблем здійснюється за допомогою програмно-цільового методу планування. Використання цього методу планування передбачає: визначення проблеми та формулювання цілей, розробку й реалізацію програми, спрямованої на досягнення цілей, систематичний контроль за результатами робіт, коригування заходів, спрямованих на реалізацію цілей.

Програмно-цільовий метод планування реалізується через цільові комплексні програми. **Цільова комплексна програма (ЦКП)** – це документ, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей. Цілі обумовлені стратегією державної політики, наявністю конкретних соціально-економічних проблем.

Цільові комплексні програми можуть бути класифіковані за такими ознаками: 1) рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; 2) характером і специфікою проблем і цілей; 3) термінами виконання.

За першою ознакою виділяють такі програми: міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні.

За характером і специфікою проблем і цілей розрізняють програми:
- соціально-економічні, що спрямовані на вирішення проблем ро-

звитку й удосконалення способу життя, підвищення матеріального і культурного рівня населення, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектору і т. ін.;

- виробничі, які орієнтовані на розвиток прогресивних виробництв, збільшення виробництва певних видів продукції, зростання ефективності використання ресурсів;

- науково-технічні, що націлені на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки та впровадження в практику новітньої техніки та технології;

- екологічні, які спрямовані на ресурсозбереження та здійснення природоохоронних проектів;

- інституціональні, що орієнтовані на вдосконалення організації управління господарськими системами, трансформацію відносин власності;

- регіональні, які націлені на господарське освоєння нових районів, рішення соціально-економічних проблем окремих регіонів.

За термінами виконання програми поділяють на довгострокові (5-10 років), середньострокові (1-5 років), короткострокові (до 1 року). У довгострокових реалізуються стратегічні цілі, середньострокові розв'язують тактичні завдання, а короткострокові програми спрямовані на рішення поточних проблем, тобто оперативних цілей.

В останні роки в Україні реалізуються науково-дослідні та конструкторські роботи за понад 60-ма державними та міжнародними ЦКП. Найбільш відомими з них є: “Програма стабілізації та розвитку АПК”, “Комплексна програма модернізації та розвитку паливно-енергетичної промисловості”, “Програма розвитку вугільної промисловості та її соціальної сфери”, “Програма конверсії військово-промислового і машинобудівельного комплексів”, “Програма розвитку авіаційної промисловості”, “Програма розвитку транспортного комплексу”, “Програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС”, “Програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра”, “Програма в галузі охорони здоров'я і медичної техніки”, “Національна програма відродження освіти (Україна - XXI століття)”, “Програма основних напрямків розвитку культури”, “Національна кос-

мічна програма”, “Державна програма приватизації” тощо.

Найважливіші програми, спрямовані на розв’язання загальнодержавних проблем, здобувають статус національних програм. В Україні національні ЦКП розробляються і реалізуються згідно з Постановами Верховної Ради, Указами Президента, Розпорядженнями Кабінету Міністрів. Існують також регіональні та місцеві програми. Наприклад, розроблена та реалізована “Регіональна програма розвитку малого підприємництва в Харківській області на 2001-2002 роки”. Ця програма затверджена Харківською обласною радою і погоджена у Міністерство економіки України. Розділи цієї програми охоплюють аналіз проблем підприємництва в регіоні, впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності, фінансово-кредитну, матеріально-технічну та інвестиційну підтримку, ресурсне та інформаційне забезпечення, цільові підпрограми (розвиток інновацій, страхового ринку, підприємництва молоді, жінок, інвалідів). Також здійснювалась координація та моніторинг програм. У м. Харкові розроблені і діють також програми залучення інвестицій, програми розвитку соціальної інфраструктури.

Розробка та реалізація ЦКП потребують виконання значного комплексу робіт, пов’язаних з техніко-економічним обґрунтуванням, плануванням, виробництвом і, особливо, фінансуванням. Розробка та реалізація кожної ЦКП здійснюється за такою схемою.

1. Відбір переліку проблем, що підлягають програмному розв’язанню. Це здійснюється на підставі стратегії соціально-економічної політики держави. При цьому основними принципами формування переліку проблем, для розв’язання яких необхідне розроблення відповідних програм, є: оцінка суспільних потреб у вирішенні тієї чи іншої проблеми; облік і аналіз негативних і позитивних зовнішніх ефектів, які можуть виникнути в результаті вирішення існуючих проблем; порівнювання витрат на розв’язання проблем із ресурсними можливостями. Проголошення державних пріоритетів здійснюється на підставі політичних рішень, які мають відповідати принципам економічної ефективності та соціальної справедливості.

2. Формування вихідного завдання на розробку програми. Цю ро-

боту здійснює замовник. Вихідне завдання має складатися з таких блоків: розгорнуте формулювання головної цілі, підцілей та завдань програми, перелік центральних та місцевих державних органів, які братимуть участь у реалізації програми, обсяг витрат на розробку та реалізацію програми із зазначенням основних джерел фінансування. Замовниками ЦКП є державні органи законодавчої, виконавчої або представницької влади.

3. Розробка проекту програми. Розробку проекту ЦКП очолює й координує орган управління програмою. Проект програми включає такі головні розділи: цільовий, зведений, організаційний. У цільовому розділі наводиться постановка й опис проблеми, а також способи її розв'язання. Цілі програми повинні бути конкретними, визначеними в часі і реально-сті. Зведений розділ програми включає: основні показники програми, перелік основних заходів програми, ресурсне забезпечення заходів програми. Основні показники програми можуть відображати обсяги виробництва продукції, введення в дію виробничих потужностей, основних фондів, характеристику структурних зрушень в економіці, зростання рівня життя населення і т. ін. Перелік основних заходів програми уявляє собою структурно визначену послідовність комплексу робіт (дій), які ведуть до досягнення підцілі (цілі) програми. План заходів має висвітлювати хто, що саме та в які строки повинен зробити, щоб розв'язати певне завдання. Аналіз ресурсного забезпечення програми передбачає визначення ресурсних (трудових, матеріальних, фінансових) обмежень, які варіюються залежно від характеру й специфіки проблеми. Для обґрунтування заходів ЦКП розробляються баланси тих ресурсів, які використовуються під час реалізації програми. Організаційне управління процесом реалізації програми передбачає створення спрямованої на реалізацію передбачених програмою заходів системи правових, адміністративних і економічних регуляторів. Основним елементом організаційно-економічного механізму реалізації завдань програм є механізм державних замовлень. Державний контракт є основним документом, який урегулює економічні, правові й організаційні відносини між державним замовником і виконавцем. У контрактах мають бути зазначені вимоги щодо обсягів, номенкла-

тури та якості продукції (робіт, послуг), а також чітко визначені строки поставок продукції (виконання робіт, надання послуг) конкретним споживачам.

4. Затвердження програми здійснює державний орган – замовник ЦКП.

5. Реалізація програми складається з двох основних стадій: укладання державних контрактів та виконання комплексів робіт. Укладання державних контрактів здійснює державний орган, який несе відповідальність за виконання певних заходів, передбачених програмою. Він повинен здійснити, виходячи з державних інтересів, вибір виконавців державного замовлення способом конкурсного відбору. Вибір здійснюється за допомогою відповідних критеріїв, якими можуть бути, наприклад: реальні можливості претендентів виконати завдання, якісні характеристики продукції підприємств-претендентів, обсяги ресурсів, необхідних виконавцям для досягнення певного соціально-економічного результату і т. ін. На стадії виконання комплексів робіт відбувається виробництво продукції згідно із завданнями, що їх передбачено державними контрактами.

6. Звіт про виконання програми. Звіт є складовою частиною контролю. Контроль необхіден для забезпечення досягнення цілей програми. За часом здійснення виділяють запобіжний, поточний і завершальний види контролю. Запобіжний контроль здійснюється ще до фактичного початку робіт. Його завдання полягають в тому, щоб чітко встановити цілі та функції замовників і виконавців ЦКП, забезпечити виконання завдань трудовими, матеріальними й фінансовими ресурсами. Поточний контроль здійснюється безпосередньо під час розробки та реалізації програми. Він базується на вимірюванні поточних результатів, одержаних після виконання певних видів робіт. Це необхідно, щоб мінімізувати відхилення фактичних результатів від запланованих. Якщо дозволити відхиленням вільно розвиватися, вони здатні спричинити серйозні труднощі в досягненні цілей. Завершальний контроль надає інформацію, необхідну для планування в майбутньому з урахуванням помилок минулого. Звіт про виконання програми є своєрідною формою завершального контролю.

Аналіз існуючих в Україні ЦКП свідчить про те, що під час розроб-

ки багатьох із них було допущено серйозні прорахунки на стадіях формулювання проблем, цілей, побудови реалізуючої системи, контролю. Значні недоліки мали місце і в процесі забезпечення програмних заходів наявними ресурсами. Подолання названих недоліків потребує чіткого додержання всіх правил і процедур програмно-цільового методу планування, а також удосконалення діяльності державного апарату.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Розробка стратегії соціально – економічного розвитку країни, визначення пріоритетів суспільства та побудова ієрархії цілей.
2. Сутність соціально – економічного прогнозування, його принципи, функції та класифікація прогнозів.
3. Сутність макроекономічного планування, його форми, принципи та методи здійснення.
4. Державне програмно – цільове планування: причини існування, сутність ЦКП, їх класифікація і реалізація.

Теми рефератів

1. Основні напрямки стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки: стратегічні пріоритети та найважливіші економічні завдання.
2. Національні, регіональні та місцеві ЦКП в Україні, етапи їх розробки та реалізація.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Різноманітність потреб, поглядів та інтересів у суспільстві усвідомлюється за допомогою:
 - а) політичних партій, громадських організацій, спілок;
 - б) застосування демократичних соціальних технологій;

в) усього вищеназваного.

2. Для досягнення цілей першого рівня “дерева цілей” спочатку необхідно досягти:

- а) цілей другого рівня;
- б) цілей третього рівня;
- в) цілей другого і третього рівнів.

3. Які форми державного планування є основними, а які – проміжними:

- а) директивне;
- б) індирективне;
- в) індикативне;
- г) регулятивне;

4. Які форми планування існують у змішаній економіці:

- а) директивне;
- б) індикативне;
- в) регулятивне.

5. Які показники застосовуються у плануванні для вимірювання сукупних результатів відтворення:

а) натуральні; б) умовно – натуральні; в) вартісні; г) усі вищеназвані.

6. До яких показників планування належать норми та нормативи:

- а) кількісних;
- б) якісних;
- в) вартісних;
- г) натуральних.

7. Які цільові комплексні програми спрямовані на підвищення матеріального і культурного рівня населення :

- а) соціально – економічні;
- б) науково – технічні;
- в) виробничі;
- г) екологічні.

8. Які документи регламентують економічний розвиток країни та затверджуються законом:

- а) економічні прогнози;
- б) стратегія соціально – економічного розвитку країни;
- в) національні цільові комплексні програми;
- г) індикативний план розвитку економіки.

Вправа 2. Визначте, яке положення правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь

1. Стратегія соціально–економічного розвитку не повинна поєднувати особисті, колективні та державні інтереси.

2. Ієрархія цілей у стратегії розвитку країни означає їх розміщення

у порядку зниження пріоритетності.

3. Соціально–економічне прогнозування – це виявлення та аналіз закономірностей і тенденцій розвитку національної економіки.

4. Соціально-економічне прогнозування не має тісного взаємозв'язку з плануванням економіки.

5. Макроекономічне планування визначає стратегічні, тактичні та оперативні цілі планового періоду.

6. Питання макроекономічного планування в Україні визначені і не потребують подальшої правової регламентації.

7. Цільова комплексна програма визначає ресурси, виконавців та строки здійснення цілеспрямованих заходів.

8. Досвід застосування програмно–цільового методу планування в Україні не потребує подальшого удосконалення.

Література

1. Урядова програма стратегічного розвитку // Урядовий кур'єр, 1999р., 6, 10, 21 квітня.

2. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки. Послання президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр, 2002р., 4 червня.

3. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. - Розділ 2.

4. Дідівська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. - К.: Знання–Прес, 2000. - Тема 11.

5. Михасюк, А.Мельник, М.Крупко, З.Балога. Державне регулювання економіки. - Львів, 1999.

ТЕМА 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА КРЕДИТНО-ГРОШОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

1. Зміст та напрямки кредитно-грошового регулювання

Кредитно-грошове або монетарне регулювання є складовою частиною економічної політики держави. Його метою є досягнення стабільного економічного зростання, зниження інфляції та безробіття, вирівнювання платіжного балансу. **Кредитно-грошове регулювання** являє собою заходи центрального банку, спрямовані на зміну величини грошової маси в обігу, валютного курсу, обсягу кредитування, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обігу.

Кредитно-грошове регулювання здійснюється у кількох взаємопов'язаних напрямках.

1. Зміцнення ліквідності кредитно-грошових інститутів, тобто їх здібності своєчасно виконувати вимоги вкладників. Для цього використовується нагляд центрального банку за діяльністю комерційних банків, регламентація економічних нормативів, обов'язкових банківських резервів. З 2001 р. в Україні встановлений порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладникам банків у разі їх ліквідації.

2. Управління державним боргом. Для цього центральний банк країни купує або продає державні зобов'язання, змінює ціну державних облігацій, варіює умовами їх продажу, різними засобами підвищує привабливість державних цінних паперів для приватних інвесторів.

3. Вплив на економічну активність. Кредитно-грошове регулювання в залежності від стану економіки спрямоване на стимулювання кредиту і використання грошової емісії (монетарна експансія) або на їх обмеження (монетарна рестрикція). В умовах економічного спаду центральний банк намагається поживити кон'юнктуру шляхом поширення кредиту та зниження рівня відсоткових ставок. Навпаки, в умовах інфляції він не дає комерційним банкам створювати надлишкову масу грошей.

Розроблена Національним банком України „Комплексна програма розвитку банківської системи України в 2003-2005 рр.” визначила пріоритетом кредитно-грошового регулювання посилення стимулюючого впливу на розвиток економіки. Основними цілями позначені: 1) зміцнен-

ня банківської системи України, посилення її стійкості до кризи; 2) укріплення довіри вкладників та інвесторів до банківської системи; 3) активізація діяльності банків по залученню коштів та їх трансформації у кредити реальному сектору економіки; 4) поглиблення інтеграції банківської сфери України до світового фінансового простору.

Кредитно-грошове регулювання розглядається у широкому і вузькому значенні. У широкому - воно включає регулювання грошової маси в обігу або рівня відсоткових ставок. У вузькому значенні кредитно-грошове регулювання спрямоване на досягнення оптимального валютного курсу за допомогою валютних інтервенцій та інших заходів. **Валютною інтервенцією** називається втручання центрального банку країни в операції на відкритому валютному ринку з метою впливу на курс національної грошової одиниці шляхом купівлі або продажу іноземної валюти.

Кредитно-грошове регулювання може використовуватися як захід фінансової стабілізації, що спрямований проти інфляції. Фінансова стабілізація можлива на основі контролю за грошовою масою або на базі валютного курсу. При стабілізації на грошовій основі зниження темпів зростання грошової маси веде до зниження інфляції, при цьому зберігається вільно плаваючий обмінний курс або „кероване” плавання курсу. Стабілізація на базі валютного курсу полягає в тому, що держава бере на себе публічне зобов'язання підтримувати курс національної валюти щодо долара на певному рівні. У різних варіантах може бути жорстко фіксований курс, валютний коридор, „повзуча прив'язка” та інше. Переваги цього підходу у тому, що можливе зниження високої інфляції у стислі строки.

2. Основні інструменти кредитно-грошового регулювання

Кредитно-грошове регулювання може здійснюватися економічними та адміністративними методами. У розвинутих країнах набули розвитку **економічні методи регулювання**. Кредитно-грошове регулювання

може бути успішним лише у випадку, коли держава через центральний банк здібна впливати непрямыми методами на масштаби та характер операцій комерційних банків. Таким чином центральний банк підтримує стабільність кредитно-грошової сфери, але не втручається в оперативну діяльність комерційних банків.

До економічних методів кредитно-грошового регулювання відноситься **політика рефінансування** центрального банку. Термін „рефінансування” центрального банку означає отримання грошових коштів комерційними банками від центрального банку. Найбільш типовий випадок – облікові кредити, що видаються шляхом купівлі (переобліку) у комерційних банків векселів до закінчення їх строку. Векселі переобліковуються за офіційною обліковою ставкою, що має вигляд дисконту. Інший вид рефінансування – ломбардні кредити, що видаються під заставу цінних паперів комерційних банків.

Облікова (дисконтна) політика є найстарішим методом кредитно-грошового регулювання : вона активно застосовується з середини XIX ст., коли центральні банки перетворились в кредиторів комерційних банків. Підвищення (зменшення) ставки рефінансування (облікової та ломбардної) збуджує кредитні заклади скорочувати (збільшувати) запозичення. Це впливає на грошову масу, рівень відсоткових ставок комерційних банків, стан платіжного балансу, валютний курс. Підвищення ставки рефінансування спричиняє зростання відсоткових ставок комерційних банків, сприяє залученню іноземних короткострокових капіталів, зростанню курсу національної валюти, стримуванню інфляції. Зниження ставки рефінансування викликає зростання грошової маси та стимулює інвестиційну активність. Так, у 2002р. США для стимулювання економічного зростання зменшили облікову ставку до найменшого рівня за останні 49 років – до 1,25%. У країнах Європейського Союзу, які з 01.01.2002р. ввели готівковий євро, єдину облікову ставку контролює Європейський центральний банк у Франкфурті з метою підтримування граничного рівня інфляції у 2% на рік. В Україні облікова політика почала діяти з 1988р., коли з’явилися комерційні банки. Цей метод втрачає ефективність, якщо кредитування використовується мало або здійсню-

ється не в центральному банку. При постійному зростанні цін облікова ставка може досягти такого рівня, що її застосування як інструмента кредитно-грошового регулювання стає неможливим. Так, в 1994 р. В Україні облікова ставка НБУ досягла 300 % річних. Припинення інфляції дозволило зменшити рівень облікової ставки до 7 %, ломбардної – до 8% наприкінці 2002 р., що сприяє використуванню ставки рефінансування для стимулювання інвестицій.

Інший інструмент кредитно-грошового регулювання – **операції на відкритому ринку**, які містяться в продажу або купівлі центральним банком у комерційних банків та населення державних цінних паперів, банківських акцептів та інших кредитних зобов'язань за ринковим або оголошеним курсом. Схема проведення цих операцій така.

1. Якщо на грошовому ринку має місце надлишок грошової маси в обігу, центральний банк починає активно пропонувати державні цінні папери на відкритому ринку банкам та населенню. Збільшення пропозиції державних паперів веде за собою падіння їх ринкового курсу і зростання відсоткових ставок по ним. Зростає дохідність цінних паперів; населення (через дилерів) і банки активно купують державні цінні папери, що веде до скорочення банківських резервів. Це, в свою чергу, зменшує пропозицію грошей у пропорції, яка дорівнюється грошовому мультиплікатору.

2. Якщо центральний банк хоче збільшити грошову масу, він купує державні цінні папери на відкритому ринку. Центральний банк збільшує попит на папери, їх ринковий курс зростає, їх дохідність знижується. Населення і банки продають державні цінні папери, банківські резерви зростають, збільшується грошова маса, а відсоткова ставка падає.

Важливу роль у цьому виді регулювання відіграє інституційне регулювання ринку цінних паперів, яке здійснюється на основі державної Концепції функціонування фондового ринку. В її рамках Верховною Радою був прийнятий закон “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” та у 1995 р. створено спеціальний орган нагляду - Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Вище названий закон “закріпив” її головні завдання, які полягають у всебічному сприянні

розвитку фондового ринку, захисту прав інвесторів, дотримання законодавства і таке інше.

Нещодавно додатково був створений ще один орган інституційного регулювання – Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг. Вона “покликана” доповнити регулюючу функцію НБУ.

Крім загального контролю за діяльністю комерційних банків, НБУ має ще один дієвий інструмент кредитно-грошового регулювання – **встановлення норм обов’язкових резервів комерційних банків**. Режим обов’язкових резервів вперше використали у США, а потім у інших країнах. Спочатку він був задуманий як захід страхування вкладів, а потім став інструментом регулювання грошової маси. **Обов’язкові резерви** – це безвідсоткові вклади комерційних банків в центральному банку, розмір яких встановлюється у визначному співвідношенні до банківських зобов’язань. В Україні НБУ має право самостійно встановлювати ставки обов’язкових резервів. В 2003р. діють диференційовані ставки норми обов’язкового резервування (від 0 до 14%) залежно від строку залучення депозитів. В ЄС резервні ставки значно нижче (від 0 до 2 %).

Комерційні банки обов’язкові резерви зберігають на кореспондентських рахунках, що відкриті в розрахунково-касових центрах НБУ, Залишок коштів на кореспондентському рахунку має бути не нижче нормативного розміру обов’язкових резервів. З грудня 2002р. НБУ дозволяє до обов’язкових резервів зараховувати 50% готівки у касах банків. Збільшення норми обов’язкових резервів зменшує банківські кредити і грошову масу в обігу. Навпаки, їх зниження збільшує грошову масу в обігу. В світовій економіці зміни норм обов’язкових резервів не відносять до гнучких інструментів, до них звертаються під час посиленої інфляції.

Адміністративні методи грошово-кредитного регулювання полягають у суворій регламентації діяльності банків (з можливим використанням санкцій) або в переконуванні банків („дружні поради” національного банку). До адміністративних методів належать:

1. Встановлення НБУ економічних нормативів для комерційних банків. До них належать мінімальний розмір регулятивного капіталу (для місцевих кооперативних банків він має становити 1 млн. євро, для регіо-

нальних банків, що діють на території однієї області, - 3 млн. євро, для міжрегіональних банків – 5 млн. євро); показники ліквідності балансу, максимальний розмір ризику на одного позичальника.

2. Контроль за розміщенням кредиту, цільове кредитування. Цільове кредитування зводиться до встановлення кількісних параметрів по кредитах, що спрямовані в пріоритетні галузі; створення спеціальних кредитно-фінансових закладів, які здійснюють кредитування пріоритетних галузей по низьким відсотковим ставкам.

3. Прямий контроль над рівнем відсоткових ставок по депозитах та кредитах комерційних банків.

4. Обмеження обсягу кредитів комерційних банків. Встановлення „кредитних стель”, тобто граничної суми кредитування.

5. Грошові реформи (девальвація, ревальвація, деномінація, нуліфікація).

Девальвація – зміцнення національної грошової одиниці, яке знаходить своє відображення у підвищенні її курсу по відношенню до іноземних валют. **Ревальвація** – подорожчання національної грошової одиниці по відношенню до валют інших країн. **Деномінація** – укрупнення національної грошової одиниці шляхом обміну в повному співвідношенні старих грошових знаків на нові з метою упорядкування грошового обігу. **Нуліфікація** – анулювання знеціненої грошової одиниці і запровадження нової валюти.

У 1996 р. в результаті деномінації в Україні була впроваджена нова стабільна грошова одиниця – гривня. Конституція України (ст. 100) проголошує: „Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України”.

Про реальні успіхи формування кредитно-грошової системи можна судити по ступеню активності використання економічних інструментів регулювання. Перехід до них не може бути миттєвим. У розвинутих країнах цей процес відбувався у 70-80 рр. ХХ ст. і був пов’язаний зі значними труднощами, довгим збереженням переважно адміністративного регулювання. Нерозвинені фінансові ринки, банківська система, слабка залежність між обліковою ставкою центрального банку та відсотковими

ставками комерційних банків, нестабільна економічна ситуація в перехідних економіках ускладнюють перехід до економічних методів кредитно-грошового регулювання.

3. Сутність фінансового регулювання економіки

Фінансове регулювання – це заходи держави з мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу і використанню на основі фінансового законодавства. Фінансове регулювання вміщує взаємопов'язані напрямки діяльності держави: фіскальне регулювання як комплекс заходів по маніпулюванню державним бюджетом з метою впливу на економіку і регулювання фінансової системи, зокрема бюджетної системи і бюджетного процесу.

Фіскальне, або бюджетно-податкове, регулювання складається з рішень держави про бюджетні видатки, податки, державні позики. Воно може використовуватися для досягнення короткострокового, антициклічного ефекту через регулювання сукупного попиту. Державні витрати прямо змінюють сукупні витрати і сукупний попит, що приводить до змін валового внутрішнього продукту пропорційно мультиплікатору витрат. Маніпулювання податками перетворюється в коливання прибутків після сплати податків і рівня приватних витрат. Це впливає на валовий внутрішній продукт (з урахуванням податкового мультиплікатора).

Таким чином, може бути запропоновано фіскальне державне регулювання для різних фаз економічного циклу. При економічному спаді стимулююче фіскальне регулювання складається зі: 1) зростання державних витрат; 2) зменшення податків; 3) комбінації зростання державних витрат і зменшення податків. Таке фіскальне регулювання призводить до дефіциту державного бюджету, але компенсує недостатній сукупний попит, забезпечує зупинення економічного спаду. В умовах інфляційного зростання, що обумовлене надлишковим попитом, стримуюче фіскальне регулювання складається з: 1) зменшення державних витрат; 2) зростання податків; 3) комбінації зменшення державних витрат і зростання по-

датків. Таке регулювання орієнтується на профіцит державного бюджету.

При дискреційному фіскальному регулюванні цілеспрямовано змінюється оподаткування та регулюється обсяг та структура державних витрат з ціллю впливу на суспільне виробництво. У випадку недискреційного фіскального регулювання використовуються вбудовані стабілізатори (прогресивне і пропорційне оподаткування прибутків, трансфертні платежі, система участі у прибутках). В цьому випадку коливання сукупних витрат і податкових надходжень згідно з фазами економічного циклу автоматично приводить до дефіциту або профіциту бюджету.

Різним типом бюджетно-податкового регулювання відповідають різні типи дефіцитів державного бюджету. **Активний бюджетний дефіцит** пов'язаний зі збільшенням державних витрат, а **пасивний** виникає при скороченні податкових надходжень внаслідок падіння економічної активності.

Структурний дефіцит є результатом проведення дискреційного бюджетно-податкового регулювання, а **циклічний** – з'являється на окремих фазах економічного циклу.

Економісти кейнсіанського напрямку вважають необхідним використання бюджетно-податкового (перш за все дискреційного) регулювання для вирівнювання циклічних економічних коливань. Проте монетаристи підкреслюють зв'язок між маніпулюванням державним бюджетом та інфляцією. Зупинимось на зв'язку бюджетного дефіциту з рівнем інфляції. Визначимо ВВП як Y , обсяг наявних грошей – M , швидкість обороту грошей – V . Припускаючи, що V – величина постійна, запишемо:

$$V = Y/M$$

Якщо D - абсолютний розмір дефіциту бюджету, а d – його розмір у відсотках до ВВП, то

$$d = D/Y$$

Зміна маси грошей ΔM дорівнює бюджетному дефіцитові, якщо не використовується внутрішнє та зовнішнє боргове фінансування:

$$\Delta M = D.$$

Темпи інфляції за певний період часу: розраховується як $\Delta P/P$, де P – рівень цін. При інших рівних умовах інфляція повинна дорівнювати темпам зростання грошової маси.

$$\Delta P/P = \Delta M/M$$

Сполучивши усі ці рівняння, прийдемо до висновку, що рівень інфляції є прямо пропорційним до бюджетного дефіциту швидкості і обороту грошей:

$$\Delta P/P = Vd.$$

Монетаристські рекомендації щодо боротьби з інфляцією обов'язково містять заходи, спрямовані на скорочення бюджетного дефіциту. Щоб контролювати динаміку дефіциту державного бюджету використовують цільові орієнтири бюджетного регулювання, що дозволяють обмежити свободу дій уряду. Ними можуть бути вирівнювання темпів зростання державних витрат і ВВП, стабілізація співвідношення державного боргу та ВВП.

Крім скорочення дефіциту державного бюджету потрібен вибір пріоритетних джерел його фінансування. Ні один із засобів фінансування дефіциту бюджету (емісія, внутрішнє та зовнішнє боргове фінансування) не є повністю неінфляційним і не має абсолютних переваг перед іншим.

У довгострокових цілях економічного зростання головну роль в активізації інвестицій повинні відігравати податки, за допомогою яких держава може впливати на інвестиційний процес опосередковано (через вплив зниження загального рівня оподаткування на приватні заощадження, що перетворюються в приватні інвестиції), і безпосередньо (за допомогою податкових стимулів для збільшення прибутковості інвестиційних проектів). З цього виходить необхідність реформування податкової системи, націленої на зниження ставок і поширення бази оподаткування за рахунок обмеження кількості звільнень від виплати податків.

Фінансове регулювання включає улаштування устрою фінансової системи, що підпорядковано фінансовій політиці держави. Згідно з нею визначаються обсяги розподілу і перерозподілу ВВП через фінансову систему. Ступень перерозподілу залежить від ролі держави в фінансуванні соціальних витрат, інвестицій.

Центральною ланкою фінансової системи є державна бюджетна система. Саме її держава використовує як інструмент впливу на економіку. Управління державною бюджетною системою здійснюється парламентом через прийняття фінансового законодавства, державного бюджету, звіту про його виконання, затвердження системи податків, граничного розміру державного боргу та інших фінансових параметрів. Оперативне управління фінансами впроваджує уряд.

В Україні у 2001р. Верховною Радою був прийнятий Бюджетний кодекс України. Він визначає засади бюджетної системи України, її структуру, принципи, основи бюджетного процесу, міжбюджетних відносин та контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. Закон України „Про систему оподаткування” визначає принципи побудови системи оподаткування в Україні, види податків і обов’язкових платежів, тобто регламентує надходження бюджет.

4. Порівняльний аналіз ефективності кредитно-грошового і фінансового регулювання

Кредитно-грошове і фінансове регулювання є складовими частинами державного регулювання економіки. Питання про ефективність кредитно-грошової та фінансової політики дискусійне, воно по-різному оцінюється економістами різних напрямків.

Монетаристи вважають правильне кредитно-грошове регулювання основним фактором макроекономічної стабілізації. Вони виступають проти дискреційних змін грошової маси, проти політики „дешевих” грошей. На користь кредитно-грошового регулювання можна привести наступні доводи. Швидкість і гнучкість у порівнянні з бюджетно-податковим регулюванням. Застосування останнього може бути відкладено на довгий час в законодавчому органі влади. Інший важливий аспект пов’язан з тим, що монетарне регулювання може бути ізольоване від політичного тиску. Це проблема незалежності центрального банку від уряду.

Противники монетаристських підходів піддають їх гострій критиці. Вони підкреслюють, що в умовах перехідної економіки жорстка монетаристська політика фінансової стабілізації не залишає фінансових ресурсів для виробництва.

Набагато менше значення контролю над грошовою масою приділяють кейнсіанці, тому що вважають сукупний попит нестабільним незалежно від змін грошової маси. Сама грошова маса має непередбачувану швидкість обігу. Регулювати, вважають кейнсіанці, потрібно не грошову масу, а ліквідність (попит на гроші як активи) за допомогою рівня відсоткової ставки. В цьому випадку кредитно-грошовому регулюванню притаманний великий ефект запізнення, бо в основі механізму його дії лежить вплив рівня реальної відсоткової ставки на приватні інвестиції, багато з яких заплановані заздалегідь.

Кейнсіанці віддають перевагу дискреційному фіскальному регулюванню. Це могутній та надійний засіб, тому що державні витрати прямо входять до складу сукупних витрат, а податки передбаченим чином впливають на споживацькі та інвестиційні витрати. На думку монетаристів, фіскальне регулювання пов'язане з ефектом витиснення. Держава використовує внутрішні займи для фінансування дефіциту державного бюджету, збільшує попит на гроші, підіймає відсоткову ставку і витискує приватні інвестиції. Стверджується, що на макрорівні потрібно не стільки безпосереднє втручання держави через фіскальне регулювання, скільки її турбота про нормальне функціонування ринку.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Зміст, цілі та напрямки кредитно-грошового регулювання. Роль Національного банку України в регулюванні курсу національної валюти.
2. Основні інструменти кредитно-грошового регулювання, порівняльний аналіз їх ефективності.
3. Проблеми практичної реалізації кредитно-грошового регулювання в Україні.
4. Суть фінансового регулювання. Державний бюджет як інстру-

мент фінансового регулювання.

5. Податкове регулювання. Необхідність податкового реформування в Україні.

Теми рефератів

1. Ефективність кредитно-грошового регулювання в Україні.
2. Боротьба держави зі злочинністю у кредитно-грошовій сфері.
3. Закордонний досвід податкового регулювання.
4. Податкове реформування в Україні.
5. Аналіз ефективності фіскального і монетарного регулювання в моделі IS-LM.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Кейнсіанці вважають, що кредитно-грошове регулювання повинно використовуватися у першу чергу для:

- а) фінансування дефіциту державного бюджету;
- б) сприяння стабілізації банківської системи;
- в) контролю за динамікою відсоткової ставки;
- г) контролю за грошовою масою.

2. Монетаристи:

- а) доводять користь дискреційної монетарної політики;
- б) доводять користь дискреційного фіскального регулювання;
- в) прагнуть посилити дію вбудованих стабілізаторів;
- г) вважають, що державне втручання знижує стабільність ринкової економіки.

3. Фіскальне регулювання як найефективніший засіб макроекономічної стабілізації розглядається:

- а) у класичній моделі;
- б) у кейнсіанській моделі;
- в) монетаристами;

г) прихильниками „економіки пропозиції”.

4. Ефект витиснення при зростанні державного боргу:

- а) зменшує приватні інвестиції;
- б) збільшує рівень відсоткової ставки;
- в) усі попередні відповіді вірні;
- г) немає вірної відповіді.

5. До прямих податків належать:

- а) податок на прибуток;
- б) податок на додану вартість;
- в) акцизний збір;
- г) мито.

6. Прогресивне оподаткування означає, що:

- а) чим вище доход, тим більша ставка оподаткування;
- б) чим вище доход, тим менша ставка оподаткування;
- в) оподаткування здійснюється по єдиній ставці;
- г) правильна відповідь не названа.

7. Фіскальне регулювання – це:

- а) монетарне регулювання;
- б) бюджетно-податкове регулювання;
- в) кредитно-грошове регулювання;
- г) регулювання прибутків.

8. Зв'язок між середньою податковою ставкою і податковими надходженнями у бюджет відображає:

- а) крива Лаффера; б) крива Філіпса; в) крива Лоренца; г) крива Оукена.

9. Бюджет України має:

- а) один рівень;
- б) два рівня;
- в) три рівня;
- г) не названа правильна відповідь.

10. Який з аргументів використовують кейнсіанці для доказу необхідності фіскального регулювання:

- а) немає впевненості, що ринок забезпечить повну зайнятість;
- б) нестабільність приватних інвестицій породжує багато проблем;
- в) тільки держава може приймати до уваги суспільні інтереси;
- г) усі попередні відповіді вірні.

**Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.
Поясніть відповідь.**

1. Кредитно-грошове регулювання не може бути одночасно спрямоване на контроль за грошовою масою і відсотковими ставками.
2. Монетаристи заперечують, що швидкість обігу грошей нестабільна.
3. Зниження курсу національної валюти сприяє експорту.
4. Зміни норми обов'язкових резервів комерційних банків є гнучким інструментом кредитно-грошового регулювання.
5. Збільшення державних витрат є засобом стимулюючого фіскального регулювання.
6. Прогресивне оподаткування стимулює зростання ефективності виробництва.
7. Дії вбудованих стабілізаторів достатньо для функціонування фіскальної системи.
8. Зменшення прогресивності податкової шкали збільшує ефективність вбудованих стабілізаторів.
9. Справедливо, якщо б усі громадяни сплачували рівні податки.
10. Кейнсіанці вважають, що дискреційне фіскальне регулювання пов'язане з великим ефектом витиснення.

Вправа 3. Виконайте завдання

1. Економіка країни характеризується наступними даними: гранична схильність до споживання $MPC = 0,8$; бажаний розмір зростання суспільного продукту $= 200$.

А) Наскільки потрібно збільшити державні витрати (при інших незмінних обставинах), щоб досягти бажаного зростання?

Б) Наскільки потрібно зменшити податки, щоб досягти бажаного зростання?

В) Якщо одночасно державні витрати і податки збільшити на 50, то наскільки зміниться суспільний продукт?

2. Швидкість обігу грошей становить 4 рази на рік. Номінальний обсяг ВВП дорівнює 200 млн. грошових одиниць. Знайдіть кількість

попиту на гроші для угод.

3. Як зміниться грошовий мультиплікатор, якщо норму обов'язкових резервів комерційних банків знизять з 20% до 10%?

Література

1. Закон України „Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради, № 5-6, 2001.

2. Закон України „Про Національний банк України” // Відомості Верховної Ради, № 29, 2000.

3. Бюджетний кодекс. // Відомості Верховної Ради, № 37-38, 2001.

4. Гальчинський А. Монетарна складова стратегії економічного розвитку // Економіка України. - 2002. - № 7.

5. Лагутін В. Монетарна політика і державні фінанси // Економіка України. - 2002.- №7.

6. Луніна І. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування// Економіка України. - 2002. - № 5.

7. Панасюк Б. Податковий кодекс – барометр становища у суспільстві // Економіка України. - 2002. - №12.

8. Савченко А., Москалюк Н. Податок на прибуток підприємств як інструмент інвестиційної політики держави// Економіка України. - 2002.- №3.

ТЕМА 4. СТРУКТУРНА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

1. Структура економіки та основні типи структурної політики

Економіка держави є складною системою, що містить сукупність певних підсистем, між якими існує закономірний зв'язок. Структуру економіки можна визначити як співвідношення різних елементів економічної системи, що відображають народногосподарські пропорції.

До критеріїв, за якими визначається структура економіки, відносяться:

- обсяги виробленої продукції та послуг;
- чисельність зайнятого населення;
- обсяг спожитого капіталу (вартість основних фондів).

На макроекономічному рівні розрізняють такі основні види структури економіки: відтворювальна, галузева, територіальна, соціальна та зовнішньоекономічна.

Відтворювальна структура характеризує співвідношення між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання; між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю; між споживанням та нагромадженням; між виробничими галузями та інфраструктурою. Співвідношення між виробництвом засобів виробництва та виробництвом предметів споживання – найважливіша економічна пропорція, що впливає на структуру суспільного виробництва. Це співвідношення може бути різноманітним, але повинно бути ефективним для забезпечення економічного розвитку країни. При цьому слід враховувати спеціалізацію виробництва в тій чи іншій країні, наявність природних ресурсів, досягнення науково-технічного прогресу, продуктивність праці.

Пропорція між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю відображає співвідношення між вартістю зношених засобів виробництва (амортизацією) і спожитих у виробництві предметів праці (проміжним продуктом), що в сукупності становить фонд заміщення, та величиною новоствореної вартості (чистої продукції) за рік.

Пропорція між нагромадженням і споживанням характеризує співвідношення частин чистої продукції, які спрямовуються до фонду нагромадження (виробниче нагромадження та створення резервних фондів) і фонду споживання (особисте споживання громадян). Пропорція між нагромадженням та споживанням впливає на темпи економічного зростання, а також характеризує рівень споживчого попиту та задоволення потреб населення.

Пропорція між виробничими галузями та інфраструктурою також характеризує структурні зрушення в економіці. Слід зазначити, що динамічний розвиток інфраструктури є одним з пріоритетних напрямів структурної політики держави.

При розгляді структури економіки провідна роль належить характеристиці галузевої структури. **Галузева структура** відображає пропорції розвитку окремих галузей, підгалузей, виробництв, сфер національної економіки. Згідно з Класифікатором галузей економіки України виділяють такі великі галузі: промисловість, сільське господарство, лісове господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення і збут, заготівля, інформаційно-обчислювальне обслуговування, операції з нерухомістю, загальна комерційна діяльність щодо забезпечення функціонування ринку, геологія та розвідка надр, геодезична та гідрометеорологічна служби. Класифікаційною одиницею галузі є підприємство. Якщо воно займається різними видами діяльності, то буде належати до відповідної галузі за переважаючою частиною його діяльності. У складі галузей виділяють підгалузі. Підгалузі – це сукупність підприємств, на яких випускається однорідна продукція або надаються однорідні послуги (наприклад, тваринництво і рослинництво у сільському господарстві).

Територіальна структура економіки характеризує розміщення виробництва в окремих регіонах, що визначається географічним положенням, кліматом, наявністю природних ресурсів та іншими умовами.

Соціальна структура економіки відображає розподіл національної економіки за формами власності (між державними, колективними та приватними підприємствами); за організаційно-правовими формами підприємництва (між великими, середніми та малими підприємствами) та за рівнем доходів певних верств населення (диференціація доходів).

Зовнішньоекономічна структура економіки, яку вважають своєрідним дзеркалом стану економіки, відображає пропорції між експортом та імпортом товарів, послуг, капіталів тощо. Для України характерним є імпорт енергоносіїв, машин та устаткування, технологій та експорт продукції металургії, хімічної промисловості, сільського господарства.

На розвиток економіки впливають численні фактори, у тому числі й структурні зміни. **Структурний ефект** – це вплив структурних змін на динаміку макроекономічних показників. Він може бути позитивним або від’ємним. У тому разі, якщо структурні зміни впливають на високі темпи економічного зростання – він позитивний, а якщо структурні зміни невеликі або обсяг виробництва зменшується – від’ємний.

Структурна політика держави як раз і полягає у регулюванні структурних змін в економіці, тобто держава має обґрунтувати цілі структурних перетворень та визначити заходи, що підтримують розвиток пріоритетних галузей та підгалузей (таких, що забезпечують економічне зростання). Структурна політика держави має два типи: пасивний та активний. Пасивний - полягає у створенні державою правової бази для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо інвестиційні процеси не регулює. Структура, таким чином, змінюється внаслідок змін у нормах прибутку, що впливає на рух капіталів із галузей з низькою нормою прибутку в галузі з підвищеною нормою прибутку. Таке ринкове саморегулювання забезпечує оптимальну для ринку структуру економіки, але при цьому існують певні соціальні втрати. При активному типі структурної політики держава застосовує державні важелі, що прискорюють прогресивні структурні зрушення.

Якщо держава здійснює активну структурну політику, то вона має визначити пріоритетні для економіки даної країни галузі (галузь). До критеріїв, за якими відзначають пріоритетну галузь, відносять: експортний потенціал галузі; попит на продукцію галузі на внутрішньому ринку; ступінь залежності від імпорту сировини, енергії; мінімізація ресурсоемкості; мінімізація дефіциту торгового балансу країни, вирішення проблем зайнятості та ін.

З урахуванням цих критеріїв основними напрямками структурної політики держави є:

- 1) зростання виробництва в галузях, що випускають конкурентоспроможні на світовому ринку товари, які забезпечують значну частину експорту та замінюють імпорт на внутрішньому ринку;
- 2) підтримка ресурсозберігаючих виробництв;

- 3) підтримка інноваційних виробництв;
- 4) скорочення виробництва в депресивних галузях.

2. Сучасний стан структури економіки України та її реформування

Структура економіки колишнього Радянського Союзу, до складу якого входила Україна, сформувалась під впливом цільової державної стратегії, в якій пріоритет надавався переважному розвитку групи А (виробництво засобів виробництва) у порівнянні з групою Б (виробництво предметів споживання). Галузева схема народного господарства являла собою безліч окремих агрегатів, пов'язаних між собою у межах галузі, об'єднання, виробництва. Структура народного господарства колишнього Радянського Союзу відображала неефективний характер виробництва, що відбивалось у затратному характері виробництва, випуску енергоємної, неконкурентоспроможної продукції. Існування диспропорцій у промисловості, відсутність економічних стимулів виробництва конкурентоспроможної продукції обмежували проведення інновацій в окремих галузях економіки. Наприклад, доля паливно-енергетичного комплексу та металургійних галузей розвинутих країн дорівнювала 20 %, а в країнах колишнього СРСР – 47,2 %, в Україні – 44,0 %. Деформація основних галузей промисловості супроводжувалась виникненням макро- та мікродиспропорцій в економіці. Процеси структурної деформації ще більше поглибив розрив економічних зв'язків між країнами колишнього СРСР.

В Україні сьогодні існує гіпертрофована структура економіки з високим рівнем монополізації та переважно слабким технічним рівнем виробництв. Тому основним напрямком структурної перебудови економіки є формування сучасної ефективної, економічно безпечної структури економіки та створення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва з урахуванням реалізації абсолютних та відносних переваг країни.

Для формування ефективної галузевої структури економіки необхідно в першу чергу сприяти розвитку галузей, що задовольняють потреби людей; наукомістких та високотехнологічних; переробних; здійсню-

вати подальшу конверсія військового виробництва; розвивати пріоритетні (ключові) галузі (у т.ч. експортні та імпортозамінні). Територіальна структура економіки потребує усунення диспропорцій у розвитку регіонів. Зовнішньоекономічна структура потребує збільшення експортного потенціалу за рахунок збільшення в експорті продукції переробних галузей, а також зменшення в ньому частки сировини. Щодо імпорту, то тут необхідно збільшити частку нових технологій, прогресивного обладнання та зменшити частку тієї продукції, що виробляється на вітчизняних підприємствах (наприклад, продуктів харчування, одягу, ліків тощо). Соціальна структура економіки потребує подальшого реформування відносин власності (насамперед через розвиток малого і середнього бізнесу, подальше роздержавлення та приватизацію підприємств); усунення диференціації доходів та соціальний захист населення і створення ефективного мотиваційного механізму високопродуктивної праці.

При реформуванні структури економіки слід враховувати конкурентні переваги – наявність ресурсів, що забезпечують додатковий ефект завдяки нижчим витратам на одиницю продукції. До конкурентних переваг України слід віднести наявність кваліфікованих трудових ресурсів; запаси чорнозему (25 % від світових запасів) та сприятливі природно-кліматичні умови; вигідне геополітичне положення та розвинуту транспортну інфраструктуру; наявність значних вільних матеріальних ресурсів; високий науково-технічний потенціал.

З урахуванням конкурентних переваг слід визначити наступні пріоритети структурної політики України:

1 група – наукомісткі та технологічні галузі (ракетно-космічна техніка, літако- та моторобудування, електрозварювання, біотехнологія, мікроелектроніка, порошкова металургія, машинобудування, робототехніка, деякі виробництва ВПК);

2 група – переробні галузі АПК (харчова, борошно-круп'яна, кондитерська, овочево-консервна, комбікормова);

3 група – транзитивні перевезення вантажів, транспортування енергоносіїв;

4 група – туристичні та оздоровчо-лікувальні комплекси України.

Проведення структурної політики може бути ефективним насамперед за умов постійної уваги державних органів влади до пошуку дієвих інструментів структурного регулювання. Такі інструменти можуть мати прямий або опосередкований вплив на структуру економіки. Перший вплив здійснюється за допомогою державних планів та програм, контрактів та замовлень; державних цін, дотацій та субсидій, цільового фінансування. До інструментів, що мають опосередкований вплив, належать правове та податкове регулювання, митна та амортизаційна політика, пільгове кредитування.

3. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Найбільш вагомим фактором, що впливає на структурні зрушення в економіці є інвестиції. **Інвестиції** – це капіталовкладення в об’єкти діяльності, в результаті чого створюється прибуток або досягається соціальний ефект.

Інвестиційною діяльністю займаються фізичні та юридичні особи, в тому числі органи державної влади. В Україні інвестиційна діяльність регулюється понад 100 законами та нормативними актами, зокрема Законами “Про інвестиційну діяльність” (1991 р.), “Про іноземні інвестиції” (1992 р.), Декретом Кабінету Міністрів “Про режим іноземного інвестування” (1993 р.), Законами України “Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні” (1994 р.), “Про режим іноземного інвестування” (1996 р.) та ін.

Держава здійснює регулювання інвестиційної діяльності згідно з такими принципами:

- зростання частки власних інвестицій;
- поступова заміна бюджетного фінансування кредитуванням;
- першочергове фінансування державних програм, спрямованих на структурну перебудову економіки;
- розміщення централізованих інвестицій на конкурсній основі;
- здійснення державного контролю за використанням централізо-

ваних інвестицій;

- запровадження системи страхування інвестицій;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій.

Джерела інвестицій поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх відносяться: державні інвестиції; надходження від приватизації; частка прибутку підприємств; амортизаційний фонд; заробітна платня та збереження населення; депозити комерційних банків; ресурси інвестиційних, страхових фондів та кредитних спілок. Зовнішні - представлені державними та приватними іноземними інвестиціями, а також коштами міжнародних фінансових організацій.

Іноземні інвестиції можуть бути вкладені в будь-які об'єкти інвестування, за винятком окремих видів діяльності, де інвестування здійснюється лише після одержання ліцензії. З моменту зарахування інвестицій на баланс підприємства воно набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями. До таких відносять підприємства будь-якої організаційно-правової форми, у статутному фонді яких іноземні інвестиції становлять не менше 10 %. Таким чином, іноземні інвестори можуть створювати на території України власні підприємства, філії, представництва та інші структури.

Юридична особа при інвестуванні може і не створюватися, якщо спільна інвестиційна діяльність проводиться на основі концесійних договорів, контрактів про виробничу кооперацію, спільне виробництво та ін. Однак господарська діяльність на підставі інвестиційних договорів (контрактів) регулюється законодавством України, а самі договори повинні бути обов'язково зареєстровані. Для залучення та поширення іноземних інвестицій в Україні також удосконалюється механізм створення вільних економічних зон та спеціальних пільгових режимів інвестиційної діяльності. Для стимулювання іноземного інвестування в країні можуть встановлюватися пільги та гарантії майнових прав та інтересів інвесторів, страхування інвестицій.

На сучасному етапі ринок інвестиційних ресурсів в Україні недостатньо сформований. Тому країна все ще не в змозі конкурувати з біль-

шістю постсоціалістичних країн Європи. Згідно з індексом залучення прямих іноземних інвестицій Україна в 2002р. в переліку із 140 країн займає лише 95-е місце, а обсяг прямих іноземних інвестицій на одного громадянина України сьогодні дорівнює менш ніж \$ 120 (у західних країнах цей показник обчислюється тисячами доларів). Усього об'єм іноземних інвестицій в Україну – менш ніж 6 млрд. доларів. Найбільш привабливими для іноземних інвесторів залишаються харчова промисловість та переробка сільгосппродукції, а також оптова торгівля та посередництво в торгівлі (приблизно по 16 відсотків від загального обсягу інвестицій). Менш привабливими є машинобудування (8,5%), фінансова діяльність (8,0 %), транспорт і зв'язок (7,6 %).

Загальновідомо, що розвиток високотехнологічних галузей можливий лише за рахунок внутрішніх інвестицій. Прикладом може бути політика послідовної підтримки британським, німецьким та французьким урядами проекту створення європейського аеробуса або американським – свого власного літакобудування та корпорації “Боїнг”. Отже головним питанням державної інвестиційної політики є не тільки визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які б відповідали національним інтересам держави, враховували певний напрямок структурних зрушень, але й пошук заходів, спрямованих на активізацію інвестиційного процесу. До них слід віднести:

- створення сприятливого інвестиційного клімату для власних та іноземних інвесторів (через ефективну грошово-кредитну, бюджетно-податкову, зовнішньоекономічну політику);
- формування податкової системи, що сприятиме залученню інвестицій;
- створення галузевих та міжгалузевих фондів амортизаційних відрахувань на основі економічно обґрунтованих нормативів;
- підвищення рентабельності підприємств та їх самофінансування;
- залучення коштів страхових, інвестиційних компаній, комерційних банків;
- залучення коштів громадян з наданням гарантій їх повернення;
- детінізація та репатріація капіталів.

Слід відзначити, що згідно з українським законодавством у нас здійснюється обов'язкова експертиза інвестиційних проектів щодо дотримання різноманітних вимог, у тому числі економічних, санітарно-гігієнічних, архітектурних, пожежних тощо. Згідно з Законом України "Про інвестиційну діяльність" держава надає гарантії захисту інвестицій, що сприяє підвищенню інвестиційної активності в країні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Структура економіки та її види.
2. Необхідність структурної перебудови економіки України.
3. Конкурентні переваги України.
4. Зв'язок інвестиційної та структурної політики.
5. Державне управління інвестиційною діяльністю.

Теми рефератів

1. Сучасний стан структури економіки Україні та необхідність її реформування.
2. Пріоритетні галузі та конкурентні переваги України.
3. Інвестиційна політика в Україні.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. До методів прямого регулювання структури економіки належить:
 - а) надання податкових пільг;
 - б) надання кредитних пільг;
 - в) надання фінансової допомоги у вигляді субсидій, дотацій;
 - г) здійснення політики прискореної амортизації.
2. Який з основних видів структурних пропорцій характеризує внесок окремих регіонів у відтворення ВВП:
 - а) відтворювальні;
 - б) витратні;
 - в) накопичувальні;
 - г) територіальні;

- б) соціальні;
- в) галузеві;
- д) зовнішньоекономічні.

3. До основних видів структури економіки не відноситься:

- а) відтворювальна;
- б) галузева;
- в) територіальна;
- г) соціальна;
- д) зовнішньоекономічна;
- е) фінансова.

4. Яке з тверджень є найменш переконливим: “За активної структурної політики держави структура економіки змінюється внаслідок...”:

- а) державних централізованих капітальних вкладів;
- б) вільного перетікання капіталу і робочої сили у рентабельні сфери;

- в) надання податкових пільг;
- г) надання фінансової допомоги у вигляді субсидій, дотацій.

5. До критеріїв, за якими визначається структура економіки, не відноситься:

- а) обсяги виробленої продукції та послуг;
- б) чисельність зайнятого населення;
- в) обсяг спожитого капіталу (вартість основних фондів);
- г) рівень інфляції.

6. Що з переліченого має найменший вплив на інвестиційну активність суб'єктів підприємницької діяльності:

- а) зміни у податковому законодавстві;
- б) зміни у відсоткових ставках банківських кредитів;
- в) форма власності підприємства;
- г) кількість робітників на підприємстві;
- д) конкуренція в галузі.

7. До критеріїв пріоритетності галузі не відносять:

- а) експортний потенціал галузі;
- б) попит на продукцію галузі на внутрішньому ринку;
- в) ступінь залежності від імпорту;
- г) мінімізація ресурсоемкості;
- д) виробнича спрямованість галузі.

8. Структурний ефект характеризує вплив структурних змін в еко-

номіці на динаміку:

- а) прибутку підприємств; в) макроекономічних показників;
- б) витрат підприємства; г) кількості робітників на підприємстві.

**Вправа 2. Визначте, яке положення правильне, а яке помилкове.
Поясніть відповідь.**

1. При проведенні активної структурної політики широко застосовуються державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень.

2. Відтворювальна структура економіки – вид структури економіки, який характеризує внесок окремих галузей, виробництв, народногосподарських комплексів у відтворення ВВП.

3. Структурний ефект характеризує вплив структурних змін в економіці на динаміку макроекономічних показників.

4. При проведенні активної структурної політики держава широко застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень.

5. Пасивна структурна політика держави спрямована на створення правової бази для вільного перетікання капіталу і праці в найбільш рентабельні галузі економіки.

6. Структура економіки відображає співвідношення різних елементів економічної системи, що відображають народногосподарські пропорції.

7. Структурні зрушення не мають впливу на розвиток економіки.

8. Інвестиції не мають вагомого впливу на структурні зрушення в економіці.

9. Для активізації інвестиційної діяльності держава впроваджує систему страхування інвестицій.

10. Податкова система не має впливу на інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання.

Література

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки.-К., 2002. Розд. VIII.
2. Проект урядової програми “Україна 2010”: Конспект урядової програми стратегічного розвитку // Урядовий кур’єр. - 1999.- 3, 6, 10, 21 квітня.
3. Закон України “Про захист іноземних інвестицій в Україні” // Відомості Верховної Ради. 1991. №46. С. 616.
4. Закон України “Про іноземні інвестиції” // Голос України. 1992. 26 квітня. С. 6-8.
5. Декрет Кабінету Міністрів України від 19 травня 1993р. №55-93 “Про режим іноземного інвестування” // Закон і бізнес. 1993. №28. С. 5-7.
6. Закон України Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні” // Голос України, 1994. 11 лютого. №27. С.5.
7. Закон України “про режим іноземного інвестування” // Відомості Верховної Ради. 1996. № 93. 7 травня.
8. Указ Президента України “Про основні напрямки інвестиційної політики на 1999-2001 роки” // Урядовий кур’єр, 1999. № 67. 8 вересня. С.1-3.
9. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В. Государственная экономическая политика: опыт перехода к рынку. –М/ «Дело и сервис», 1998. – Гл. 8.
10. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки. - К.: “Знання-прес”, 2002. - Тема 7.
11. Носова О.В. Иностранные инвестиции в транзитивной экономике Украины. - Харьков: “Основа”, 2001.
12. Чистов С.М. Державне регулювання економіки.-К.: КНЕУ, 2002. - Тема 4.

ТЕМА 5. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА

1. Науково-технічний прогрес та економічне зростання

Науково-технічний прогрес (НТП) — безперервний розвиток науки і техніки, обумовлений потребами виробництва, зростанням та ускладненням суспільних потреб.

НТП складається з двох паралельних процесів: наукового прогресу як оновлення знань; технічного (технологічного) прогресу як зміни характеру фактично використовуваного обладнання й устаткування. НТП виконує дві функції: економічну та соціальну. Економічна функція полягає у економії ресурсів у масштабах національної економіки, соціальна – у задоволенні та ускладненні існуючих потреб, розширенні кола і формуванні нових потреб.

Існують дві форми НТП: еволюційна та революційна. Перша відтворює поступальний розвиток науки і техніки, впровадження досконаліших, передових надбань; друга – революційна або науково-технічна революція (НТР). **НТР** — це якісні зміни у науково-технічній сфері на основі використання фундаментальних наукових відкриттів і винаходів, що обумовлюють докорінні перетворення в усіх сферах діяльності (науці, техніці, виробництві, управлінні, соціальній інфраструктурі).

На рівні підприємств і виробничих об'єднань НТП називають **технічним і організаційним розвитком**. Це впровадження результатів НТП у виробництво, застосування нової техніки і технології, інтенсифікація виробництва, підвищення його ефективності, вдосконалення організації праці та управління.

Демо декілька базових понять, які охоплюють науково-технічну та інноваційну сферу країни.

Науково-технічний потенціал країни — це сукупність національних ресурсів і засобів. Його складовими виступають:

- **матеріально-технічна база науки** (наукові організації, науководослідні лабораторії, експериментальні заводи, електронно-обчислювальні центри, обладнання тощо);
- **наукові кадри** (дослідники, експериментатори, конструктори, винахідники, науково-технічний персонал та ін.);

- **фонд винаходів і відкриттів** (банк наукових знань, винаходів, зразків, наукової інформації, патентів, наукових проектів, авторських свідоцтв тощо);

- **організаційно-управлінська структура наукової сфери** (система управління, фінансування, планування науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт — НДПКР, організаційно-управлінські структури, методи управління НДПКР).

Науково-технічний рівень країни визначається на основі інноваційного потенціалу країни.

Інноваційний потенціал країни — це здатність фундаментальної та прикладної науки країни забезпечити нововведеннями процес оновлення продукції. Кількісну характеристику інноваційного потенціалу (β) можна виразити за допомогою відношення

$$\beta = V/N,$$

де β — інтенсивність освоєння створених зразків;

N та V — відповідно число створених і освоєних зразків нової продукції.

Вирішальний вплив НТП на економічний і соціальний розвиток пояснюється такими обставинами:

1. Використання в промисловому виробництві нової техніки, технології та інформаційних систем, що стає провідним фактором зростання продуктивності економічних ресурсів. Оскільки нова техніка й нові технології (у тому числі інформаційні) мають ліпші показники продуктивності, потужності, швидкості, енергоємності тощо, відбувається зниження витрат економічних ресурсів у розрахунку на одиницю промислової продукції. Так, проведений у США статистичний аналіз впливу трьох головних факторів — капіталу, праці й науково-технічного прогресу — показав, що нині внесок НТП в економічне зростання США досягає 70%.

2. НТП суттєво впливає на структуру економіки. Під його впливом зменшується питома вага живої праці в складі витрат на виробництво.

3. Застосування новітньої техніки і технології виробництва забезпечує підвищення якості промислової продукції. Сучасні комп'ютери та інформаційні технології уможливають автоматизацію управління тех-

нологічними процесами у виробництві, підвищення надійності й довговічності виробів. Застосування нових матеріалів та мікроелектроніки дає змогу знизити показники матеріаломісткості та енергоємності продукції. Нові комп'ютерні технології конструювання та нові дослідницькі прилади значно скорочують час науково-технічних та конструкторських розробок, розширюють конструкторський та дизайнерський діапазони нових виробів.

Науково-технічний прогрес справляє позитивний вплив на рівноважне економічне зростання на будь-якому етапі розвитку. У стані рецесії економічна політика має бути спрямована на відродження завдяки технологічним змінам економічного потенціалу більш швидкими темпами. У стані інфляційного розвитку технологічні зміни особливо бажані, бо саме вони можуть збільшити реальний ВВП і в такий спосіб зменшити інфляцію. Відтак науково-технічний прогрес може стати потужним антиінфляційним засобом. Ці висновки дуже важливі для формування майбутньої економічної політики України, бо можливість виходу з кризи нашої країни ще й досі недостатньо пов'язується з обов'язковим запровадженням усіх досягнень науково-технічного прогресу.

2. Необхідність та сутність науково-технічної політики

Дослідження сучасних проблем міжнародної конкуренції дало змогу дійти висновку, що умовою рівноправної інтеграції країни у світове господарство є п'ять факторів: наука і технологія; капітал; робоча сила; інфраструктура; інформація. Усі вони безпосередньо пов'язані з рівнем розвитку науки і освіти. Підтримання національної науки і освіти на високому рівні та їх подальший розвиток потребують втручання з боку держави: треба розробити активну науково-технічну політику, побудувати оптимальний для сучасних умов економічний механізм, який поєднував би державні та ринкові важелі впливу на науково-технічні процеси і був би максимально зорієнтованим на економічне зростання України та її інтеграцію у світову економіку як промислової держави.

Науково-технічна політика – це політика держави щодо формування умов, сприятливих для ефективного науково-технічного розвитку країни, зокрема цілі, форми та методи діяльності держави у науково-технічній сфері.

В Законі України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (1991р.) визначено сутність, цілі, напрямки та основні принципи державної науково-технічної політики, окреслено основні риси організаційної структури державного управління науково-технічною діяльністю, дано характеристику форм і методів державного впливу на розвиток науково-технічної сфери. У законі проголошено, що державна науково-технічна політика — це складова частина соціально-економічної політики України, яка визначає основні цілі, напрямки, принципи, форми і методи діяльності держави в науково-технічній сфері. Усі складові державної науково-технічної політики є єдиними, тобто вони взаємозв'язані й тісно взаємодіють.

Загальна мета державної науково-технічної політики – це створення умов для досягнення високого рівня життя, примноження національного багатства України. Поточна мета науково-технічної політики – це розробка та реалізація продуманої концепції науково-технічного розвитку.

До основних принципів державної науково-технічної політики належать:

- органічна єдність НТП з економічним, соціальним та духовним розвитком суспільства;
- підтримка конкуренції і підприємництва в науково-технічній сфері;
- демократизація та децентралізація управління науково-технічною діяльністю;
- розвиток освіти, організація підготовки і перепідготовки необхідних кадрів;
- рівноправність усіх форм організації науково-технічної діяльності;
- свобода поширення науково-технічної інформації та пропаганда

науково-технічних досягнень;

- максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного співробітництва.

Основні напрямки державної науково-технічної політики:

- створення соціально-економічних, організаційних, правових умов для формування та ефективного використання науково-технічного потенціалу;

- розвиток пріоритетних напрямів науки і техніки та концентрація ресурсів для їх реалізації;

- розробка та реалізація довгострокових державних науково-технічних програм;

- підготовка наукових кадрів, інтеграція освіти, науки і виробництва;

- правовий та соціальний захист наукових і творчих працівників;

- створення сучасної інфраструктури науки;

- установа зв'язків з іншими державами для використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки.

Одним із головних завдань науково-технічної політики є визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, тобто тих наукових напрямів, які необхідно в першу чергу розвивати за рахунок бюджету та позабюджетних фондів, внутрішніх кредитних ресурсів та іноземних інвестицій. Процес вибору загальнодержавних пріоритетів потребує врахування таких головних факторів, як науково-технічне забезпечення найважливіших для України галузей виробництва, способи розв'язання найбільш гострих проблем даного періоду, реальний потенціал в окремих галузях науки і техніки.

З огляду на ці фактори, пріоритетними мають стати галузі, які недостатньо розвинені в Україні, але дозволяють реалізувати науково-технічний потенціал інших галузей, а саме: середнє і точне машинобудування, приладобудування, нові речовини й матеріали, комп'ютерна техніка та інформаційні технології, електронна, електротехнічна та радіотехнічна промисловість. Розвиток цих галузей промисловості уможливить виведення на світовий рівень галузей, що в них Україна вже нині має

значні конкурентні переваги: літакобудування, суднобудування, виробництво надтвердих матеріалів, кераміки, танків та ін. Реалізація названих пріоритетів забезпечить ефективну інтеграцію України в міжнародний поділ праці й сприятиме скороченню нееквівалентності зовнішньоекономічного обміну.

Подальша структурна перебудова науково-технічної сфери потребує приведення її у відповідність із новими суспільними вимогами й можливостями економіки України. У складі науково-технічної сфери заведено виділяти чотири сектори: академічний, вузівський, галузевий, заводський. Для кожного з них характерні специфічні шляхи інтеграції в ринкову економіку, які визначаються попитом на науково-технічну продукцію, обсягами та джерелами фінансування, тривалістю науково-технічних досліджень, наявністю дослідних заводів та ін.

Для академічної та вузівської науки характерною є велика питома вага державних замовлень у планах науково-дослідних робіт, які виконуються в межах пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки. Науково-технічні організації цього сектору, як правило, зберігають державну форму власності, але працюють на засадах госпрозрахунку, мають право збільшувати обсяги науково-дослідних робіт за рахунок прямих договорів із замовниками. Галузеву науку за умов ринку зосереджено в структурі галузевих міністерств та холдінгових компаній або у сфері їхньої компетенції. Вона працює безпосередньо на потреби відповідних галузей. Галузева наука — це найбільший сектор науки, оскільки включає велику кількість наукових організацій самостійних за статусом, різноманітних за організаційно-правовою формою та формою власності. Заводська наука тісно пов'язана з виробництвом, інтегрована в структуру промислових підприємств на правах структурних підрозділів або господарсько-самостійних одиниць.

Одним із напрямків подальшої структурної перебудови науково-технічної сфери є підтримка державою нових інноваційних структур: технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів, які сприяють активізації й розвитку науково-технічної діяльності.

Технопарк – це акціонерна компанія, яка займається патентуван-

ням, рекламою, лізингом, маркетинговими дослідженнями, надає консультації, здає в оренду приміщення для дослідницького виробництва тощо.

Технополіс – це якісно нова територіальна форма інтеграції науки і виробництва, що забезпечує високі темпи НТ-розвитку території за рахунок реалізації потенціалу регіону.

„**Інкубатори**” – це ядро технополісу, де створені сприятливі (тепличні) для виникнення дрібних наукомістких фірм – навчання, сучасне робоче обладнання, новітні технології, мотивація та стимулювання власного бізнесу.

Венчурні підприємства – це малі підприємства, що спеціалізуються на розробці наукових ідей та їх втіленні у нові технології, нові продукти. Виконують функцію зв'язку між фундаментальними дослідженнями і масовим виробництвом.

Важливою умовою подальшого розвитку у сфері науки є створення ринкової інфраструктури: комерційних інформаційних центрів, бірж інтелектуальної власності, запроваджувальних фірм, провайдерів, інноваційних фондів, лізингових фірм.

Сучасною формою прискорення впровадження досягнень НТП є франчайзинг. **Франчайзинг** — це угода великих корпорацій з невеликими фірмами або окремими підприємствами. Сутність франчайзингу полягає в тому, що фірма-франчайзер передає своєму партнерові (франчайзі) право здійснення окремого виду діяльності з використанням своєї технології, ліцензій, «ноу-хау», фірмової торговельної марки.

Світовий досвід свідчить, що вирішальний внесок у прискорення НТП роблять невеликі фірми, якщо їхня діяльність спирається на сучасну матеріально-технічну базу, висококваліфіковані наукові та технічні кадри. Невеликі фірми сприяють розвитку конкуренції в науково-технічній сфері, що скорочує тривалість досліджень та розробок і ціну науково-технічної продукції. Тому уряд повинен розробити систему підтримки приватного сектору, який виконує науково-технічні роботи. Це насамперед зниження ставки податку на прибуток, який спрямовується на придбання основних засобів для науково-технічних робіт; надання

пільгових кредитів за рахунок коштів інноваційного фонду, фонду після-приватизаційної підтримки підприємств, інших позабюджетних фондів; застосування гнучкої амортизаційної політики; забезпечення охорони інтелектуальної власності; удосконалення системи патентування та ліцензування; спрощення порядку державної реєстрації науково-дослідних і проектних організацій.

Успішне проведення науково-технічної політики в Україні неможливе також без активізації творчої індивідуальності, що безпосередньо пов'язано з розвитком вищої освіти.

Відомо, що наука не може розвиватися у вузьких національних рамках. Уже сьогодні близько 30% української науки фінансується за рахунок іноземних замовників. На жаль, нестабільність законодавства не сприяє розширенню цього співробітництва. Для ефективної інтеграції України у світову науку треба створити сприятливі умови для залучення іноземних інвесторів у науку та входження в систему світової науково-технічної інформації, запровадити систему кредитних, митних, амортизаційних та інших пільг для вітчизняних експортерів науково-технічної продукції і для іноземного капіталу, що сприятиме поширенню в Україні нових виробничих технологій.

З'ясувавши основні цілі, напрямки та завдання науково-технічної політики в Україні можна дійти висновку, що всі вони тісно взаємозв'язані, а відтак потребують комплексного державного підходу до їхнього розгляду та реалізації.

В Україні існує розгалужена структура державних органів, що здійснюють науково-технічну політику. У структурах державної влади створено відповідні органи, до функцій яких належить формування засад науково-технічної політики.

Президент України в процесі розробки основних напрямів соціально-економічної політики визначає основні цілі та напрями науково-технічної політики. При Президенті України створено Національну раду з питань державної політики у сфері науково-технічної діяльності, до складу якої входять провідні вчені різних галузей науки, відповідальні урядовці, працівники міністерств та відомств, на яких покладено реалі-

зацію науково-технічної політики. Національна рада готує пропозиції щодо визначення принципів, пріоритетних напрямів розвитку НТП та механізмів її реалізації.

Верховна Рада України ухвалює закони та постанови, в яких визначає основні цілі, напрями, принципи державної науково-технічної сфери, затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, перелік національних науково-технічних програм, створює систему кредитно-фінансових, податкових та митних регуляторів у науково-технічній сфері, установлює обсяги бюджетного фінансування національних науково-технічних програм, розміри відрахувань до Державного інноваційного та інших фондів.

Кабінет Міністрів України координує роботу органів державної виконавчої влади з реалізації науково-технічної політики. Кабінет Міністрів України розробляє постанови, спрямовані на створення на підставі чинного законодавства економічних, правових і організаційних механізмів, що стимулюють діяльність усіх організаційно-правових форм підприємництва щодо прискорення НТП. Кабінет Міністрів України організує розробку національних та державних науково-технічних програм, створює органи управління та механізм реалізації програм, контролює виконання, розподіляє кошти бюджету, визначає порядок формування й використання позабюджетних фондів для науково-технічної діяльності. У процесі здійснення науково-технічної політики Кабінет Міністрів України координує роботу міністерств, відомств та інших центральних органів державного управління України й місцевих органів державної влади. Безпосередню роботу з розробки, обґрунтування та ресурсного забезпечення національних та державних науково-технічних програм проводять Міністерство економіки, Державний комітет з промислової політики, галузеві міністерства, Міністерство освіти та науки, Міністерство фінансів, Національна академія наук України, галузеві академії наук.

3. Форми та методи реалізації науково-технічної політики

Досягнення цілей та завдань науково-технічної політики здійснюється державою через застосування конкретних методів її реалізації. Ці методи поділяються на дві групи: методи прямого та непрямого регулювання. Методи прямого регулювання передбачають безпосередню участь держави у вирішенні як загальних проблем науково-технічного розвитку, так і проблем його окремих сфер та напрямів. Методи непрямого регулювання створюють економічні та правові умови для прискорення науково-технічного прогресу. Методи реалізації державної науково-технічної політики за способом впливу можна поділити на три групи: правові; адміністративні; економічні.

До методів прямого регулювання належать:

1) визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки. Цей метод є початковим етапом формування науково-технічної політики. Ці пріоритети визначаються на основі аналізу перспективних напрямів розвитку економіки, розвитку наукових досліджень. На засаді пріоритетів формуються державні науково-технічні програми;

2) державні науково-технічні програми. Це документи, в яких визначено ресурси, виконавців та строки здійснення комплексу заходів, спрямованих на вирішення науково-технічних проблем;

3) державне замовлення в науково-технічній сфері. Воно забезпечує економічно вигідні умови для участі наукових, дослідних і проектних організацій у розвитку фундаментальних досліджень, розробці та освоєнні принципово нових технологій і видів продукції. Державне замовлення укладається відповідно до державних науково-технічних програм на договірній основі. Воно забезпечується фінансуванням, підтримується матеріально-технічними ресурсами і видається виконавцям на конкурсних засадах. Важливим моментом під час проведення конкурсів на одержання державного замовлення в науково-технічній сфері є забезпечення гласності щодо умов проведення, учасників і підсумків конкурсів;

4) державна науково-технічна експертиза. Вона проводиться з метою забезпечення наукової обґрунтованості пріоритетних напрямків і програм розвитку науки і техніки, визначення соціально-економічних та

екологічних наслідків науково-технічної діяльності, аналізу ефективності використання науково-технічного потенціалу, визначення рівня досліджень та їх результатів. Висновки державної експертизи використовуються також для обґрунтування доцільності надання податкових та кредитних пільг;

5) бюджетне фінансування досліджень та робіт, що виконуються в рамках пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки. Воно стосується фундаментальних досліджень і розробок, результати яких мають загальнодержавне значення та науково-технічних досліджень, які пов'язані з науково-технічним співробітництвом за міжнародними угодами;

6) державна політика щодо формування та заохочення науково-технічних кадрів. Держава забезпечує підготовку та перепідготовку науково-технічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах, виділяє необхідні для цього бюджетні асигнування й матеріальні ресурси;

7) державна політика у сфері патентів і ліцензій. Вона спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям та використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Державну політику у сфері патентів і ліцензій спрямовано на захист інтелектуальної власності, вона здатна стати могутнім чинником науково-технічного розвитку.

До методів непрямого регулювання належать:

1) диференційована податкова політика. В податковому законодавстві передбачається диференціація податкових ставок та митних зборів, спрямована на збільшення власних інвестиційних ресурсів науково-дослідних організацій, підприємств та об'єднань, що проводять роботи з пріоритетних напрямів НТП. Політика диференціації податкових ставок доповнюється такими важелями: податковий кредит на період виконання НДДКР, податковий інвестиційний кредит, який передбачає зменшення податкових ставок залежно від загальної суми інвестицій в активну частку нових основних фондів і на придбання та впровадження нових технологій. Важливе місце в диференційованій податковій політиці належить митним пільгам, установленим для експорту та імпорту нових технологій, устаткування, продукції, ліцензій, «ноу-хау» тощо;

2) стимулююча фінансово-кредитна політика. Її основний зміст полягає в наданні державою кредитних ресурсів на пільгових умовах тим комерційним банкам, які кредитують виконання робіт з пріоритетних напрямів НТП. У сфері науково-технічної діяльності передбачається створення спеціалізованих інноваційних банків, інноваційних фондів та страхових компаній. Така політика реалізується за допомогою встановлення пільгових кредитних ставок, надання кредитів на повний строк реалізації інноваційних проектів, установлення пільгового графіка повернення інноваційних кредитів та сплати процентів, створення спеціалізованої перестрахової компанії науково-технічної діяльності;

3) гнучка амортизаційна політика. Її зміст полягає в тому, що науково-дослідним, дослідно-конструкторським, проектно-технологічним організаціям, підприємствам та об'єднанням, що ведуть роботи з пріоритетних напрямів НТП та виробляють інноваційний продукт, надається право самостійно визначати метод нарахування амортизації. Законодавством у цьому разі передбачається застосування одного з альтернативних методів нарахування амортизації: рівномірного, прискореного, уповільненого. Вибраний метод має залишатися незмінним принаймні протягом одного календарного року;

4) правовий захист інтелектуальної власності. Необхідною умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист права інтелектуальної власності на науково-технічну продукцію. Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (ст. 26) передбачає, що результати науково-технічної діяльності є об'єктом власності створювачів (розробників) науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором. Результати досліджень з фундаментальних напрямків науки, а також робіт з пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, що фінансуються за рахунок бюджету, передаються виконавцями державі;

5) державна політика у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва. Вона сприяє здійсненню суб'єктами науково-технічної діяльності вільних і рівноправних відносин із міжнародними науковими товариствами. Суб'єктам науково-технічної діяльності надається право

брати участь у виконанні міжнародних програм та укладати угоди з іноземними організаціями і фірмами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій та союзів на правах їхніх членів, здійснювати взаємний обмін науково-технічною інформацією, проводити обмін науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами та аспірантами, а також спільну підготовку фахівців.

4. Державне регулювання інноваційних процесів

Державна промислова політика України – це довготерміновий стратегічний курс держави, спрямований на нарощування і ефективне використання промислового потенціалу країни, забезпечення серійного випуску широкої номенклатури конкурентноспроможної продукції відповідно до національних пріоритетів і потреб. **Інноваційна політика** – це складова частина державної промислової політики. Головною метою інноваційної політики в промисловості України є стратегічна орієнтація розвитку виробництва на створення і широке застосування принципово нових машин, матеріалів, комплексних технологічних систем, ефективне освоєння науково-технічних розробок, забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов для постійного відновлення і ефективного використання науково-технічного потенціалу.

В економічній теорії існує багато визначень терміна „інновація”. Такі вчені як І.Шумпетер, Ю.П.Морозов, Д.В.Соколов, М.Хучек та інші трактують це поняття по різному – залежно від предмета свого дослідження. Аналіз різноманітних визначень інновації свідчить про те, що найбільш змістовним є наступне.

Інновація – це кінцевий результат впровадження досягнень НТП з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного, або іншого ефекту. Інновації втілюються у вигляді нових технологій, видів продукції, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного та іншого характеру. Термін «інновація» нині активно використовують у ринковій

економіці України як самостійно, так і для позначення низки близьких понять: «інноваційна діяльність», «інноваційний процес» тощо. **Інноваційна діяльність** має на меті впровадження інновацій у виробництво. **Інноваційний процес** — це створення і впровадження нової техніки, технології, розробка нових матеріалів, розвиток нових галузей, виробництв тощо. Він складається з таких взаємозумовлених стадій: виникнення ідеї, фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, дослідне виробництво, споживання.

У дослідженнях структури інноваційного процесу більшість учених додержується схеми: «фундаментальні дослідження — прикладні дослідження — розробки — дослідження ринку — конструювання — ринкове планування — дослідне виробництво — ринкове випробування — комерційне виробництво». На відміну від НТП інноваційний процес не закінчується впровадженням або поширенням (дифузією). Новинка вдосконалюється, стає ефективнішою, набуває нових споживчих якостей. Це відкриває для неї нові сфери застосування й нові ринки. У загальному вигляді інноваційний процес можна вважати способом задоволення суспільних потреб на основі впровадження досягнень науки і технології. Інноваційний процес охоплює невиробничу сферу, сферу матеріального виробництва та сферу експлуатації. Він є системою стадій та робіт, яка має складну структуру.

Розрізняють три форми інноваційного процесу:

- простий внутрішньоорганізаційний (натуральна форма). Ця форма інноваційного процесу передбачає створення й використання нововведення у рамках однієї організації. Нововведення при цьому не набирає безпосередньо товарної форми;
- простий міжорганізаційний (товарна форма). У разі цієї форми інноваційного процесу нововведення стають предметом купівлі-продажу в стосунках між виробниками та споживачами;
- розширений. Ця форма інноваційного процесу виявляється не тільки в самій інновації, а й у підготовці нових виробників для нововведення. Унаслідок взаємної конкуренції виробників нововведення вдосконалюється, набуває нових якостей, розширюються його ринки збуту.

Процес поширення інновацій проходить дві фази: 1) створення нововведення і його розповсюдження; 2) дифузії нововведення. На першій фазі корисний ефект нововведення ще не реалізується повною мірою, а тільки створюються перспективи такої реалізації. На другій фазі внаслідок збільшення виробництва нововведення відбувається зниження витрат і збільшення споживачів, а отже, перерозподіл корисного ефекту. Дифузія інновацій — це процес їх передавання комунікаційними каналами, внаслідок чого нововведення проникають в інші галузі виробництва та знаходять усе більше споживачів.

З поняттям інноваційного процесу тісно пов'язане інше поняття — інноваційна діяльність. Це діяльність, спрямована на використання й конкретизацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення й оновлення номенклатури та підвищення якості продукції з її наступною ефективною реалізацією на внутрішньому і зарубіжному ринках. Інноваційна діяльність, яка пов'язана з капіталовкладенням в інновації, отримала назву інноваційної форми інвестування.

Законом України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. передбачено, що інноваційна діяльність, як одна з форм інвестиційної діяльності, здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво й соціальну сферу. Видами інноваційної діяльності є:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зміни;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності;
- фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розробка та впровадження нової ресурсозберігаючої технології, яка призначена для поліпшення соціального та екологічного стану суспільства.

Об'єктами інноваційної діяльності є розробка та впровадження нововведень у галузі техніки, технології, економіки, організації та управ-

ління (у сфері матеріального виробництва та в невиробничій сфері). Суб'єктами інноваційної діяльності є юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, громадяни України, держави, іноземні організації і громадяни, а також особи без громадянства, що беруть участь в інноваційній діяльності.

Головною проблемою державного регулювання є проблема міри втручання держави в дію ринкових механізмів, які формують економічне середовище інноваційного процесу. Вирішити цю проблему можна, якщо порівняти корисний ефект та суспільні витрати, пов'язані з інноваційним процесом. Тоді логіка теорії врахування суспільних витрат та корисного ефекту як найбільш реалістичної моделі ринкового механізму стає обґрунтуванням державної інноваційної політики. Досвід індустріально розвинутих країн доводить, що внаслідок застосування добре продуманої державної інноваційної політики можна досягти значного прискорення інноваційного процесу.

Суспільні витрати на виробництво інноваційного продукту складаються з двох частин: по-перше, це приватні витрати суб'єкта інноваційного процесу (приватні витрати називають іще внутрішніми) і, по-друге, зовнішні для цього суб'єкта витрати, які зробили інші юридичні чи фізичні особи в країні у зв'язку з продукуванням інноваційного продукту. Отже, суспільні витрати — це сума внутрішніх та зовнішніх витрат, пов'язаних з інноваційним процесом. Відповідно до цього визначаються граничні витрати. Граничні витрати — це така величина суспільних витрат, яка характеризує приріст витрат (внутрішніх та зовнішніх) унаслідок збільшення їх на одиницю виробництва інвестиційного продукту.

В оцінці ефективності інноваційного процесу, крім категорії витрат, використовують категорії ефекту. Розрізняють приватні і зовнішні ефекти. Приватний ефект — це ефект, який отримує безпосередньо суб'єкт інноваційного процесу (такий ефект іще називають внутрішнім). Зовнішній ефект — це ефект, який отримують інші юридичні чи фізичні особи в країні у зв'язку з використанням інноваційного продукту. Суспільний ефект є сумою перших двох. Це стосується і граничних їхніх характеристик, що показують значення приросту цих ефектів на додаткову

одиницю інноваційного продукту під час його виробництва та споживання.

Суспільні витрати та ефекти є зовнішніми параметрами інноваційного процесу, які відображають додаткові витрати та зиски суспільства. Наслідком втручання держави в ринкові відносини між суб'єктами інноваційної діяльності у зв'язку зі стимулюванням підприємців-інноваторів буде перерозподіл таких зовнішніх ефектів на користь останніх.

Зовнішні ефекти виникають у третіх осіб унаслідок того, що в ціні товару через дифузю інновацій не відображено витрат, пов'язаних із виготовленням цього товару, а також не відбувається перерозподілу ефекту між виробником і споживачем. Такі зовнішні ефекти та витрати мають назву екстерналій. Позитивні екстерналії фактично означають наявність у товарі безкоштовних ресурсів та споживчих якостей, що їх використовують треті особи, які не беруть участі в інноваційному процесі.

Наслідком позитивної екстерналії є недовиробництво інноваційного товару, на який існує в суспільстві ефективний попит.

Вирішення проблеми позитивної екстерналії в економіці відбувається переведенням частини зовнішніх витрат та ефектів, які отримує суспільство, у внутрішні (приватні), тобто через так звану інтерналізацію. У процесах інтерналізації в розвинутих країнах бере активну участь держава, яка за рахунок державних коштів компенсує виробникам інноваційного продукту недоотриману частину ефекту.

Державне регулювання інноваційного процесу є однією із головних умов розвитку економіки.

Державна інноваційна політика здійснюється за такими напрямками:

1) забезпечення сприятливого макроекономічного середовища через проведення політики:

- низького і передбачуваного стабільного річного рівня інфляції;
- пільгового оподаткування нових видів виробничої діяльності;
- інституційної легалізації структурного безробіття;
- низької процентної ставки банківської системи;
- системної індексації вартості основних фондів;

2) сприяння зростанню інноваційної активності, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;

3) орієнтація на пріоритетну підтримку інновацій, які становлять основу сучасного технологічного прогресу;

4) узгодження державної інноваційної політики з ефективним функціонуванням конкуренції в інноваційній діяльності, захистом інтелектуальної власності;

5) сприяння розвитку інноваційної діяльності в регіонах України, міжрегіональному і міжнародному трансферту технологій, міжнародному інвестиційному співробітництву, захист інтересів національного інноваційного підприємництва.

До основних методів реалізації державної інноваційної політики належать такі:

- підтримка і прямий розвиток науково-технічної сфери, у тому числі шляхом створення перспективних науково-дослідних інститутів і лабораторій, які розробляють інноваційні проекти;

- надання розробникам, виробникам і фірмам, які впроваджують інноваційний продукт, безпроцентних позик за рахунок коштів Державного інноваційного фонду та інших цільових фондів;

- створення приватних інноваційних фондів, що користуються значними податковими та кредитними пільгами;

- розробка та впровадження системи податкових пільг для виробників інноваційного продукту;

- створення системи атестації інноваційної продукції, що включає: розробку методик атестації, визначення установ та організацій, які матимуть право проводити таку атестацію, розробку та затвердження форм атестатів інноваційної продукції, що надаватимуть право виробникам такої продукції користуватися податковими пільгами;

- створення державної інформаційної інфраструктури розвитком загальнонаціональної інформаційної мережі з приєднанням до світових мереж; створення установ для надання консультаційних, дорадчих та організаційних послуг інноваторам;

- фінансова допомога вченим, винахідникам і малим фірмам, які

працюють над створенням і впровадженням інноваційного продукту у вигляді надання інноваторам грантів, позик, субсидій, гарантованих кредитів, забезпечення дослідників та інженерів відповідним обладнанням, приладдям, приміщенням та сервісом, експертного кредитування та ін.;

- зниження державного патентного мита для індивідуальних винахідників;

- розвиток та підтримка системи освіти у формі повного або часткового утримання закладів загальної та вищої освіти, спеціальної фахової підготовки, системи підвищення кваліфікації;

- створення сприятливого правового середовища для інноваторів: розвиток державного патентного права, правничих засад виробництва та споживання якісної продукції, системи стандартизації виробництв та окремих видів продукції, дозвіл на тимчасову монополію інноватора;

- забезпечення сприятливих умов для міжнародної інвестиційної діяльності, зокрема зниження ставок ПДВ на обладнання, що ввозиться для виробництва інноваційної продукції;

- захист прав та інтересів вітчизняних інноваторів у міжнародній кооперації праці;

- прискорення амортизації та інші амортизаційні пільги;

- державне замовлення та закупівля продукції інноваційних фірм.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність науково-технічного прогресу та його функції.

2. Науково-технічна політика держави: цілі, напрямки та основні принципи.

3. Поняття інновації, інноваційної діяльності, інноваційних процесів. Фактори інноваційних процесів та стадій з яких вони складаються.

4. Суб'єкти та об'єкти інноваційної діяльності. Структура суспільних витрат на виробництво інноваційного продукту.

5. Напрямки та методи державної інноваційної політики в Україні.

Теми рефератів

1. Вирішальний вплив НТП на економічний та соціальний розвиток країни.
2. Місце інтелектуальної власності в інноваційній системі.
3. Історія виникнення технопарків та їх розвиток в Україні.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Науково-технічний прогрес і науково-технічна революція:
 - а) поняття рівнозначні;
 - б) поняття НТП ширше, ніж поняття НТР;
 - в) поняття НТР ширше, ніж поняття НТП.
2. До методів прямого державного регулювання науково-технічним розвитком належать:
 - а) визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки;
 - б) гнучка амортизаційна політика;
 - в) правовий захист інтелектуальної власності;
 - г) державна науково-технічна експертиза.
3. До методів непрямого державного регулювання науково-технічним розвитком належать:
 - а) диференційована податкова політика;
 - б) державні науково-технічні програми;
 - в) державне замовлення в науково-технічній сфері;
 - г) державна політика у сфері патентів і ліцензій.
4. Вкажіть принципи державної науково-технічної політики:
 - а) максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного співробітництва;
 - б) створення сучасної інфраструктури науки;
 - в) рівноправність усіх форм організації науково-технічної діяльності;
 - г) правовий та соціальний захист наукових та творчих працівників.
5. Вкажіть напрямки державної науково-технічної політики:

- а) максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного співробітництва;
- б) створення сучасної інфраструктури науки;
- в) рівноправність усіх форм організації науково-технічної діяльності;
- г) правовий та соціальний захист наукових та творчих працівників.

6. Назвіть показники економічної ефективності інноваційних процесів:

- а) сумарний економічний ефект;
- б) коефіцієнт економічної ефективності;
- в) термін окупності додаткових витрат;
- г) усі відповіді правильні.

7. Малі підприємства, що спеціалізуються на розробці наукових ідей та їх втіленні у нові технології, нові продукти – це:

- а) технопарки; б) технополіси; в) венчурні підприємства.

8. До основних методів реалізації державної інноваційної політики належать:

- а) прискорення амортизації;
- б) створення державної інформаційної інфраструктури;
- в) розвиток та підтримка освіти;
- г) державне замовлення та закупівля продукції інноваційних фірм;
- д) усі відповіді правильні.

Вправа 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.*

1. Економічна функція НТП – це економія ресурсів у масштабах національної економіки.

2. Інноваційний потенціал країни – це сукупність національних ресурсів і засобів.

3. Науково-технічна політика держави – це цілі, форми та методи діяльності держави у науково-технічній сфері.

4. Пріоритетні напрями розвитку науки і техніки необхідно розвивати за рахунок бюджету та позабюджетних фондів, внутрішніх кредит-

них ресурсів та іноземних інвестицій.

5. Невеликі фірми не роблять вирішального внеску у прискорення НТП (світовий досвід).

6. Президент України в процесі розробки основних напрямів соціально-економічної політики визначає основні цілі та напрями науково-технічної політики.

7. Інноваційний процес не охоплює невиробничу сферу.

8. Прискорення амортизації та інші амортизаційні пільги не належать до основних методів реалізації державної інноваційної політики.

Література

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 12.

2. Про інноваційну діяльність: Закон України//Урядовий кур'єр. - 2002. – 7серпня

3. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. // Урядовий кур'єр. – 2002. –4 червня. - Розділ VIII.

4. Державне регулювання економіки: Навч.посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000.

5. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання Прес, 2000.

6. Заблудський Б.Ф., Кокотко М.Ф., Смовженко Т.С. Економіка України. – Львів: ЛБК НБУ, 1997. – С. 185 – 204.

7. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1994. – С. 170 – 179.

8. Панасик Б. Деякі підходи до прогнозування науково-технічної та інноваційної сфер // Економіка України. – 1999. - № 3. – С. 10 – 15.

9. Харів П.С. Економіка підприємства: Збірник задач і тестів: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2001.

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання

Політика держави в галузі регулювання підприємництва проводиться відповідно до загальних цілей держави в ринковій економіці. Тобто державне регулювання підприємництва має кінцевою метою досягнення загальнодержавних показників, серед яких найбільш важливими є такі:

- економічні (темпи економічного зростання, рівень конкурентноздатності на міжнародному ринку, технологічна ефективність тощо);
- соціальні (низький рівень безробіття, справедливий розподіл доходів, ефективне використання інтелектуального і творчого потенціалу населення, підвищення якості життя тощо);
- екологічні (поліпшення якості навколишнього середовища, ефективне використання рідких ресурсів тощо).

Підприємництво є специфічним об'єктом державного регулювання. У сучасній ринковій економіці воно розглядається як особливий вид економічної діяльності. У широкому розумінні термін «підприємництво» до певної міри можна ототожнювати з поняттям «бізнес». Але бізнес — це суто господарська діяльність, що ведеться традиційними методами з метою одержання прибутку. Підприємництво натомість завжди супроводжується науково-технічною, організаційною та комерційно-економічною творчістю, вирізняється новими підходами до вирішення господарських завдань. Саме ініціативне, самостійне та творче поєднання фінансових коштів, матеріальних ресурсів, нематеріальних засобів інтелектуальної власності, інших активів і робочої сили з метою створення нового товару чи послуги і становить зміст поняття **"підприємницька діяльність"**. Підприємництво має на меті, з одного боку, одержання прибутку чи збільшення особистого доходу в результаті застосування новітніх комерційних, організаційних технологій, розвитку нових видів, методів виробництва, благ і послуг, опанування нових сфер застосування капіталу; з іншого — найбільш ефективно використання економічних ресурсів.

Підприємництво відіграє особливу роль у національному господарстві країни, створюючи інноваційне середовище, руйнуючи традиційні структури і відкриваючи шлях до перетворень, тобто стаючи тією силою, котра прискорює рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації, бережливості та постійного оновлення. Підприємництво як діяльність є одним з основних факторів виробництва (поряд із землею, працею, капіталом і інформацією), що визначають розвиток ринкової економіки. Більш того, саме підприємництво є ключовою ланкою, що з'єднує інші фактори виробництва й у кінцевому рахунку визначає ефективність і конкурентноздатність економічної системи. Багато психологів і соціологів вважають підприємницькі здібності уродженою якістю людини, якою володіють лише 1-2 % населення. Тобто здатність бути підприємцем, шукати нове, йти на ризик – це досить рідкий талант, для розвитку і реалізації якого потрібно створювати сприятливі умови.

Підприємництво, тобто інноваційна і ризикова діяльність, є присутньою у всіх видах економічної діяльності поза залежністю від її форм. У найбільш чистому виді підприємництво виявляється в малому бізнесі, де підприємець і менеджер часто є тією самою людиною. Такий підприємець самостійно шукає нові рішення, оцінює ризики, часто інвестує свої власні фінансові ресурси. В міру організаційного зростання і спеціалізації підприємницькі функції у фірмі розподіляються: відділ розвитку і досліджень шукає нові ідеї і напрямки, фінансовий відділ планує залучення і використання ресурсів, аналітичний відділ проводить оцінку ризиків і робить прогнози на майбутнє. Однак більша частина підприємницьких функцій усе рівно лежить на власнику підприємства, саме він на основі аналізів і прогнозів приймає остаточне рішення про прийняття чи неприйняття ризикового інноваційного проекту.

У більшості країн з розвинутою ринковою економікою співвідношення малих і великих фірм підкоряється принципу Парето: 80% фірм роблять 20 % продукції. В Україні частка середніх і великих підприємств як в обсязі виробництва, так і в загальній кількості фірм значно вище, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою. Так, частка малих підприємств у загальному обсязі виробленої продукції, робіт в 2001 році

складала лише 7.3 %, а частка найманих працівників на малих підприєм-

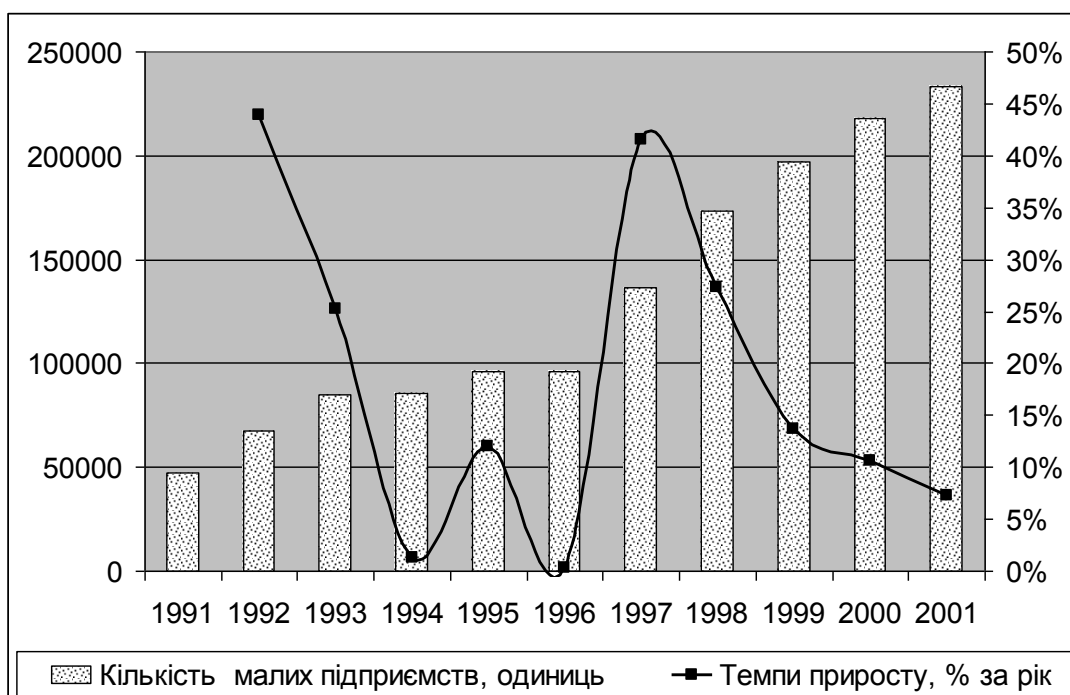

Рис. 6.1 - Динаміка кількості малих підприємств в Україні [stat] ствах у загальній кількості найманих працівників на підприємствах – 17.1 %. Незважаючи на те, що за 10 років кількість малих підприємств виросла майже в 5 разів (рис. 6.1), існуючий рівень не можна вважати достатнім. Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення становила в 2001 році 48 одиниць, що в кілька разів менше, ніж в країнах зі сталою ринковою економікою.

Малий бізнес є найбільш динамічною, інноваційно-активною складовою економічної системи. Саме в малих організаційних формах найбільш повно реалізується підприємницький потенціал країни. Тому державне регулювання підприємництва спрямоване в першу чергу на малий бізнес.

Розглянемо також соціальний аспект підприємництва. Потрібно мати на увазі, що підприємцем часто рухає не тільки і не стільки "спрага наживи", як припускає економічна теорія. Дійсно, підприємець веде свою діяльність заради одержання прибутку. Однак, відповідно до соціологічних опитувань, більшість підприємців США не згодні поміняти свою власну справу на більш прибуткову роботу у великій корпорації.

Очевидно, підприємництво дозволяє задовольнити більш важливі людські потреби: можливість самореалізації, задоволення від самостійної, осмисленої і цілеспрямованої діяльності, прагнення до незалежності тощо.

Малий бізнес є найбільш динамічною, інноваційно-активною складовою економічної системи. Саме в малих організаційних формах найбільше повно реалізується підприємницький потенціал країни. Тому державне регулювання підприємництва спрямоване в першу чергу на малий бізнес.

Розглянемо також соціальний аспект підприємництва. Потрібно мати на увазі, що підприємцем часто рухає не тільки і не стільки "спрага наживи", як припускає економічна теорія. Дійсно, підприємець веде свою діяльність заради одержання прибутку. Однак, відповідно до соціологічних опитувань, більшість підприємців США не згодні поміняти свою власну справу на більш прибуткову роботу у великій корпорації. Очевидно, підприємництво дозволяє задовольнити більш важливі людські потреби: можливість самореалізації, задоволення від самостійної, осмисленої і цілеспрямованої діяльності, прагнення до незалежності тощо.

Крім прямого позитивного впливу на власне підприємців, розвиток підприємництва має ряд позитивних і негативних "побічних" ефектів. Позитивний вплив обумовлюється тим, що підприємницька діяльність виступає каталізатором всіх економічних процесів, змушуючи потік товарів і послуг рухатися швидше і по більш ефективних маршрутах. Підприємництво є головним адаптивним механізмом економічної системи, дозволяючи їй заповнити всі знов утворені ніші у структурі внутрішнього попиту та світової економіки, в екологічній, ресурсній і соціальній структурі. Однак, підприємництво як соціальне явище має і негативні прояви. Справа в тім, що основним мотивом діяльності підприємця є одержання прибутку, що може привести до соціального розшарування. У шведській моделі змішаної економіки пріоритет відданий соціальній справедливості на шкоду мотивації підприємців (високі прогресивні податки). В американській моделі, навпаки, вищим пріоритетом є всіляке

сприяння підприємництву (низькі пропорційні податки), а соціальні диспропорції компенсуються за рахунок збільшення ефективності економіки.

Таким чином, цілі стимулювання підприємництва і соціальної справедливості є взаємно суперечливими і потребують державного регулювання в цій сфері. Унікальна роль підприємництва в економічній системі й обумовлює важливість і специфіку державного регулювання в цій галузі.

2. Правова база підприємництва в Україні

Статтею 1 Закону України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р. **підприємництво** визначено як безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, арбітражного суду, державного нотаріату, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Законодавство визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню (банківська, зовнішньоекономічна діяльність, мовлення, сфера електроенергетики та ядерної енергії, сфера інтелектуальної власності, пошук (розвідка) корисних копалин тощо). Законом України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" від 23 березня 1996 р. на території України запроваджено патентування діяльності у сфері роздрібної торгівлі, торгівлі іноземною валютою, а також діяльності з надання послуг у сфері грального бізнесу. **Торговий патент** - це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися діяльністю з роздрібною торгів-

лі, з обміну готівкових валютних цінностей, а також діяльністю з надання послуг у сфері грального бізнесу. Вартість торгового патенту на здійснення роздрібною торгівлі встановлюють органи місцевого самоврядування.

В Україні створено Державний комітет стандартизації та сертифікації, основним завданням якого є формування ефективно діючої національної системи сертифікації та стандартизації, яка була б спрямована на захист національного споживача й товаровиробника від неякісної продукції та пристосована до сучасних ринкових вимог світового співтовариства, зокрема ЄС. Нинішня система поки що є малоефективною та недосконалою.

Однією з головних умов здійснення підприємницької діяльності є державна реєстрація підприємництва, що здійснюється відповідно до ст. 8 Закону України "Про підприємство". Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України (ЄДРПОУ) забезпечує єдиний державний облік та ідентифікацію всіх суб'єктів підприємництва і є основою для проведення державних статистичних спостережень.

3. Державна підтримка малого підприємництва

Державна підтримка підприємництва - важливий чинник його активізації в умовах побудови ринкової економіки. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємства держава за допомогою економічних важелів (цільових субсидій, податкових пільг тощо) стимулює модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг, надає підприємцям цільові кредити та подає їм інші види допомоги.

Головними перешкодами для розвитку підприємництва є такі чинники:

- загальнополітичні (політична нестабільність, проблеми лобювання підприємницьких інтересів);
- загальноекономічні (загальна макроекономічна нестабільність,

обтяжливе оподаткування);

- загально-правові (неоднозначність і суперечливість нормативно-правової бази; адміністративні бар'єри щодо реєстрації, ліцензування та ін.);

- організаційно-структурні (слабко розвинута ринкова інфраструктура; монополізм та недобросовісна конкуренція; функціонування тіньового сектору);

- соціально-психологічні (філософія «утриманства»; брак досвіду управління та культури ринкових відносин).

На формування і розвиток малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці спрямований Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 19 жовтня 2000 р., який визначає суб'єктами малого підприємництва, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500 тис. євро.

Державну підтримку малого підприємництва здійснюють Кабінет Міністрів України - центральний орган виконавчої влади з питань регуляторної політики та підприємництва, інші центральні органи виконавчої влади за такими напрямками:

- 1) формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;

- 2) встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;

- 3) запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;

- 4) фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;

- 5) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних і регіональних потреб.

Важливе значення для розуміння взаємовідносин між підприємцем і державою мають норми Закону України "Про підприємство" щодо

державного регулювання підприємництва. Як зазначається у ст. 42 Конституції України, держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт. Указом Президента України "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності" від 3 лютого 1998 р. визнано за необхідне здійснити заходи щодо усунення обмежень, які стримують розвиток підприємницької діяльності, та щодо зменшення надмірного державного регулювання підприємницької діяльності (дерегулювання). Зазначені заходи, частину яких уже реалізовано в чинному законодавстві, зокрема, включають: спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності; скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, вимагають одержання сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємницької діяльності; лімітування перевірок та контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва; спрощення процедури митного оформлення вантажів при здійсненні експортно-імпорتنих операцій; забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності.

4. Роль держави в становленні конкурентного середовища

Центральним органом, який нині забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку й підтримки підприємництва є Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. Вагомий внесок у розроблення законодавчих і нормативних актів регулювання підприємництва здійснюють комісія Верховної Ради України з питань економічної реформи та управління народним господарством, відділ з питань власності й підприємництва Кабінету Міністрів України, управління розвитком недержавного сектору Міністерства економіки України, недержавні об'єднання — спілки, асоціації, навчальні центри тощо.

Підприємницька політика держави стосовно процесів роздержавлення та приватизації охоплює комплекс економіко-правових відносин та організаційно-правових заходів щодо їх регулювання з метою проведення ринкових реформ взагалі, становлення приватного сектору економіки та створення конкурентного середовища для розвитку бізнесу зокрема. У цілому в промисловості кількість підприємств недержавного сектору має перевищувати 75 % з обсягом виробленої продукції понад 50 %. У таких країнах, наприклад, як США, частка державного сектору становить 10 %, Германия — 20 %, Франція — 40 %, Швеція — 50 %, Данія — 60 %.

Важливим формотворчим чинником становлення підприємницького середовища є конкурентна (антимонопольна) політика держави, політика, що спрямована на запобігання монопольній діяльності, на її обмеження та припинення, а отже, — на розвиток цивілізованої конкуренції. Підґрунтям конкурентної політики держави є антимонопольне законодавство, представлене в Україні Законами «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (1992 р.), «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.), «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.).

Чинником, що сприяє формуванню підприємницького середовища в Україні, є інститут банкрутства — загальний інструмент підприємницької політики, що виявляє неефективну діяльність підприємницьких структур, їхню неспроможність розрахуватися з державою та кредиторами, гарантуючи захист інтересів останніх та розробляючи заходи для запобігання банкрутству. Основна мета інституту банкрутства — не ліквідація підприємства, а задоволення вимог кредиторів та держави. Відтак банкрутство — є дійовим засобом державного регулювання, за допомогою якого вирішуються проблеми економічних відносин між різними суб'єктами ринку, формується система захисту державою інтересів кожного та створюється підприємницьке середовище на цивілізованих засадах.

5. Фінансові важелі державної підприємницької політики

Аналіз світового досвіду фінансової підтримки підприємництва свідчить, що остання є системою багатопланових заходів, котрі охоплюють практично всі аспекти життєдіяльності підприємницьких структур (їх створення, функціонування, комерційної діяльності, фінансів, інвестицій, інновацій та ін.). За економічним призначенням **фінансові важелі**, що використовуються в межах державної підприємницької політики, можна розподілити на дві групи: перша — заходи податкового регулювання та сприяння самоінвестуванню підприємництва; друга — фінансово-інвестиційні методи державного впливу на бізнес.

Політика щодо оподаткування підприємництва повинна бути такою, щоб підприємцям вистачало власних фінансових ресурсів або недержавних капіталів (використання різноманітних форм взаємофінансування, спільних кас, партнерська допомога підприємців, залучення інвестицій приватних осіб тощо). Для побудови системи оподаткування в Україні, адекватної вимогам розвитку підприємництва, держава має відшукати форми поєднання стимуляційного впливу на загальний стан підприємництва із надійними та достатніми джерелами формування коштів державного бюджету. Для цього державі доцільно: установити критерії для граничної межі оподаткування; скоротити кількість податків за рахунок тих, що не мають вирішального значення для бюджету; установити податкові пільги для вирішення регіональних соціальних проблем, насамперед проблеми зайнятості.

Слід зазначити, що існує гранична межа рівня оподаткування для кожних конкретних умов економічного розвитку. Наприклад, у США законодавче визначено граничний рівень податкової ставки на доходи підприємців, який становить 34 %, у Великобританії — 35, Японії та Франції — 42, Швеції — 52, Німеччині — 53 %. В Україні узагальнений показник податкової ставки становить майже 85 %, що дестимулює творчо-продуктивну, виробничу підприємницьку діяльність, спричиняє зростання цін і масову несплату податків, розвиток тіньової економіки.

У деяких розвинених країнах, таких як Японія, Німеччина, Франція, сформувався системи оподаткування, спеціально спрямовані на підтри-

мку малого і середнього підприємництва. У цих країнах фінансова підтримка здійснюється встановленням для таких підприємств знижених ставок оподаткування, а також наданням податкових пільг, що дає можливість підприємцям резервувати частину одержаних ними прибутків та спрямувати її на інвестування у власне виробництво. Однак такі особливі фінансові та податкові пільги надаються не всім підприємствам малого або середнього бізнесу, а лише відібраним за певними критеріями, які працюють у сферах, що впливають на стабілізацію життєвого рівня та добробуту населення країни, тобто мають соціальне спрямування.

До непрямих форм податкового сприяння підприємству, слід віднести:

- знижки податкових ставок або повне звільнення від сплати податків для підприємств, діяльність яких відповідає цілям державного регулювання;

- знижки податкових ставок на прибуток, який спрямований на капіталовкладення, наукові дослідження та впровадження їх у виробництво, створення нових робочих місць, охорону навколишнього середовища та ін.;

- знижки податкових ставок на прибуток, що спрямовується на підготовку кадрів для підприємницької сфери;

- податкові пільги іншого характеру.

Ці форми державної підтримки тією чи іншою мірою використовуються в Україні та зарекомендували себе як ефективні засоби державного сприяння, що характеризуються більшою гнучкістю, ніж прямі методи, і мають здебільшого недискримінаційний характер.

Основними формами та методами державної фінансово-інвестиційної підтримки прямого впливу на розвиток підприємництва є застосування дотацій, субсидій, субвенцій; державні й місцеві замовлення; надання позик і гарантій державними та регіональними органами; сприяння розвитку фінансово-промислових груп; фінансова підтримка загальнодержавних фондів та регіональних фінансових інститутів. Фінансова підтримка підприємництва в Україні з боку держави здійснюється здебільшого через такі фонди: Український фонд підтримки підприєм-

ництва, Державний інноваційний фонд, Фонд підтримки фермерських (сільських) господарств.

Поряд із державним кредитуванням підприємництва існує ще одна форма його підтримки державою — надання гарантій. Деякі державні органи стають гарантами приватних фірм, тобто ручаються за них на певну суму коштів. На цю суму фірми й можуть отримати кредит у комерційних банків.

Відтак основними заходами держави у сфері фінансово-кредитної підтримки мають стати надання допомоги підприємцям у формі стартового капіталу, лібералізація процедур надання позик, стимулювання комерційних банків, інших кредитних установ і організацій щодо фінансування підприємництва, запровадження системи гарантованих цільових позик під підприємницькі проекти. Позики можуть видавати місцеві комерційні банки під гарантію існуючих і створюваних фондів підтримки бізнесу.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання. Психологічні та соціальні аспекти підприємницької діяльності.
2. Державна підтримка малого підприємництва та основні напрями його стимулювання.
3. Роль держави в становленні підприємницького середовища.
4. Прямі та непрямі форми податкового сприяння підприємству.

Теми рефератів

1. Психологічний та соціальний портрет типового підприємця.
2. Підприємництво у великому бізнесі.
3. Законодавчі обмеження підприємницької діяльності в Україні.
4. Конкурентне середовище: вплив на підприємницьку активність.
5. Світовий досвід податкового стимулювання підприємництва в порівнянні з вітчизняною практикою.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Підприємництво – це діяльність:

- а) з метою отримання прибутку;
- б) для задоволення потреби людини в творчості;
- в) з виробництва товарів та послуг;
- г) з виробництва нового продукту на власний ризик.

2. Підприємництво:

- а) не існує в чистій ринковій економіці;
- б) більш розвинуто в змішаній економіці ніж в чисто ринковій;
- в) є необхідним елементом ринкового механізму;
- г) є необов'язковим механізмом, що підвищує ефективність ринкової економіки.

3. Законодавча база підприємництва в Україні:

- а) визначена Конституцією України;
- в) повністю визначена Законом "Про підприємництво";
- б) включає в себе кілька законів та нормативних актів;
- г) досить не створена.

4. Можуть займатися підприємництвом такі категорії громадян:

- а) військовослужбовці;
- в) робітники державних установ;
- б) Президент України;
- г) судді.

5. Будь-якою підприємницькою діяльністю не можливо займатися без:

- а) патенту;
- в) державної реєстрації;
- б) ліцензування;
- г) сертифікації.

6. Розвитку підприємництва заважає:

- а) спрощена система оподаткування;
- б) політика дерегулювання;
- в) корупція в органах влади;
- г) існування інституту банкрутства.

7. Мале підприємство повинно мати :

- а) не більше 10 робітників; в) не більше 20 робітників;
- б) не більше 50 робітників; г) тільки робітників-членів сім'ї.

8. Дeregулювання передбачає:

- а) зниження податків;
- б) спрощення адміністративних процедур;
- в) пільгове оподаткування;
- г) відсутність державної реєстрації.

9. Податки на малий бізнес повинні бути:

- а) якомога нижчими; в) такими ж як і для великого бізнесу;
- б) якомога вищими; г) стимулювати розвиток підприємництва.

10. Для розвитку підприємництва держава :

- а) субсидує підприємців;
- б) дає підприємцям кредити по пільговим ставкам;
- в) виступає гарантом по кредитах;
- г) усі попередні відповіді вірні.

Вправа 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.*

1. В великому бізнесі нема місця підприємництву.
2. Кожна людина має схильність до підприємницької діяльності.
3. Малий бізнес зазвичай виробляє більшу частину ВВП.
4. Кількість малих фірм в Україні вже досягла європейського рівня.
5. Підприємництвом має право займатися будь-який громадянин України.
6. Дeregулювання є зниженням податків на підприємців.
7. Інститут банкрутства шкодить розвитку підприємництва.
8. Підприємництво не може існувати без податкових пільг.
9. Гранична межа оподаткування ніколи не повинна перевищувати 35 %.

Вправа 3. *Виконайте завдання.*

1. Малий бізнес виробляє 20 % ВВП, а кількість малих фірм становить 80 % загальної кількості.

- а) Яку частку ВВП виробляє великій бізнес?
- б) Якщо продуктивність праці в малому бізнесі така ж сама, що і в великому, яка частка робітників працює в малих фірмах?
- в) Чи можна стверджувати, що 20 % найбільших фірм виробляють 80 % ВВП?
2. Малий бізнес виробляє 15 % ВВП та працевлаштовує 30 % населення. На скільки продуктивність праці в малому бізнесі відрізняється від середнього рівня?

Література

1. Закон України "Про підприємництво". – К., 1991.
2. Закон України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності". – К., 1996.
3. Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва". – К., 2000.
4. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.— К.: КНЕУ, 2000. — 316 с. – Розділ 6.
5. Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва // <http://dkrp.gov.ua>
6. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посів. — К.: Знання-Прес, 2000. — 209 с. - Тема 6.
7. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. Київ: Атіка, Ельга-Н, 2000, 529 с. – Гл. 10.
8. Основні показники розвитку малих підприємств// <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. — К.: МАУП, 2000. — 176 с. – Гл.8.
10. Щербина В. С. Господарське право України. Навч. посібник - К, Атіка, 1999 - 336 с. - Розділ І.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Сутність, цілі та принципи зовнішньоекономічної політики держави

Зміни у геополітичному стані України сформували якісно нові підстави для взаємодії вітчизняної економіки зі світовою. Внаслідок цього суттєво зросла роль ефективної зовнішньоекономічної політики у розвитку країни. **Зовнішньоекономічна політика** - це цілеспрямовані дії держави по визначенню режиму регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та напрямків участі країни в міжнародному розподілі праці. Основними складовими зовнішньоекономічної політики є зовнішньоторговельна політика, політика в галузі іноземних інвестицій, валютна та кредитна політика, міграційний режим.

Включення національної економіки в систему міжнародних господарських зв'язків сприяє розвитку економіки країни, підвищує технічний рівень виробництва, ефективність використання ресурсів, покращує якість вітчизняної продукції, ліквідує дефіцит окремих товарів. Головна мета держави у сучасний період – здійснення такої зовнішньоекономічної політики, яка була б адекватна ринковим принципам функціонування економіки та сприяла її послідовній інтеграції у світове господарство.

Державне регулювання зовнішньоекономічних відносин є об'єктивною необхідністю. Таке регулювання передбачає створення відповідних умов та механізмів (правових, економічних, інституційних) для ефективного розвитку міжнародних зв'язків.

Головними цілями зовнішньоекономічної політики України у перехідний період являються:

- створення сприятливих економічних та організаційно-правових умов для суб'єктів економіки у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці та

підвищення конкурентоспроможності виробництва ;

- реалізація конкурентних переваг країни;
- створення умов для залучення економіки України у міжнародний поділ праці;
- розширення експортного потенціалу країни;
- формування ефективної системи захисту зовнішньоекономічних інтересів України (валютний, експортний, митний контроль та ін.).

Світовий досвід вказує на існування двох базових моделей зовнішньоекономічної політики, використання яких допомагає подолати відстань від країн-лідерів. Перша припускає переважну орієнтацію на експорт, друга – на заміну імпорту. Першу модель використовували свого часу США, пізніше – західноєвропейські країни та Японія, нові індустріальні держави. Другу модель обрали в останні десятиріччя деякі латиноамериканські країни. Для інтеграції України в світову економіку найбільш дієвим та ефективним буде поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою законів України; актів тарифного та нетарифного регулювання; договорів, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та ін. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою адміністративних та економічних методів.

До принципів зовнішньоекономічної політики відносяться: адекватність національним інтересам; формування нової моделі зовнішньоекономічного розвитку згідно з вимогами сучасного світового розвитку; паритетність у відносинах з іншими державами; підтримка експортного виробництва.

При здійсненні зовнішньоекономічної політики Україні слід врахувати певні недоліки зовнішньоекономічного становища, що гальмують інтеграційний процес, та переваги, що сприяють її входженню у світове господарство. До недоліків слід віднести слабке залучення до міжнародного поділу праці, високу матеріалоємність виробництва, нераціональну структуру експорту та імпорту, не адаптоване до європейського та світового вітчизняне законодавство, залежність від світових фінансових орга-

нізацій, внутрішню політичну нестабільність. Такими факторами, що сприяють Україні при входженні у світове господарство є: геополітичне становище, наявність кваліфікованої та дешевої робочої сили, забезпеченість природними ресурсами, потенційно великий ринок товарів і послуг, значний науково-технічний потенціал.

2. Основні інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

У системі зовнішньоекономічних відносин головне місце належить торговельній діяльності. Міжнародна торгівля – це система економічних відносин країн, метою яких є імпорт (ввезення) або експорт (вивезення) товарів і послуг. На зовнішньому ринку продаються та купуються готова продукція, сировина, напівфабрикати, продукти інтелектуальної діяльності – патенти, ліцензії, фірмові знаки. У сфері послуг міжнародна торгівля охоплює міжнародний туризм, транспортні послуги, страхові операції, банківські, біржові та посередницькі послуги, ярмарки та ін.

Зовнішньоторговельна політика – це сукупність цілей, засобів та методів, що застосовуються державою для розвитку торговельних відносин з іншими країнами. Зовнішньоторговельна політика включає визначення географічної та товарної структури експорту та імпорту, а також систему їх державного регулювання.

Залежно від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють **два типи** зовнішньої торговельної політики: **вільну торгівлю** (фритредерство) та **протекціонізм**. Реалізуючи політику вільної торгівлі держава не втручається в зовнішню торгівлю, а експортно-імпортні відносини регулюються ринком на підставі співвідношення попиту та пропозиції. Вільна торгівля є стимулом для розвитку конкуренції, підвищення національними підприємствами якості продукції та зниження цін. Протекціонізм – це політика держави, спрямована на захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через систему певних обмежень. Така політика може водночас сприяти розвитку національних

підприємств та захисту вітчизняного виробника і викликати застійні явища в економіці, посилити монополізм та знизити конкурентоспроможність національних товарів. Щоб уникнути цього, країни здебільшого проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, що поєднує в собі елементи як вільної торгівлі, так і протекціонізму.

Державне регулювання зовнішньої торгівлі може бути одностороннім та багатостороннім. При односторонньому застосовуються певні методи регулювання міжнародної торговельної діяльності з боку однієї країни без погодження з іншими торговельними партнерами. При багатосторонньому регулюванні мають місце попередні узгодження регулювальних механізмів між державами, що мають торговельні угоди.

При регулюванні зовнішньоторговельної діяльності застосовуються економічні та адміністративні методи. Економічні методи, у свою чергу, поділяються на тарифні та нетарифні, кількість яких постійно збільшується. Пояснюється це насамперед тим, що по мірі розширення зовнішньоекономічних зв'язків України потребуються все нові інструменти її участі в міжнародній спеціалізації, огороження національної економіки від негативного впливу зовнішньоекономічних факторів (циклічних спадів, надмірних коливань валютних курсів, недоброякісної конкуренції тощо), сприяння укріпленню позицій національних виробників на світовому ринку.

Центральне місце в державному регулюванні зовнішньої торгівлі належить тарифному регулюванню, яке в Україні спирається на Закон України “Про єдиний митний тариф”. **Митний тариф** – це систематизований перелік митних податків на товари, що ввозяться у країну чи вивозяться з неї. Митні тарифи розробляються згідно з товарним класифікатором. З 1991 року Україна почала застосовувати класифікатор, що діє в міжнародній торгівлі – так звану Гармонізовану систему опису та кодування товарів.

Мито – це податок на товари, майно та цінності, які перевозяться через кордон країни. Мито виконує захисну та фіскальну функції. Його запровадження захищає вітчизняних виробників від іноземної конкуренції, забезпечує надходження коштів до державного бюджету, поліпшує

умови доступу національних товарів на зарубіжні ринки. У міжнародній практиці до основних видів мита за об'єктом відносяться: експортне, імпорتنе, транзитне, антидемпінгове, компенсаційне. За способом обчислення існують адвалорне (% від ціни товару), специфічне (фіксований грошовий збір залежно від ваги, обсягу, кількості товару) та змішане (комбіноване) сезонне мито.

Важливу функцію виконує антидемпінгове мито. Ним обкладається імпортна продукція, якщо вона ввозиться в країну за цінами, значно нижчими, ніж їхня ціна, або навіть собівартість у країні – експортері, що завдає шкоди національним виробникам аналогічних товарів. Антидемпінгове мито може застосовуватися також до експортної продукції, якщо її ціна значно нижча за ціну інших експортерів подібних товарів.

Останнім часом у світовій практиці відбувається зрушення в бік використання нетарифних методів, що притаманне й для України. Більшість сучасних заходів регулювання зовнішньої торгівлі України відносяться саме до нетарифних методів, які значно більше, ніж митні тарифи, впливають на структуру, обсяг та географічні напрямки імпорту та експорту. До нетарифних методів відносять: надання субсидій виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін.

Серед найбільш поширених нетарифних інструментів регулювання імпорту, а іноді й експорту, слід виділити квотування - кількісне обмеження ввозу або вивозу певної категорії товарів та ліцензування – умови та порядок надання державними органами спеціального дозволу на введення або вивезення таких товарів. В Україні встановлено певний порядок квотування та ліцензування, який поширюється на всіх суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності. Перелік товарів, щодо яких діють спеціальні експортно-імпортні режими чи взагалі забороняється експорт та імпорт, затверджується Кабінетом Міністрів України. Квоти і ліцензії на експорт та імпорт товарів і послуг надає Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України.

Існує також група заходів, що формально не спрямовані на обме-

ження зовнішньої торгівлі і відносяться більш до адміністративного регулювання, дія яких тим не менш обмежує торгівлю. До них відносяться митні формальності, технічні та екологічні стандарти та норми, санітарні та ветеринарні норми, вимоги до упаковки та маркіровки та ін.

Одним з напрямів зовнішньоекономічної політики є регулювання іноземних інвестицій. Для України їх залучення важливе насамперед тому, щоб забезпечити ефективні структурні зміни в економіці, які не можуть бути достатньо профінансовані обмеженими бюджетними фінансами.

Політику України щодо державного регулювання іноземних інвестицій визначають Закони України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про режим іноземного інвестування”, “Про захист іноземних інвестицій тощо”, а також Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора, затверджені постановами Кабміну України, та ін. Ці документи визначають загальні засади державного регулювання іноземних інвестицій, суб’єкти, види і форми інвестування, порядок контролю за здійсненням інвестицій та державні гарантії їх захисту.

Україна не тільки залучає іноземні інвестиції, а й сама інвестує кошти за кордоном. Метою таких інвестицій є створення спільних підприємств і поширення збуту їхньої продукції за межами країни, участь у розробці та експлуатації за кордоном сировинних родовищ тощо. Умови інвестиційної діяльності за кордоном встановлюються Національним банком України. Так, інвестиції за кордон за вимогами Нацбанку можуть здійснюватися за рахунок власних коштів інвестора, а для інвестування бюджетних коштів потрібне рішення Верховної Ради України.

Одним із видів міжнародного руху капіталів є експорт позичкового капіталу, який виступає у формі міжнародного кредиту. Іноземні кредити є важливим інструментом фінансування зовнішньої торгівлі, комплексної модернізації і реконструкції підприємств, підтримування стабільності міжнародних розрахунків.

Розрізняють такі види міжнародного кредиту залежно від суб’єктів кредитних відносин: міжнародний кредит між фірмами різних країн, ба-

нківський кредит у зовнішній торгівлі, міждержавні (міжурядові) кредити, кредити регіональних банків розвитку, кредити міжнародних і валютно-фінансових організацій. За видами кредити поділяються на товарні та валютні. Одним з різновидів міжнародного кредиту є емісія цінних паперів, коли банк виступає посередником між кредитором і позичальником, які вкладають свої кошти в цінні папери. За термінами повернення міжнародні кредити поділяються на короткострокові – до 1 року, середньострокові – від 1 до 5 років, довгострокові – понад 5 років.

Україна залучає іноземні кошти з наступних джерел:

- позички міжнародних фінансових організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ). Світового банку (СБ), Європейського Банку реконструкції і розвитку (ЄБРР);
- кредити іноземних держав;
- кредити держав-постачальників енергоносіїв;
- розміщення облігацій внутрішньої державної позики;
- надання гарантів, субсидій, стипендій, науково-технічної допомоги від міжнародних фінансових організацій та економічно розвинутих країн.

3. Платіжний баланс як інструмент державного регулювання

Одним з інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є платіжний баланс. **Платіжний баланс** – це співвідношення між валютними надходженнями у країну та зарубіжними платежами, які держава зобов’язана сплачувати протягом певного часу. Платіжний баланс може бути **активним** (активи сальдо платіжного балансу) – коли надходження у країну перевищують зарубіжні платежі країни, або **пасивним** (пасивне сальдо платіжного балансу) – коли зарубіжні платежі країни перевищують надходження у країну).

Платіжний баланс має таку структуру:

1. **Торговельний баланс** – відображає експорт та імпорт товарів: товарний експорт (знак “+”), товарний імпорт (знак “-“).

2. **Баланс послуг та некомерційних платежів**, що складається з:

1) експорту та імпорту послуг (оплата перевезень, сервісу, туризму, патентів тощо);

2) доходів від закордонних інвестицій країни (надходжень) і доходів від іноземних інвестицій на території цієї країни (платежів);

3) односторонніх трансфертів, некомерційних платежів (витрат на утримання дипкорпусу, іноземної гуманітарної допомоги, грошових переказів за кордон, кредиту без повернення тощо).

Перша та друга частини платіжного балансу у сумі становлять **поточний платіжний баланс (баланс поточних операцій)**.

3. **Баланс руху капіталів** характеризує переливання короткострокових і довгострокових капіталів.

До короткострокових капіталів відносяться високоліквідні засоби (поточні рахунки іноземців у певній країні, казначейські векселі та ін.).

Довгострокові операції:

- купівля та продаж цінних паперів (портфельні інвестиції);
- прямі інвестиції (купівля машин, обладнання тощо);
- надання та погашення довгострокових кредитів.

4. **Баланс золотовалютних ресурсів** відображає:

- використання офіційних **золотовалютних резервів**, тобто ресурсів, що знаходяться у розпорядженні центрального банку (зменшення “+”, збільшення “-“);

- зміни у зобов’язаннях країни перед іноземними банками та міжнародними фінансовими організаціями (зменшення “+”, збільшення “-“).

До **золотовалютних резервів** належать:

- золото;
- вільноконвертована іноземна валюта;
- міжнародні розрахункові засоби (євро, спеціальні права запозичення – засіб для міжнародних платіжних розрахунків, що випускається МВФ та використовується для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом запису на спеціальних рахунках). Ці засоби не мають зв’язку з комерційною діяльністю, а необхідні для врівноваження сальдо платіжного балансу країни.

Щоб усунути диспропорції платіжного балансу держава може застосовувати наступні заходи:

- валютна інтервенція – продаж центральним банком золота та інших золотовалютних резервів;
- залучення нових іноземних кредитів;
- регулювання зовнішнього боргу;
- зміна валютного курсу;
- пряме регулювання зовнішньоекономічних операцій;
- зміни у фіскальній та монетарній політиці держави та ін.

4. Регулювання міграції робочої сили

Складовою частиною зовнішньоекономічної політики держави є регулювання міграційних процесів робочої сили.

Зі здобуттям Україною незалежності, демократизацією суспільного життя було усунуто характерні для тоталітарного суспільства обмеження щодо реалізації права людини на вільне пересування і вибір місця проживання. Зростання відкритості українського суспільства приводить до дедалі ширшої інтеграції країни у процеси міжнародної міграції.

Підвищення територіальної рухомості населення безпосередньо пов'язане з процесами роздержавлення власності в приватизацію, які підсилюють мобільність капіталу, лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків України та режимом виїзду громадян за її межі. Правовою підставою для розміщення міграційних зв'язків є Конституція України, закони України “Про громадянство”, “Про зайнятість населення”, “Про порядок виїзду з України і в'їзд в Україну громадян України”, “Про біженців”, “Про правовий статус іноземців” та інші законодавчі й нормативні акти, згідно з якими громадяни України мають право самостійно і без будь-яких обмежень вибирати країну мешкання та працевлаштування, а іноземні – в'їжджати в Україну.

Створення відповідної законодавчої бази та суттєве спрощення механізму оформлення документів на виїзд привели до стрімкого зростання

еміграційної активності в суспільстві. Проте головна причина небувало-го зростання обсягу еміграції українців за кордон у 90-ті роки полягає у кризовому становищі на внутрішньому ринку праці та різкому падінні рівня життя населення.

Серед обставин, що впливають на еміграцію з України, слід відзначити:

- великий рівень безробіття;
- суттєву різницю в умовах життя і рівні заробітної плати в Україні і країнах Заходу;
- економічну нестабільність в країні;
- відсутність перспектив професійного зростання для багатьох обдарованих людей та ін.

Сучасна еміграція з України – це п'ята у вітчизняній історії хвиля масового виїзду різних категорій населення в пошуках засобів існування за кордон на постійне чи тимчасове проживання. У 80-ті роки, крім етнічних емігрантів, за межі України виїжджали переважно представники творчої інтелігенції – вчені, музиканти, художники. На початку 90-х років обсяги еміграції зростали за рахунок високоосвічених і кваліфікованих фахівців зі знанням іноземних мов та комп'ютерної техніки. Нині в Україні переважає тенденція до інтелектуалізації складу еміграції. Вона зберігатиметься доти, доки значна частка висококваліфікованих фахівців не знаходитиме належного застосування своїм знанням та кваліфікації у своїй країні.

З середини 90-х років у складі емігрантів з'явилися і представники менш кваліфікованих видів праці: будівельники, водії, автомеханіки, слюсарі, офіціанти, домогосподарки. Серед країн, що прийняли найбільше вихідців з України, слід назвати Росію, Ізраїль, США, Німеччину. Значна частина трудових мігрантів працюють в Чехії, Швейцарії, на Кіпрі, у Великій Британії та Ірландії. Загалом в останні роки українці виїжджають з метою працевлаштування в півсотні країн світу.

Понад 80 % мігрантів працюють за кордоном на підставі трудового договору (контракту) з закордонним роботодавцем, на другому місці – громадяни, які працюють за договорами підряду (тобто знаходяться у ві-

дрядженні для виконання певного обсягу робіт згідно з договором між українським та закордонним суб'єктами господарської діяльності), на третьому – сезонні працівники, на четвертому – статисти (працюють за наймом у закордонного роботодавця за отриманою професією з метою підвищення кваліфікації).

Більша частина мігрантів (50 %) мають вищу освіту, понад 30 % - професійно-технічну підготовку, але незважаючи на це основна їх частина влаштовується за кордоном на робочі місця, які не потребують високої кваліфікації та спеціальної підготовки. У складі емігрантів домінують чоловіки (88 %); понад 70 % українців, що працюють за кордоном – люди, молодші за 40 років.

Великою проблемою для України є також “відлив умів”. Головною причиною цього є стійка тенденція щорічного зменшення бюджетних витрат на науку, що привело до згортання багатьох науково-дослідних програм, падіння престижності наукової роботи, швидкого скорочення чисельності наукових кадрів, зниження рівня матеріального стимулювання науковців. Таким чином, нинішня еміграційна ситуація в Україні не відповідає національним інтересам, що робить необхідним вироблення і реалізацію активної державної міграційної політики.

У нинішніх умовах міграційна політика держави має охоплювати систему правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів та інформаційне забезпечення урядових структур і громадських об'єднань для впорядкування міграційного простору, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури.

Міграція є двостороннім процесом. Вона охоплює не тільки експорт власної робочої сили, але й імпорт зарубіжної. У вирішенні існуючих економічних і технологічних проблем України потрібні іноземні фахівці. Упровадження у виробництво закордонних технологій, освоєння ноу-хау, створення спільних підприємств, відкриття філіалів і дочірніх підприємств іноземних фірм, їх участь у приватизації об'єктивно спричинюють приплив з-за кордону бізнесменів, менеджерів, комерсантів,

конструкторів, технологів, програмістів, операторів та інших спеціалістів. Більшість громадян, які одержали дозволи на працевлаштування в Україні, працюють на підприємствах, створених із залученням іноземних інвестицій.

Останнім часом розширення зовнішньоекономічних зв'язків призвело до необхідності залучення в Україну іноземних фахівців рідкісних професій, яких обмаль на українському ринку праці, наприклад, висококваліфікованих перекладачів східних мов, менеджерів зовнішньоекономічних зв'язків, інженерів нових технологічних ліній, дизайнерів сучасних інтер'єрів і т.д. Діяльність іноземних громадян в Україні сприяє розвитку прогресивних видів виробництва, збільшенню інвестиційних надходжень в економіку, застосуванню сучасних технологій у різних галузях, створенню, створенню нових робочих місць, зміцненню співробітництва між країнами.

Регулювання процесів зовнішньої трудової міграції є одним із першочергових завдань для України на шляху її інтеграції у міжнародний ринок праці. Державна міграційна політика має бути конструктивною і раціональною, враховувати досвід країн - традиційних експортерів та імпортерів робочої сили, формуватися з урахуванням стратегічних орієнтирів розвитку трудової міграції в Україні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність, цілі, напрямки зовнішньоекономічної політики держави.
2. Принципи регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
3. Тарифні та нетарифні методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
4. Необхідність антидемпінгових обмежень.
5. Регулювання іноземного інвестування.

Теми рефератів

1. Механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

2. Необхідність залучення та регулювання іноземних інвестицій як один з напрямків зовнішньоекономічної політики держави.
3. Платіжний баланс як інструмент державного регулювання.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Суть політики вільної торгівлі полягає у:
 - а) захисті внутрішнього ринку від іноземної конкуренції;
 - б) відкритості економіки з одночасним застосуванням заходів щодо захисту внутрішнього ринку;
 - в) монополізації зовнішньої торгівлі;
 - г) замкнутості економіки для експорту та імпорту товарів.
2. До тарифних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі належить:
 - а) застосування індикативних цін;
 - б) мито;
 - в) квотування;
 - г) пільгове оподаткування.
3. До нетарифних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі належить:
 - а) установлення мінімальної митної вартості;
 - б) валютне регулювання;
 - в) заохочення експорту;
 - г) квотування та ліцензування.
4. Адвалерні митні ставки встановлюються у:
 - а) грошовій формі;
 - б) процентах до ціни;
 - в) грошовій формі та процентах одночасно;
 - г) вигляді фіксованого грошового збору залежно від ваги, обсягу, кількості товару.
5. Антидемпінгове мито – це мито, яке вводиться з метою:
 - а) залучення інвестицій;
 - б) захисту національного виробника;
 - в) скасування штучних бар'єрів у зовнішній торгівлі;

г) лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

6. Підставою для інвестицій бюджетних коштів за кордон має бути рішення:

- а) Президента України;
- б) Верховної Ради України;
- в) Кабінету Міністрів України;
- г) Міністерства фінансів України.

7. Для отримання статусу підприємства з іноземними інвестиціями частка таких інвестицій в статутному фонді підприємства має становити не менше:

- а) 10 %;
- б) 20 %;
- г) 30 %;
- в) 50 %;
- д) 90 %.

8. Міжнародна торгівля послугами не охоплює:

- а) міжнародний туризм;
- б) транспортні послуги;
- в) банківські операції;
- г) крива Оукена.
- д) біржові та посередницькі послуги;

9. Бюджет України має:

- а) один рівень;
- б) два рівня;
- в) три рівня;
- г) не названа правильна відповідь.

10. Який з аргументів використовують кейнсіанці для доказу необхідності фіскального регулювання:

- а) немає впевненості, що ринок забезпечить повну зайнятість;
- б) нестабільність приватних інвестицій породжує багато проблем;
- в) тільки держава може приймати до уваги суспільні інтереси;
- г) усі попередні відповіді вірні.

Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.

1. Митний тариф – це систематизований перелік товарів із зазначенням мита, яким вони обкладаються під час перетину митного кордону країни.

2. Мито – це податок, який стягується митними органами тільки з експортних товарів.

3. Адвалорна митна ставка встановлюється у процентах до ціни товару.

4. Квотування та ліцензування не відносяться до методів нетариф-

ного регулювання.

5. Міжнародний рух капіталів є об'єктом регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

6. Політика протекціонізму у зовнішній торгівлі не має на меті захист внутрішнього ринку від іноземних конкурентів.

7. Бюджетні кошти не можуть бути інвестовані за кордон.

8. Експорт позичкового капіталу є одним із видів міжнародного руху капіталів.

9. Іноземні інвестиції не підлягають страхуванню.

10. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою адміністративних та економічних методів.

Література

1. Закон України „Про зовнішньоекономічну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, № 29, 1991.

2. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки. – К., Знання-Прес, 2002. - Тема 10.

3. Управління зовнішньоекономічною діяльністю / За ред. А.І. Крезісова. – К.: ВІРА-Р, 1998.

4. Чистов С.М. Державне регулювання економіки. – К.: КНЕУ, 2002. - Тема 7.

5. Носова О.В. Иностранные инвестиции в транзитивной экономике Украины. – Харьков: «Основа», 2001.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ІНФЛЯЦІЇ

1. Державна трансакційна політика

Ринкова економіка ґрунтується на вільному здійсненні угод купівлі-продажу, тобто трансакцій, усіма суб'єктами ринку. Але було б дивно,

якби ця сфера, що складає серцевину ринкової економіки, залишилася без підвищеної уваги держави. Ринкова трансформація принципово змінює роль яка переважно переходить з рук держави в приватні руки. Однак це не означає повний вихід держави з цієї сфери, яка вільно чи мимоволі продовжує регулювати трансакції. Для досягнення кращого результату при регулюванні цієї сфери держава повинна діяти не шляхом вживання спонтанних заходів, а свідомо проводити спеціально розроблену трансакційну політику.

Використання спеціального терміна трансакційна політика викликано традиційним специфічним значенням категорії торгової політики, як зовнішньоторговельної політики. Виходить, що якоїсь особливої внутрішньої торгової політики нібито не існує. Насправді для країн з розвинутою ринковою економікою правильно буде сказати, що така політика природно-обумовлена, тому що однозначно визначається законами ринку. Але це не означає, що такої політики не існує. Більш того, чим складніше чинені трансакції, тим у більшому ступені вони вимагають регулювання. Це викликає виразну необхідність проведення особливої, трансакційної політики, що є, насамперед, внутрішньою політикою.

У трансформаційній економіці необхідність проведення трансакційної політики навіть більш очевидна, чим у розвиненій ринковій економіці. За умов командної економіки проведення абсолютної більшості трансакцій було монополізовано державою, а відносно приватних трансакцій діяла заборонна трансакційна політика, що у колишньому СРСР була жорсткою, як ніде у світі. Саме ця політика з'явилася вихідним пунктом становлення ринкової економіки, основою якої є вільне здійснення трансакцій.

Ключовим моментом трансакційної політики перехідного періоду є лібералізація. Проведення більш відкритої трансакційної політики, що була обмежена спочатку тільки контролем над цінами (ціновою політикою), привело до росту негативних явищ у сфері товарного обігу. У результаті стала ясною необхідність прийняття державою заходів для регулювання трансакцій, тобто проведення трансакційної політики.

Фактично, за винятком регулювання переліку товарів, з якими до-

зволених трансакцій (предметом найбільших політичних розбіжностей у цьому відношенні є земля), трансакційна політика зводиться до політики регулювання трансакційних витрат, тобто до мір, спрямованих на скорочення витрат обігу товарів. Природно, ступінь регулювання різних трансакцій зовсім неоднаковий. У відношенні споживчих товарів більш важливу роль грають дії спілок захисту прав споживачів. У відношенні складних фінансових трансакцій більш значна роль належить державним регулюючим органам, таким як Національний банк, Державна комісія з регулювання ринку цінних паперів, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг.

Ці органи складають основу державного трансакційного сектора, зміна ролі якого в умовах ринкової трансформації ні в якому разі не означає його повного зникнення. Звичайно, при соціалізмі практично вся торгівля була монополізована в руках держави, і переважна частина трансакційного сектора була державною. В умовах ринкової трансформації усе більший розмір здобуває приватний трансакційний сектор, але за державним трансакційним сектором залишаються деякі специфічні функції. До них треба віднести встановлення правил здійснення угод, а також дії правоохоронної системи щодо припинення злочинів, вчинених при проведенні трансакцій, і дії судової системи по визначенню міри покарання винних. Важливу роль грають спеціалізовані суспільні органи, діяльність яких подібно перерахованим вище комісіям спрямована на регулювання трансакційних витрат.

Зростання трансакційних витрат, звичайно, означає виникнення додаткових витрат практично у всіх учасників трансакцій, у тому числі окремих споживачів, змушених нести додаткові витрати, щоб запобігти втрат чи повернути втрачене.

У цих умовах підсилюються вимоги до держави прийняти на себе більше контролюючих функцій, особливо на тлі поширення фінансових шахрайств, що закінчуються втратами великих сум у значній кількості вкладників (інвесторів). Після короткочасного практично повного згорання трансакційних функцій держави і фактичної відсутності трансакційної політики, значення державного трансакційного сектора знову зро-

стає, але вже із зовсім іншими функціями й в іншому розмірі, ніж це було в командній економіці.

У цілому при ринковій трансформації державний трансакційний сектор втрачає монополію на здійснення трансакцій і істотно скорочується. Однак він не утрачає своєї ролі взагалі, вона видозмінюється відповідно до загальних принципів ринкової економіки. Державний трансакційний сектор повинний забезпечити реалізацію головної своєї функції – служити надійним інструментом проведення дієвої трансакційної політики, у той час як функції безпосереднього здійснення трансакцій переходять до приватного трансакційного сектору.

Отже, з метою впливу на ринкову економіку держава розробляє трансакційну політику, тобто економічну політику держави у відношенні проведених на ринку трансакцій – актів купівлі й продажу, яка реалізується за допомогою державного трансакційного сектора. Трансакційна політика може мати безліч проявів, що стосуються правил здійснення угод, відшкодування збитків від придбання неякісних товарів, проведення специфічних фінансових, страхових та інших операцій. Найбільш значні із них зафіксовані в Господарському кодексі України, що введений в дію з 1 січня 2004 р. і регламентує, зокрема, правила проведення трансакцій.

Трансакційної політиці присвячений розділ IV Господарського кодексу України, під назвою «Господарські зобов'язання». Найбільше значення для цього виду економічної політики має глава 20 за назвою «Господарські договори». (Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання розглянуті в розділі VI Господарського кодексу.) Названі розділи переважно спрямовані на регулювання економічного ладу і тому можуть бути віднесені до пасивних складових трансакційної політики, що, однак, не повинно привести до їх недооцінки. Приклад ефективного використання цих мір дають бартерні відносини, що після розквіту в початковий період переходу до ринкової економіки надалі значно скоротили сферу свого впливу завдяки проведенню цільової державної трансакційної політики. До активної складової трансакційної політики відноситься державна політика цін, спрямована на регулювання

державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями і видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових і роздрібних цін. Її основи визначаються главою 21 Господарського кодексу України «Ціни і ціноутворення в сфері господарювання», законом про ціни і ціноутворення й іншими актами.

Однак ці елементи державної трансакційної політики, що спрямовані на регулюванні цін, так би мовити, із боку товарів, виникають лише на досить високих стадіях розвитку ринкової економіки. У той же час існує елемент державної трансакційної політики, що мав найважливіше значення задовго до виникнення капіталізму. Він пов'язаний з тим, що поряд з товарами в розвиненій економіці обов'язковим учасником угод обміну є гроші. Держави здавна проводять активну економічну політику у відношенні засобів звертання – грошей з метою запобігання інфляції. У порівнянні з нею державне регулювання цін має більш коротку, але все-таки давню історію має державне регулювання цін. Таким чином, включає поряд з пасивними, активні елементи. Саме ці - активні складові частини трансакційної політики є предметом подальшого розгляду в даній главі.

2. Антиінфляційна політика держави

Вихідним пунктом антиінфляційної політики є трактування інфляції як багатофакторного соціально-економічного процесу. В економічній літературі відсутній спільний погляд з приводу чинників інфляції, пропонуються різні методи боротьби з нею. Інфляція як явище, що характерне для ринкової економіки, не може бути оцінена однозначно. Негативні наслідки інфляції добре відомі: інфляція відхиляє капітали від виробничої сфери до сфери обігу, де вони приносять надприбутки; породжує несталість виробничих зв'язків; спричиняє неплатежі; робить не вигідними збереження та інвестиції; знижує рівень життя населення; загост-

рює соціальні відносини; деформує споживчий попит; посилює спекуляцію; негативно впливає на грошово-кредитну систему, міжнародні валютні відносини. У той же час інфляція сприяє економічному зростанню. За даними МВФ тільки інфляція, що перевищує 20% на рік, негативно впливає на економічне зростання. Країни Єврозони метою грошово-кредитної політики ставлять не дефляцію, а зростання цін до 2% (повзуча інфляція). Науковий підхід до проблеми інфляції міститься в оцінці небезпеки виходу інфляції з-під контролю і розробці рекомендацій з її регулювання в умовах конкретної національної економіки.

Інфляція попиту (класична інфляція) виникає внаслідок зростання сукупного попиту, що не пов'язане з аналогічною динамікою виробництва. Порушення ринкової рівноваги між кількістю грошей і товарів відновлюється за рахунок цін. Інфляція виникає при надмірних державних витратах. Прискорення швидкості грошового обігу при інфляційних чеканнях також збільшує сукупний попит.

Інфляція починається в споживчому секторі, де попит з'являється перш за все, а потім розповсюджується на інші сфери. Інфляція попиту значною мірою характеризується станом грошової системи, тому потребує загальної макроекономічної стабілізації. Жорстка монетарна політика центрального банку, що обмежує грошову масу (політика таргетування грошового обігу) або встановлює контроль над валютним курсом, спрямована на дезінфляцію (зниження темпів інфляції). Стримуюча грошово-кредитна політика обмежує кредити. Бюджетно-податкова політика в умовах інфляції вміщує скорочення дефіциту державного бюджету за рахунок зменшення державних витрат або збільшення податків, фінансування дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх займів. Зменшує надлишкову грошову масу політика доходів (блокування заробітної плати, встановлення граничних темпів її зростання). Можуть використовуватися нормування споживчих товарів, встановлення на них граничних цін, нормативів рентабельності. Різке зниження грошової маси можливі при грошових реформах з обміном грошей за дефляційним курсом, заморожуванням збережень. Крім зменшення потоку грошей використовують посилення потоку товарів за рахунок імпорту, прямого стимулювання

виробництва і непрямого стимулювання збережень населення.

В Україні подолання гіперінфляції 1993 р., коли споживчі товари подорожчали в 106 разів, а національна валюта змінилася в 22 рази, стало можливе завдяки наполегливій дезінфляційній політиці НБУ. Політика „дорогих грошей” проводилася з 1995 р., вона супроводжувалась зниженням темпів емісії готівкових грошей. Щорічні прирости грошової маси упали з 1800 % в 1993 р. до приблизно 30 % в 2002 р. Темп інфляції в Україні в 1999р. становив 19,2 %, в 2000 р. - 25,8 %, 2001 р. – 6,1 %, 2002 р. – дефляція становила 0,6 % [8,с.24]. Але жорстка монетарна політика ускладнює фінансовий стан підприємств, стимулює бартер, спричиняє економічну кризу, знижує реальні прибутки і платоспроможність населення .

Інфляція попиту не вичерпує змісту проблем інфляції. Інфляція пропозиції (інфляція витрат), що пов’язана із зростанням цін на ресурси, розповсюджується повільніше, ніж інфляція попиту. Але боротися з нею значно важче, бо вона пов’язана як із організацією ринку (ступінь конкуренції, розвиток ринкової інфраструктури), так із існуючою структурою національного виробництва, що визначає структуру і рівень витрат.

До немонетарних причин інфляції відносяться неконкурентне ціноутворення і слабкість антимонопольної політики. Монополії одержують надприбутки шляхом зниження обсягу виробництва і однозначного збільшення цін. Домінування торговельних посередників теж веде до зростання цін. Нерентабельне споживання матеріалів, палива, енергії, робочої сили спричиняють інфляцію витрат. Постачальники продукції збитковим підприємствам не завжди можуть передбачити, в якій ланці трапиться розрив платежів, тому завищують ціни на усю продукцію (“цінове страхування від неплатежів”). Ще однією немонетарною причиною інфляції є неможливість швидко збільшити обсяги виробництва у відповідь на зростання попиту. В Україні це чітко простежується на ринку м’ясопродуктів.

Нерозвиненість загальної ринкової інфраструктури (фінансової, торговельної, транспортної, інформаційної) посилює процеси інфляції. Так, сповільненню зростання цін сприяє оперативний перерозподіл фінансо-

вих ресурсів на користь випуску продукції, що користується попитом, прискорення перетворення збережень в інвестиції. Ефективне рішення цих задач залежить від розвитку фінансових ринків, банківської системи, її здатності акумулювати і перерозподіляти грошові потоки.

В Україні можливості емісійних обмежень вичерпані. Жорстка монетарна політика призведе лише до зведення внутрішнього ринку, і, як наслідок, до зниження темпів зростання. Зусилля слід зосередити на інституційних передумовах зниження витрат і удосконаленні механізмів оздоровлення (банкрутства) неплатоспроможних підприємств, практиці антимонопольного регулювання, використанні страхових та заставних інструментів, розвитку інститутів фінансових посередників, полегшенні входження нових фірм на ринки.

3. Суть та принципи державного регулювання цін в ринкових умовах

Ринкове ціноутворення як формування цін на ринку під впливом попиту і пропозиції функціонує в сучасних умовах не в чистому вигляді, а в поєднанні з державним регулюванням цін. Це регулювання являє собою діяльність держави, спрямовану на встановлення і збереження такого рівня цін, який би забезпечував рентабельну діяльність суб'єктів господарювання, паритет цін різних галузей економіки, реальність заробітної плати, стійкість валюти, інші економічні параметри в державі. Державне регулювання цін – це не разовий акт встановлення рівня цін, їх динаміки і співвідношення, а комплекс заходів щодо активізації всіх ціноутворюючих факторів.

В Україні державне регулювання цін здійснюється згідно з законом України “Про ціни і ціноутворення” Воно здійснюється шляхом встановлення державних фіксованих цін (тарифів), граничних рівнів цін (тарифів) або граничних відхилень від державних фіксованих цін і тарифів. Перелік продукції, товарів і послуг, на які встановлюються державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи, визначає Кабінет Міністрів України.

Так, в 1998р. встановлювались граничні ціни на паливо, в 2003 р. – на муку.

Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються на ресурси, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, на товари і послуги, що мають вирішальне соціальне значення, а також на продукцію, товари і послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монопольне становище на ринку. Зміна державних фіксованих та регульованих цін може здійснюватися у зв'язку зі зміною умов виробництва і реалізації продукції, що не залежать від господарської діяльності підприємств.

Крім встановлення граничних цін, регулювання цін здійснюється за допомогою встановлення граничного рівня рентабельності. Так, до 1996 р. ціни на масові сорти хліба регулювалися Постановою Кабінету Міністрів України № 733, що встановлювало граничний рівень рентабельності 15 %. Додаткове регулювання здійснювалося облдержадміністраціями. Наприклад, Івано-Франківська адміністрація додатково обмежила рівень торговельної націнки на хліб 15 %, для фірмових магазинів 10 %. Негативним наслідком регулювання цін є виникнення дефіциту товарів за фіксованими і регульованими цінами. Альтернативою може бути адресна допомога малозабезпеченим верствам населення.

У разі надмірного зростання цін на товари, що мають соціальне значення, допускається тимчасове повернення до державного регулювання цін. Згідно з Законом України “Про підприємство” уряд повинен компенсувати збитки підприємств, які виникли внаслідок фіксованих та регульованих цін.

Один з напрямків державного регулювання цін пов'язаний із розмежуванням повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади у сфері ціноутворення. Воно встановлюється згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 1548 “Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)”. Воно визначає, що:

1) Міністерство економіки встановлює оптові ціни на газ природний для виробників і постачальників та тарифи на його транспортування

територією України і роздрібні ціни — для населення;

2) Міністерство транспорту за погодженням з Міністерством економіки встановлює:

- тарифи на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги;

- тарифи на перевезення пасажирів, багажу залізничним транспортом у міжнародному і внутрішньому сполученні (крім приміських перевезень);

- тарифи на перевезення пасажирів і багажу автобусами міжміських, міжобласних маршрутів;

3) Міністерство зв'язку за погодженням з Міністерством економіки встановлює тарифи на основні послуги зв'язку в межах України і на міжнародні послуги зв'язку;

4) Міністерство фінансів за погодженням з Міністерством економіки та Національним банком затверджує ціни на дорогоцінні метали у виробках і брукті та дорогоцінне каміння, що скуповується у населення;

5) Міністерство освіти, Міністерство охорони здоров'я, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать навчально-виховні заклади, за погодженням з Міністерством фінансів встановлюють граничний розмір плати за проживання в студентських гуртожитках;

б) Національна комісія з питань регулювання електроенергетики встановлює тарифи на електроенергію, що відпускається населенню для побутових потреб, й інше.

Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації регулюють:

- ціни на паливо — енергетичні ресурси, що відпускаються населенню для побутових потреб;

- тарифи на послуги теплопостачання для всіх груп споживачів;

- тарифи на послуги водопостачання;

- граничні розміри плати за проживання в гуртожитках робітників і службовців;

- граничні рівні рентабельності та торговельні надбавки на дитяче

харчування;

- тарифи на платні послуги, що надаються лікувально-профілактичними та санітарно-профілактичними державними і комунальними закладами охорони здоров'я;

- граничні розміри торговельних поставок суб'єктам підприємницької діяльності на вітчизняні та імпорتنі лікарські засоби і вироби медичного призначення.

Регулювання тарифів на перевезення пасажирів і вартість проїзних квитків у міському пасажирському транспорті (метрополітен, автобус, тролейбус, трамвай) віднесено до компетенції Ради Міністрів АР Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій, виконавчих органів Львівської й Криворізької міських рад.

За погодженням із Радою Міністрів АР Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями затверджуються тарифи:

- на перевезення пасажирів і багажу залізничним транспортом у приміському сполученні — управліннями залізниць;

- на перевезення пасажирів і багажу автомобільним транспортом у міжміському, внутрішньообласному і приміському сполученні— територіально-виробничими об'єднаннями автомобільного транспорту.

Разом з тим Закон України “Про ціни і ціноутворення” не передбачає утворення спеціальних підрозділів по цінах у структурі держадміністрації. Тільки в Київській міській державній адміністрації існує Головне управління по питанням ціноутворення. Тому державні адміністрації не мають достатніх важелів у сфері ціноутворення. У містах діють державні інспекції по контролю за цінами, що підпорядковані Міністерству економіки. Але Міністерство економіки ліквідувало підрозділ по ціноутворенню. Внаслідок цього єдина політика цін у країні, чітка методична, методологічна бази не розвиваються послідовно.

Важливий напрямок державного регулювання цін (тарифів) запроваджується на продукцію технічного призначення, товари народного споживання, роботи і послуги природних монополій і господарчих суб'єктів із числа тих, які включені до переліку підприємців, що посіда-

ють монопольне становище на загальнодержавному і регіональних ринках. Закон України “Про захист економічної конкуренції” забороняє монополістам антиконкурентні узгоджені дії та зловживання монопольним становищем на ринку (встановлення цін чи інших умов придбання; обмеження виробництва, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ним; розподіл ринків чи джерел постачання; спотворення результатів торгів, конкурсів, аукціонів; усунення конкурентів з ринку або обмеження доступу на ринок; різні умови до рівнозначних умов; угоди за умовами прийняття іншими суб’єктами додаткових зобов’язань; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб’єктів). Закон вміщує санкції проти порушників (примусовий поділ монополіста, штрафи для юридичних, фізичних осіб, груп юридичних осіб, блокування цінних паперів, відшкодування шкоди конкурентам, усунення наслідків порушень).

4. Державне регулювання ціноутворення в розвинутих країнах

Закон України “Про природні монополії” вміщує основні положення регулювання цін природних монополій, що здійснюють відповідні Національні комісії регулювання природних монополій. Регулювання полягає у контролюванні прибутків, що достатні для розвитку. Воно можливо у вигляді регулювання норми прибутку на активи або верхньої межі тарифу при відсутності жорстких обмежень на норму прибутку.

Вивчення досвіду державного регулювання цін у розвинених країнах дозволяє з’ясувати його закономірності та тенденції, творче використовувати при формуванні цінового механізму в Україні.

Державне регулювання цін є спробою держави за допомогою законодавчих, адміністративних, бюджетно-фінансових заходів впливати на ціни, щоб сприяти стабільному розвитку економічної системи в цілому. В залежності від економічної кон’юнктури регулювання цін носить антикризовий і антиінфляційний характер. Заходи держави можуть бути прямими (встановлення визначених правил ціноутворення) і непрямими

(використання економічних важелів, таких як фінансово-кредитний механізм, оплата праці, оподаткування). Пряме регулювання цін застосовується головним чином на транспорті, в електроенергетиці, зв'язку, водопостачанні та ін. Непрямі заходи спрямовані на зміну кон'юнктури, створення особливого режиму фінансування, оподаткування, валютних операцій, а в кінцевому підсумку - на встановлення оптимального співвідношення між попитом і пропозицією на ринку.

Так, у США у 70-х роках ХХ ст. прискорення інфляції привело до прямого контролю над цінами і заробітною платою. Короткострокову стабілізацію цін заступили криза ділової та інвестиційної активності, стримування зростання прибутків. В сучасних умовах пряме регулювання цін обмежується монополізованими галузями (тарифи на електроенергію, комунальні послуги). Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію вміщує використання заставних цін, які встановлює конгрес на базі середніх цін за п'ять років. По заставним цінам фермери можуть здавати врожай державі, щоб розплатитися за кредити. Всього в США регулюють 5 – 10% цін.

В Іспанії державне регулювання цін здійснюється у вигляді дозвільних цін (на їх підвищення потрібен дозвіл держави), повідомлених цін (про їх підвищення повідомляють державу) і місцевих цін (їх встановлюють місцеві комісії по цінам). Перелік цін, що підлягають регулюванню, значно скоротився. Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію складається під впливом сільськогосподарської політики ЄС, вміщує підтримку фермерів.

У Швеції державне регулювання цін здійснюється через державну монополію (на горілчані вироби, поштові послуги, аптечну торгівлю) або державні заходи (закупівельні ціни на найважливіші види сільськогосподарської продукції, житлові субсидії).

В Японії існують обмеження на одночасне підвищення цін фірмами в галузях з великими обсягами виробництва. Держава регулює ціни на рис, пшеницю, м'ясо, молочні продукти, залізничні тарифи, тарифи на водо- і теплопостачання, електроенергію, газ, медичне обслуговування і освіту. В цілому регулюється 20 % споживчих цін.

Таким чином, держави не усуваються від контролю за ціноутворенням на внутрішніх ринках і від розумного регулювання цін. Для цього використовують різноманітні методи з урахуванням особливостей розвитку економіки.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Суть та методи антиінфляційного регулювання.
2. Загальний стан державного регулювання цін в Україні.
3. Державне регулювання ціноутворення в розвинутих країнах.

Теми рефератів

1. Особливості антиінфляційного регулювання в Україні.
2. Лібералізація цін в Україні.
3. Порівняльний аналіз досвіду регулювання ціноутворення в розвинутих країнах.
4. Регулювання цін (тарифів) природних монополій.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Рівень інфляції визначається по:
а) індексу споживчих цін; в) індексу цін на продовольчі товари;
б) індексу цін виробників; г) індексу цін на ресурси.
2. До непрямих методів регулювання цін відносять:
а) встановлення граничних цін;
б) встановлення граничного нормативу рентабельності;
в) зміну ставки акцизу;
г) встановлення паритетних цін.
3. Регулювання цін на продукцію монополістів може здійснюватися у формі встановлення:
а) сезонних цін; в) преїскурантних цін;

- б) граничних цін; г) цін, що линуть.
4. Придавлена інфляція виявляється в:
- а) товарному дефіциті; в) знецінюванні збережень;
- б) зростанні цін; г) ніяк не виявляється.
5. Індекс споживчих цін розраховується за формулою:
- а) Ласпейреса; б) Пааше; в) Лінда; г) Доу-Джонса.

Вправа 2. Визначте, яке положення правильне, а яке помилкове.

Поясніть відповідь..

1. Інфляція, яку очікують, і несподівана інфляція однаково впливають на перерозподіл доходів.
2. Зниження цін на 5 % за рік означає, що реальний доход сім'ї з твердим доходом збільшився на 5 %.
3. На рівень цін впливають циклічні коливання в економіці.
4. Інфляція завжди веде до економічного зростання.
5. Якщо ціни зростають на 10 % за рік, то вони подвоюються кожні 10 років.
6. Інфляція знижує реальні доходи у всіх верств населення.
7. Рівень інфляції визначається по індексу споживчих цін.
8. Зростання цін на товари, які стали модними, належить до неінфляційного зростання цін.
9. Придавлена інфляція має проявом дефіцит товарів на ринку.
10. Одночасне зростання рівня цін і рівня безробіття у країні свідчить про інфляцію витрат.

Вправа 3. Виконайте завдання

1. Розрахуйте темп інфляції для кожного року і період, що необхідний для подвоєння цін:

Роки	Індекс цін	Темпи інфляції	Період подвоєння цін
1	100,00		
2	113,00		
3	123,00		
4	130,00		

2. Як зміниться розмір реального доходу, якщо:
- а) номінальний дохід збільшився на 10 %, а рівень цін – на 7 %;
 - б) номінальний дохід дорівнює 4800 грн., а індекс цін становить 106 %.

Література

1. Закон України „Про ціни і ціноутворення” від 3.12.90, із змінами і доповненнями від 4.01.92. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 17.
2. Закон України „Про природні монополії” від 20.04.2000. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - №30.
3. Закон України „Про захист економічної конкуренції” від 11.01.2001. - Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 12.
4. Гальчинський А. Теорія грошей. - К.: Основи, 2002.
5. Гош О. Об’єктивні засади ціноутворення в постсоціалістичній Україні // Економіка України. - 2001.- № 1.
6. Державне регулювання економіки за допомогою ціноутворюючих факторів // Економіка України. - 2001.- № 1.
7. Кириленко В., Кириленко Л. Теорія ціни та сучасне ціноутворення в Україні // Економіка України. - 2002.- № 8.
8. Надьонов В. До питання рівняння обміну та монетарної теорії інфляції // Економіка України. - 2003.- № 9.

ТЕМА 9. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

1. Сутність та принципи державної регіональної економічної політики

Регіональна політика порівняно новий (як самостійний напрямок державного регулювання виникла після другої світової війни), але дуже

важливий елемент державного регулювання економіки. Її поява – це результат змін у соціально-економічному і політичному житті суспільства, зокрема процесів демократизації і зростання ролі регіонів. Незважаючи на поширеність терміна «регіональна політика», однозначного визначення його дотепер немає. У рамках даного курсу під регіональною політикою розуміється державне регулювання економічного розвитку регіонів. Регіон у цьому випадку – рівень на одну ступінь нижче державного (наприклад, штати в США чи області в Україні).

Державна регіональна економічна політика (ДРЕП) – це сукупність організаційно-правових і економічних заходів, здійснюваних державою в сфері регіонального розвитку країни відповідно до загальнодержавних стратегічних і тактичних цілей й з урахуванням регіональних особливостей. Складовими регіональної політики є: економічна, соціальна, екологічна, науково-технічна, гуманітарна, національна, управлінська, демографічна та зовнішньоекономічна. До кожної з них держава встановлює цілі, визначає обсяг централізованих ресурсів і завдання місцевим державним адміністраціям. Найважливішим завданням в рамках регіональної економічної політики є рішення соціальних проблем з урахуванням економічної, соціальної, національної, етнічної, релігійної структури країни [10, с.140].

Об'єктами ДРЕП є територіальні утворення, у межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. В Україні це 24 області, АР Крим, два міста загальнодержавного підпорядкування: Київ та Севастополь; всього 12 тис. територіальних утворень.

Суб'єктами ДРЕП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів. Державна регіональна економічна політика і політика органів місцевого самоврядування та виконавчих органів відповідних регіональних утворень не повинні бути суперечливими: вони мають становити одне ціле, доповнюючи одна одну [10, с.139]. ДРЕП має передбачати поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними і соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-

ресурсні та економічні особливості, створення умов для ефективної економічної діяльності суб'єктів господарювання.

ДРЕП повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- правове забезпечення економічної самостійності регіонів чітким розмежуванням повноважень між центральними і місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами;

- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та єдності пріоритетів комплексного економічного, соціального та культурного розвитку регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни;

- урахування вимог екологічної безпеки під час реструктуризації діючих і розміщення нових підприємств [10, с.140].

Нормативно-правовою базою для проведення регіональної політики в Україні є Закони України “Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” (1995), “Про формування місцевих органів влади” (1994), Бюджетний кодекс України (2001), Декрет Кабінету Міністрів України “Про місцеві податки і збори” (1993) та ін. Основні напрями ДРЕП в Україні затверджує Верховна Рада. Президент України спрямовує діяльність органів державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Так напрями Концепції державної регіональної політики відбиті в Указі Президента України від 25 травня 2001р. Ключовим напрямком регіональної політики є підтримка розвитку ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності. **Конкурентність регіону** – це його можливість створювати кращі умови для розвитку, що базуються на здатності суб'єктів регіональних відносин - місцевих органів влади, недержавних організацій, підприємств - спільно формувати і реалізувати стратегію розвитку, залучати до цього процесу кращі інтелектуальні, технічні, технологічні й інші ресурси, раціонально їх використовувати. Зміцнення конкурентності стосується всіх регіонів, як сильних, так і слабких. Кожен регіон повинний прагнути підвищувати свій економічний потенціал і може розраховувати на державну підтримку. Але державна підтримка послужить додатковим, а не головним джерелом фінансових

ресурсів, що будуть залучатися на регіональному рівні.

Кабінет Міністрів України визначає державні пріоритети й затверджує програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує виконання цих програм, бере участь в створенні системи економічних регуляторів. Уряд АР Крим, місцеві державні адміністрації (МДА) виконують повноваження державної влади та делеговані їм виконавчі функції відповідних рад через створені управління, відділи та інші структурні підрозділи. У складі МДА створено управління економіки, функціями яких є: реалізація ДРЕП на відповідній території; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону.

Важливе місце в системі державного регулювання розвитку регіонів належить регіональному прогнозуванню і плануванню. Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000) в регіонах розробляються прогнози та програми економічного і соціального розвитку на середньостроковий та короткостроковий період. Регіональна програма розробляється взаємоузгоджено з проектом Державної програми економічного і соціального розвитку (ДПЕСР). Державні регіональні цільові комплексні програми спрямовуються на розв'язання найважливіших регіональних проблем: забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів; фінансування будівництв й функціонування загальнонаціональних об'єктів культури, освіти, науки, охорони здоров'я; надання цільової фінансової допомоги окремим регіонам з метою прискорення реформування економіки.

На центральному і регіональному рівнях вже вводиться і стратегічне планування розвитку. У стадії розробки - Державна стратегія регіонального розвитку до 2011 р., в якій буде введено стимулювання територій, у межах яких показники економічного розвитку і соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, нижче, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території), шляхом уведення спеціальних механізмів бюджетної, податкової, цінової, грошо-

во-кредитної, інноваційної й інвестиційної політики стосовно таких територій, визначення термінів надання їм статусу депресивних. В даний час завершена розробка відповідного законопроекту. Запропонована модель близька до принципів, на яких здійснюється регіональна політика в країнах ЄС.

Вплив держави на економіку регіонів в Україні здійснюється також через: пряме державне інвестування, надання субсидій, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення приватного капіталу, пільгове кредиту та оподаткування, спрямування коштів державних позабюджетних фондів[10, с.143].

2. Теорії державного регулювання розвитку регіонів

З просуванням України на шляху економічних перетворень питання регіональної політики здобувають особливу актуальність, в той же час теоретичним основам регіональної економіки не приділяється достатньої уваги. Теорії державного регулювання економічного розвитку регіонів повинні давати відповідь на два основних питання:

- економічний розвиток яких регіонів повинний стимулюватися державою і навіщо, тобто якими повинні бути цілі й об'єкти регіональної політики (і чи є взагалі необхідність у державному регулюванні економічного розвитку регіонів);
- якими повинні бути методи стимулювання економічного розвитку тих чи інших регіонів?

Відповідь на перше питання - про необхідність, цілі і об'єкти державного регулювання економічного розвитку регіонів - випливає з теорій регіонального зростання: оскільки згодом рівні економічного розвитку регіонів вирівнюються, прихильники цієї наукової школи дійшли висновку про недоцільність державного втручання в економічний розвиток регіонів. Разом з тим вони не заперечували необхідності виділення проблемним регіонам фінансової допомоги на вирішення соціальних питань.

Однак ідеї прихильників цієї теорії на практиці не підтверджувалися: у короткостроковому періоді диспропорції в рівнях економічного розвитку регіонів не зникали, тому державі приходилося втручатися в економічний розвиток регіонів.

Прихильники теорій кумулятивного росту, виходячи зі збільшення, або щонайменше, збереження диспропорцій у рівнях економічного розвитку регіонів, навпаки, пропонували проводити активну регіональну політику. Їм належить і формулювання такої мети регіональної політики, як зменшення розходжень у рівнях економічного розвитку регіонів. З цього випливає, що держава повинна стимулювати розвиток відсталих регіонів [8, с.61].

Дослідників, що займаються проблемами регіональної економічної політики можна розділити на три напрямки:

- неінтервенціоналісти в принципі заперечують необхідність впливу держави на регіональний ріст;
- адаптери, які є прихильниками пом'якшення впливу стихійних ринкових сил і незначного коректування розвитку територій шляхом прискорення природних процесів через стимулювання міграції робочої сили й інвестицій;
- радикальні перетворювачі, що виступають за проведення інтенсивного державного регулювання.

Сутність поглядів "адаптерів" полягає в тім, що завданням державного регулювання є прискорення природних процесів, що протікають, без зміни їхнього напрямку. Стимулювання економічного росту ефективно тоді, коли воно відповідає загальним тенденціям розвитку. А це відбувається тоді, коли в нерозвинених індустріально районах виникають передумови для розвитку промисловості, що тільки підкріплюється відповідною цілеспрямованою політикою держави. Якщо ж держава намагається стимулювати економічний розвиток у непривабливих (принаймні, на певному етапі розвитку країни) для приватних інвесторів регіонах, то його зусилля виявляються більшою частиною безрезультатними.

"Піонерами" теорії державного регулювання економічного розвит-

ку регіонів вважаються С. Деннісон і А. Леш. Вони заклали два принципово різних підходи до регулювання регіонального розвитку - Деннісона можна зарахувати до "активних перетворювачів", Леша - до "адаптерів". Деннісон розглядав регулювання депресивних районів, що для передвоєнної Великобританії було дуже серйозною проблемою. Основну увагу він приділяв методам впливу на географію промислових інвестицій. Деннісон не порівнював ефективність тих чи інших форм державного впливу на локалізацію промислових підприємств, але відзначав, що повний контроль держави переважніше субсидування інвестицій, оскільки він дозволяє вирішувати широке коло проблем, пов'язаних з локальним безробіттям. Леш розглядав більш широку область застосування державного регулювання економічного розвитку регіонів, при цьому високо оцінював здатність регіональної економіки до саморегулювання. У числі конкретних заходів він пропонував використовувати ті, котрі полегшують протікання природних процесів. Він виступав за створення пільгових умов для переносу виробництва, заохочення конкуренції, пропонуючи створити центральне бюро, що могло б надавати інформацію про найбільш бажані і легкодоступні напрямки інвестування. Усе це, на думку Леша, могло б підвищити мобільність капіталу, яку він вважав достатньою умовою для вирівнювання територіальних диспропорцій. На відміну від Деннісона Леш не вважав за доцільне стимулювання інвестицій у відсталі райони [8, с.62].

Значний внесок у розвиток теорії державного регулювання регіонів вніс Е. Гувер. Він зараховував до цілей державного регулювання як найбільш ефективно розміщення приватних підприємств, так і вплив на економіку проблемних регіонів, що стимулює зростання виробництва і поліпшення структури господарства району. Методи регулювання Гувер підрозділяв на ті, котрі пом'якшують негативні наслідки діяльності стихійних ринкових сил, і на випереджаючі, котрі дозволяють поліпшувати ситуацію з зайнятістю в довгостроковій перспективі. Але, не заперечуючи важливість довгострокового регулювання, Гувер зв'язував регіональні заходи, насамперед, з короткостроковим антициклічним регулюванням.

3. Еволюція державного регулювання розвитку регіонів

Сучасна регіональна політика, що припускає високий ступінь децентралізації прийняття рішень і самостійності місцевої влади у виборі пріоритетних цілей і методів їхнього досягнення, виникла не одразу. В історії регіональної політики можна виділити два великих періоди. Межа між ними приходить приблизно на середину 70-х років двадцятого століття.

Для першого періоду (50-60-роки) характерна сприятлива економічна кон'юнктура і, отже, наявність у розпорядженні держави значних фінансових і матеріальних ресурсів, з одного боку, і могутній тиск робочого і профспілкового руху - з іншого, привели до виникнення дирижистського (перерозподільного) варіанта регіональної політики. Визнавалися можливість і необхідність пом'якшення регіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку на основі оптимального перерозподілу ресурсів між багатими і бідними територіями. Однією з головних цілей регіональної політики в цей період було досягнення паритету регіонів з основних соціальних показників, тобто принцип соціальної справедливості, реалізацію якого брала на себе держава. Ступінь централізації регіональної політики визначалися не відносним рівнем бюджетних коштів, що витрачаються на неї центром (у жодній західноєвропейській країні, крім Великобританії, витрати на регіональні потреби не перевищували 0,6% ВВП), а рівнем прийняття рішень [4, с.64]. Розробляючи основні напрямки соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону, що потребує допомоги, центральний уряд не завжди враховував його специфіку і не завжди прислухався до думки місцевої влади. У підсумку, наприклад, будівництво великих промислових підприємств у районах, де була відсутня робоча сила потрібної кваліфікації, не приводило до очікуваного зниження безробіття і підвищення рівня життя місцевого населення.

При такому варіанті проведення регіональної політики використовувалися і відповідні методи її реалізації. Пріоритет віддавався прямому, що базується на державній власності і державному бюджеті, втручанню в

регіональний розвиток. Звідси - спроби розширити державний сектор за допомогою націоналізації, будівництва великих державних підприємств у базових галузях промисловості, а також інвестиції в інфраструктуру і суспільні роботи. У регулюванні ринку праці переважали методи, спрямовані на стимулювання територіальної мобільності робочої сили. Заохочувалася міграція з відсталих регіонів у розвинуті (наприклад, з південних районів Італії в північні), а з густонаселених областей - у райони нового освоєння. Так, у Нідерландах у 60-70 роки для розвантаження району Рандстад в спеціально побудовані 15 нових міст було переселено близько 500 тис. чоловік. Непрямі методи - кредити, гранти, податкові і фінансові пільги інвесторам, у тому числі іноземним відігравали другорядну роль.

Даний варіант регіональної політики найбільш повно і послідовно проводився в Італії. Тут же особливо чітко проявилися властиві йому недоліки - високий ступінь централізації і пасивний благодійний характер. Так, будівництво сучасних промислових підприємств у рамках політики формування полюсів розвитку, що здійснювалося на базі централізованих рішень, які не враховували специфіки південних районів, не привело до економічного росту, що очікувався, і рішення соціальних проблем. Ці підприємства не змогли вписатися в соціально-економічну систему, що складалася на Півдні, і модернізувати її. Головними перешкодами тут були навіть не загальний низький рівень економічного розвитку і відсутність кваліфікованої робочої сили та ринків збуту. Новим господарським структурам протистояли інерційні традиційні суспільні структури (церква, клани, мафія, клієнтала), що консервували не тільки виробничі і соціальні відносини, але і свідомість людей. Звикання населення Півдня до державної підтримки породило тип особистого споживання, характерний для процвітаючих регіонів, але не обумовлений рівнем місцевого економічного розвитку. І зараз бізнес на півдні Італії віддає перевагу виконанню державних замовлень і більш привабливою вважається зайнятість у державному секторі.

Перелом в історії регіональної політики наступив на Заході на початку 70-х років ХХ століття. Енергетична криза, інфляція, спад вироб-

ництва, необхідність структурної перебудови господарства змусили уряди розвинених країн знизити масштаби прямого державного регулювання економіки. Рубіж 70-80-х років ознаменувався появою неоліберального (стимулюючого) варіанта регіональної політики. І якщо в попередній період еталоном служила Італія, то в 80-і роки прикладом для наслідування стає англо-американська модель [4, с.66].

У США, що досягли в 70-і роки піка перерозподілу ресурсів від багатих штатів до бідних, у наступне десятиліття центральний уряд істотно зменшив субсидії місцевим органам влади. Було скасовано чи скорочено багато дотаційних програм. Одночасно проводилася політика розширення прав, повноважень і відповідальності місцевої влади у визначенні напрямків регіонального розвитку.

Один із самих радикальних варіантів регіональної політики був запропонований у Великобританії. Було проголошено курс на скорочення централізованого фінансування регіональної політики і відмовлення від її соціальних цілей. Принцип соціальної справедливості був замінений пріоритетом господарської ефективності, чи інакше, ціль міжрегіонального вирівнювання - економічною доцільністю. Уряд М. Тетчер зменшив витрати на регіональну політику на 40 %. Одночасно він скоротив число районів, що одержували допомогу, і послабив обмеження на розміщення підприємств у густонаселених районах.

Суть неоліберальної регіональної політики – це пошук оптимального співвідношення принципів ефективності і справедливості, а також збалансованого розподілу повноважень між центром і регіонами. Вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів покликано скорочувати сформовані розходження між ними, але не усувати їх раз і назавжди. Повна рівність не тільки неможлива, але й небезпечна, оскільки може гальмувати прогрес суспільства, позбавивши значну частину його членів стимулів до ефективної економічної діяльності.

Відмітною рисою неоліберальної регіональної політики є децентралізація прийняття рішень. В основу покладений загальний принцип організації державного управління - принцип субсидарності, який припускає, що верхні поверхи влади беруть на себе тільки ті функції, що не в

зможі задовільно виконувати її нижні поверхи. Це дозволяє проводити політику відповідно до єдиних критеріїв, широко утягувати громадян у процес прийняття рішень і по можливості повно враховувати інтереси різних груп населення. Але стимулююча регіональна політика не ігнорує соціальні цілі. Найважливішими критеріями при визначенні регіонів, яким необхідна допомога, є ступінь розвиненості виробництва, рівень безробіття і перспективи розширення зайнятості. Акцент при цьому робиться на стимулюванні саморозвитку регіонів. Отже, другим принципом сучасної регіональної політики стало заохочення самостійного розвитку.

Оскільки основне багатство суспільства — людський капітал, дуже велика роль у регіональній політиці приділяється його утворенню. Пріоритетним напрямком є підготовка кадрів на місцях. Наприклад, у Німеччині фірми, що відкривають у відсталих регіонах робочі місця в сфері прийняття рішень чи НДДКР, одержують спеціальні субсидії. Крім цього значне місце в регіональній політиці приділяється охороні навколишнього середовища, підтримці малого бізнесу, зайнятості населення. При рішенні проблем зайнятості пріоритет віддається заохоченню середнього і малого підприємництва. Важливість такої підтримки очевидна: у середині 90-х років у країнах Західної Європи з 18 млн. промислових і торгових підприємств 99,8 % складали дрібні і середні, на які приходилося 2/3 зайнятих [4, с. 68].

У відповідності зі своїми принципами, що змінилися, сучасна регіональна політика віддає перевагу непрямим методам державного втручання в регіональний розвиток: фінансовим і податковим пільгам, грантам, субсидіям і цільовому фінансуванню. Це не означає відмовлення від прямого втручання. Воно здійснюється, наприклад, через державні регіональні корпорації, що засновуються для реалізації широкомасштабних програм, націлених на підйом відсталих регіонів. Прикладом регіональної корпорації може служити адміністрація долини ріки Теннессі (TVA), що створена для рішення соціально-економічних проблем одного із самих відсталих регіонів США. Перший в історії країни великий регіональний проект був розроблений ще при президенті Рузвельті в 30-і роки

XX в., коли душевий дохід у долині ріки Теннессі був удвічі нижче середнього по країні. Для здійснення проекту TVA була запропонована програма, розрахована на десятиліття. Вона передбачала розвиток судноплавства на Теннессі, боротьбу з паводками, будівництво ГЕС, електрифікацію сільських районів, раціональне землекористування, комунальне і промислове водопостачання. Одним з основних програмних пунктів діяльності TVA були соціальні зміни, що припускали підвищення зайнятості, доходів і рівня життя. Вже в перший рік існування TVA роботу одержало 28 тис. місцевих жителів, у другий - 98 тис., у наступний - до 200 тис. У 90-і роки дохід на душу населення тут досяг середнього по країні .

Схожі структури діють і в Європі. Наприклад, голландська компанія LIOF, що займається модернізацією Південного Лімбурга. Завдяки її діяльності за 20 років цей шахтарський район перетворився в один з ділових і промислових центрів не тільки Нідерландів, але і всього ЄС. У статутному капіталі LIOF 91 % складають кошти центрального уряду, 8 % - провінцій і 1 % - муніципалітетів [4, с.69].

Отже, у другій половині XX ст. регіональна економічна політика в західних країнах перетерплює істотні зміни. Звільнена від задачі централізованого вирівнювання показників соціально-економічного стану різних регіонів, вона знаходить риси демократичності, реалістичності і раціональності і стає ефективною. Поступово вона відходить від системи пріоритетів, що централізовано задаються, і використовує децентралізований механізм забезпечення умов для більш повного використання внутрішніх ресурсів регіонів з урахуванням їх специфіки.

Сучасна регіональна політика - один з найважливіших інструментів досягнення оптимального співвідношення між господарською ефективністю і соціальною справедливістю, економічною доцільністю і соціальним вирівнюванням, інтенсивними й екстенсивними факторами економічного зростання. Вона дозволяє враховувати інтереси населення різних регіонів, не виходячи за рамки єдиної державної стратегії.

4. Механізм регіональної політики в перехідній економіці

З урахуванням того, що формування і реалізація регіональної політики - задача нелегка навіть для країн з розвинутою ринковою економікою, складності, що існують в управлінні територіальним розвитком і його регулюванням в Україні, - явище закономірне.

Під час структурних змін в економіці країни територіальна диференціація розвитку завжди збільшується, особливо в період поновлення економічного зростання. Це зв'язано з тим, що сприятливі умови для подальшого економічного розвитку є тільки на окремих територіях (необхідний обсяг фінансів, нові технології, здатна до їх упровадження робоча сила, відповідна інфраструктура). Швидкість їхньої концентрації в таких "точках росту" визначається ступенем рухливості капіталу, як внутрішнього, так і зовнішнього.

До так званих депресивних регіонів відносяться ті, у яких показники соціально-економічного розвитку відстають від нормативних. Окремі дослідження стверджують, що відхилення від середнього значення визначених показників по території країни більш ніж на 50% є тією межею, за якою можливі погрози соціальної і політичної стабільності в державі [5, с.5].

У більшості розвинутих країн різниця в економічному розвитку регіонів вимірюється за допомогою показника регіонального валового продукту на одного жителя з урахуванням паритету купівельної спроможності, але в Україні ВВП у регіональному розрізі офіційною статистикою не підраховується. Для міжрегіональних порівнянь використовується показник валової доданої вартості (ВДВ) на одного жителя. Динаміка показників соціально-економічного розвитку регіонів останнього десятиріччя виявила диференціацію рівнів, на яких перебувають ці територіальні системи (таблиця 9.1).

Таблиця 9.1. [3, с. 117]

Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості
за регіонами України (%)

	1996	1997	1998	1999	2000	2000 до 1996
Усього за регіонами	90,4	96,8	97,0	99,6	104,1	87,1
Автономна республіка Крим	99,7	92,3	96,2	102,1	100,4	81,6
Вінницька	96,5	94,6	98,6	91,8	104,2	74,8
Волинська	94,7	93,1	99,9	102,6	110,5	99,9
Дніпропетровська	90,6	95,8	96,8	89,3	105,6	87,3
Донецька	93,0	96,4	94,9	102,4	105,2	91,7
Житомирська	87,2	91,0	96,6	96,2	105,9	81,4
Закарпатська	91,2	95,0	98,5	105,4	107,8	97,0
Запорізька	96,3	99,2	97,7	104,5	104,8	102,2
Івано-Франківська	84,2	96,4	95,9	98,6	105,2	80,7
Київська	92,4	92,3	99,4	93,6	106,8	84,0
Кіровоградська	81,8	95,4	99,1	92,0	110,6	78,6
Луганська	87,2	99,1	94,0	102,4	105,3	87,6
Львівська	93,0	92,2	97,5	102,0	103,7	88,4
Миколаївська	86,1	98,5	92,8	99,2	101,6	79,2
Одеська	82,9	94,6	99,2	97,4	96,9	73,4
Полтавська	88,7	91,1	100,2	94,1	93,3	71,1
Рівненська	93,6	96,6	96,3	98,8	102,1	82,1
Сумська	91,0	93,0	97,7	94,4	104,6	81,8
Тернопільська	89,2	91,9	96,6	96,6	104,9	83,1
Харківська	90,6	97,5	96,1	100,1	103,1	87,5
Херсонська	87,9	99,0	93,2	93,6	103,9	79,0
Хмельницька	89,8	98,5	89,0	97,4	102,5	78,6
Черкаська	86,2	94,1	93,7	92,9	101,5	70,2
Чернівецька	88,3	96,8	94,5	100,1	106,8	85,6
Чернігівська	91,7	91,7	99,1	94,9	106,0	83,8
м. Київ	97,1	103,1	102,5	106,4	107,7	117,6
м. Севастополь	89,2	97,8	101,0	100,9	103,0	91,3

Як видно з таблиці 9.1 динаміка ВДВ протягом 1996 - 2000 р.р. свідчить про ріст регіональних відхилень від середнього значення. Так, якщо рівень контрастності в 1996 р. склав 2,68, то в 2000 р. - уже 4,2. У восьми регіонах (45% населення країни) показник ВДВ протягом усіх 5 років був більше середнього по Україні. У 2000 р. 15 регіонів (41% населення країни) мали цей показник на рівні нижче 80%, тоді як у 1996 р. – у восьми регіонів (21% населення країни). Три регіони, де проживають 7% населення країни, протягом 5 років мали ВДВ на один жителя менше 65% від середнього по Україні.

Поглиблюється регіональна асиметрія по інвестиціях в основний капітал. Такі ж тенденції характерні і для прямих іноземних інвестицій: за підсумками останніх 10 років середнє їхнє значення в розрахунку на один жителя України складає близько 100 дол. (за станом на початок 2002 р.) з максимальним і мінімальним значеннями по регіонах, відповідно, 577 і 11 дол. Третина всіх прямих іноземних інвестицій зосереджена в м. Києві.

Аналіз соціально-економічної ситуації в Україні та її регіонах за останні роки свідчить про поглиблення територіальних диспропорцій і посилення міжрегіональної поляризації як за економічним, так і за соціальними показниками. Згідно з однією з класифікацій, яка базується на низці показників, що характеризують соціальну сферу, рівень і якість життя населення, виділяється 4 типи регіонів [6, с. 68].

I група - лідери. Це регіони, що за абсолютним значенням показників набагато (більш 30%) перевищують середній рівень по країні. У цю групу попадає Київ.

II група - високорозвинені В цих регіонах показники соціально-економічного розвитку на 10-30% перевищують середні значення по Україні. Це - Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Харківська області.

III група — розвинуті. Це регіони, у яких значення показників відрізняються від середніх по Україні (коливання складає $\pm 10\%$). До цієї групи відносяться АР Крим, Севастополь, а також Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Херсонська, Черкаська

області.

IV група — проблемні. У цій групі сконцентровані регіони, значення показників соціально-економічного розвитку яких відрізняються від середніх значень більш ніж на 10% у гіршу сторону. Це - Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька і Чернігівська області.

Структура сукупних витрат домашніх господарств (таблиця 9.2) свідчить про загальний низький рівень життя як у країні в цілому, так і в окремих групах областей.

Отже, можна зробити висновок, що між рівнями економічного і соціального розвитку регіонів України існують серйозні розходження і вони згодом зростають. Економічний ріст, що спостерігається у всіх регіонах в останні роки, якісних змін в економічній регіональній структурі не викликав.

Таблиця 9.2 [6,с.69]

Структура сукупних витрат домашніх господарств по групах областей України в 2001 р. (%)

Сукупні витрати домогосподарств	Середнє значення по Україні	1 група	2 група	3 група	4 група
на харчування	62,55	50,02	61,8	63,13	64,73
на алкогольні напої	1,49	1,74	1,75	1,51	1,21
на тютюнові вироби	1,34	1,37	1,61	1,44	1,01
на непродовольчі товари	11,55	12,54	12,03	11,36	11,33
на послуги	16,68	25,87	17,51	16,4	14,23
на допомогу родичам	2,55	2,4	2,2	2,4	3,1
на придбання нерухомості	1,04	3,14	0,47	0,86	1,27
на придбання фінансових активів	0,95	1,12	1,1	0,79	1,16
інші витрати	1,85	1,8	1,53	2,11	1,96
Усього сукупних витрат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

За більш ніж 10-річний період державна регіональна політика в Україні не носила цілеспрямованого, системного характеру. У ній домінував ситуативний підхід. Існуючі механізми державного регулювання регіонального розвитку успадкували і продовжують використовувати принципи централізованої системи відносин "зверху - донизу". У той же час її можливості вичерпані. Про це свідчить аналіз результативності інструментів державного регулювання розвитку регіонів. За останні роки частка фінансування інвестицій з державного бюджету в сукупних інвестиціях в основний капітал, здійснених у регіонах, скоротилася з 21,1 % у 1995 р. до 6,1 % у 2002 р. Змінилися і державні територіальні пріоритети їхнього розміщення. Так, якщо в 1995 р. державні інвестиції склали більше третини інвестицій в АР Крим, Волинської, Житомирської, Київської, Чернігівський областях, то в 2001 р. лише Луганська область мала частку державних інвестицій більше 20 % . Вони направляються переважно на рішення критичних проблем життєдіяльності того чи іншого регіону і не можуть помітно вплинути на підвищення інвестиційної привабливості регіону і подолання депресивності окремих територій [5, с.8].

Із середини 90-х років місцеві органи влади почали пропонувати уряду власні довго- і середньострокові програми соціально-економічного розвитку. Дев'ять таких програм рішеннями уряду були схвалені: по АР Крим, м. Севастополі, Великій Ялті, м. Києву, Донецької, Луганської, Херсонській областям, м. Львову, Гірської Раховщині. Тільки дві останні носили цільовий характер, інші стосувалися комплексного рішення соціально-економічних регіональних проблем. Але жодна з них програм у повному обсязі не реалізована, фінансування запланованих мір як з державного бюджету, так і з місцевих джерел здійснювалося на 10 – 50 % передбачених сум. При відсутності чітких критеріїв результативності виконання програм оцінити їхній вплив на поліпшення стану в регіонах важко.

Наприкінці 90-х років вводяться такі інструменти впливу на регіональний розвиток, як застосування податкових пільг на окремих терито-

ріях країни. З 1998 р. прийнято 9 законів і 8 указів Президента України по створенню спеціальних зон різних типів (СЕЗ) і організації спеціальних режимів інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку (ТПР).

Вільна економічна зона – це форма організації господарської діяльності на визначеній території, у межах якої встановлюється спеціальний режим економічної діяльності (податкові, кредитні, митні та інші пільги). У межах СЕЗ і ТПР діють пільги для інвесторів. Законодавчо дозволено створити 11 СЕЗ і ввести спеціальний режим на територіях АР Крим і восьми областей. Головна мета введення спеціального режиму інвестування – це залучення інвестицій у найбільш депресивні регіони, де виникають гострі соціальні проблеми.

З початку діяльності в СЕЗ і на ТПР притягнуті інвестиції на суму понад 825 млн. дол. За попередніми даними, темпи приросту інвестицій тут більш ніж удвічі перевищують середні по країні [5,с.9].

Як свідчить досвід державного розвитку регіонів розвинених країн, усі використовувані заходи для підвищення привабливості регіонів для приватних інвесторів можуть бути розділені на дві принципово різні групи:

1) за рахунок поліпшення властивостей території - удосконалювання інфраструктури (інфраструктуру в даному випадку можна розуміти в широкому розумінні як синтетичний показник умов господарювання в даному районі);

2) за рахунок надання податкових та інших пільг інвесторам, що вкладають кошти у регіон.

Необхідно враховувати, що розвиток інфраструктури дозволяє створити сприятливі умови для росту економіки регіону на довгострокову перспективу, а фінансова підтримка компаній у ряді випадків може дати лише тимчасовий ефект (відомі випадки зі світової практики, коли інвестори приходили в регіон, притягнуті податковими пільгами, і йшли з нього, коли дія податкових пільг закінчувалася). "Адаптаційна" модель регіональної політики не виключає застосування обох типів мір. Але ро-

звиток інфраструктури є більш "безпечним": навіть у тому випадку, коли відбудеться помилка з визначенням перспективних з погляду економічного росту регіонів, у довгостроковому плані ця міра все рівно буде мати позитивний ефект. Пільги для інвесторів гарні лише в тому випадку, якщо до моменту закінчення їхньої дії регіон, у якому вони застосовуються, стане сприятливим місцем розміщення підприємств завдяки природним процесам. І, швидше за все, податкові пільги необхідні, якщо приходить стимулювати економічний розвиток у найбільш відсталих у цьому відношенні регіонах, де або вимагаються величезні витрати на розвиток інфраструктури, або немає можливості навіть за допомогою інфраструктури компенсувати негативні властивості території.

5. Місцеві бюджети - як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіонів

Одним із ключових інструментів впливу на вирішення економічних і соціальних проблем регіонів є місцеві бюджети і міжбюджетні трансферти.

Місцевий бюджет відповідно до Бюджетного кодексу України містить у собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади АР Крим, МДА, та органів місцевого самоврядування. Головними функціями місцевих бюджетів є: формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади, розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки, контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств(установ, організацій), підвідомчих органам місцевого самоврядування. В межах регіональної політики держава здійснює регулювання міжбюджетних відносин.

Міжбюджетні відносини, зокрема вибір конкретної системи розподілу податків між бюджетами різних рівнів, будуть визначати ступінь самостійності, який наданий регіональним і місцевим органам влади. Економічний розвиток більшості країн світу супроводжувався зростан-

ням ролі фінансів місцевих органів влади в розв'язанні чисельних проблем повсякденного життя. Очевидно, що без стабільних і достатніх фінансових ресурсів не може існувати дієздатна й ефективна місцева влада, а без неї – демократична держава.

Розподіл доходів між бюджетами різних рівнів - одна з ключових проблем міжбюджетних відносин в Україні. На сьогодні основними джерелами доходів місцевих органів влади є: надходження від податків, зборів та інших обов'язкових платежів; власні доходи від підприємницької діяльності, внески, трансферти з інших бюджетів.

Таблиця 9.3 [1,с.15]

Структура дохідних джерел місцевих бюджетів України у 1992-2001 рр. (млн. грн.)

Джерело доходів	1992 млрд.крб.	1995	1998	1999	2000	2001
Податкові надходження	285,48	5911,33	7926,48	8956,78	9155,26	14076,21
Доходи від операцій із капіталом	0,06	0,43	5,28	0,00	0,00	108,94
Державні цільові фонди	0,02	0,26	792,65	1333,65	503,34	-57,20
Офіційні трансферти	290,15	2506,27	4134,98	2405,57	3423,38	9647,74
Усього	583,8	8642,3	13210,80	13152,40	14311,80	24731,28

У доходах місцевих бюджетів питома вага власних і закріплених податків невелика і становить в середньому 2,5-3% (тоді як в західноєвропейських країнах — понад 30%). Основні джерела доходів – відрахування від загальнодержавних податків і трансфертів з державного бюджету. У 1992- 2001 р.р. вони склали більшість від загального обсягу доходів місцевих бюджетів України.

Доходи та видатки місцевих бюджетів згідно з бюджетною класифікацією поділяються на такі, що враховуються при визначенні обсягів

міжбюджетних трансфертів, і такі, що не враховуються. Стаття 64 Бюджетного кодексу України визначає такий склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів: прибутковий податок з громадян у відповідній частині; державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам; плата за ліцензії за провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати; плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; надходження адміністративних штрафів; єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва в частині, що належить відповідним бюджетам [2, с.189].

У державному бюджеті можуть передбачатися такі **міжбюджетні трансферти** місцевим бюджетам:

- дотація вирівнювання (яка наприклад, у Законі “Про держбюджет на 2003 рік” передбачена в сумі 5.423.076,6 тис. гривень;

- субвенції на компенсацію відповідних втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування обумовлені наданням державою податкових пільг, що зменшують доходи бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень. Такі дії держави мають супроводжуватися внесенням змін до закону про державний бюджет на поточний бюджетний період;

- субвенції на виконання інвестиційних проектів мають надаватися місцевим бюджетам на засідках конкурентності між бюджетами. Наприклад, у Законі «Про держбюджет на 2003 рік» м. Харкову передбачена субвенція на виконання інвестиційних проектів на ліквідацію наслідків аварії на очисних спорудах у розмірі 26.250 тис. грн. [7].

До місцевих податків і зборів в Україні відносяться: податок з реклами; комунальний податок; готельний збір; збір за паркування; ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір з осіб, що беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за право проведення місцевого аукціону, лотерей; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі і сфери послуг; збір із власників собак; збір за надання земельних діля-

нок для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення, індивідуального житла, і гаражів у населених пунктів.

Для вирішення кола проблем місцевих бюджетів України потрібно виходити з положень економічної теорії фіскального (бюджетного) федералізму, яка по суті є науковою базою розв'язання проблем такого роду в сучасному суспільстві. У теорії та практиці державних фінансів країн з ринковою економікою утвердилася думка, ще кожний рівень регіональної або місцевої влади повинен мати у своєму розпорядженні такі кошти, які дозволяють їм виконувати покладені на них функції.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність і принципи регіональної економічної політики.
2. Теоретичні підходи до державного регулювання розвитку регіонів.
3. Проблеми сучасної регіональної політики України.
4. Удосконалювання фінансового механізму місцевих бюджетів.

Теми рефератів

1. Мета й основні аспекти регіональної політики держави.
2. Програми економічного і соціального розвитку регіону і їхня реалізація.
3. Роль місцевих бюджетів у зміцненні місцевого самоврядування.
4. Теорія і практика функціонування ВЕЗ в Україні.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь та пояснить її:

1. Регіональна політика як самостійний напрямок державного регулювання економіки виникла:
 - а) наприкінці ХІХ ст.;
 - б) в першій половині ХХ ст.;
 - в) після другої світової війни.

2. Складовими регіональної політики є:

- а) економічна;
- б) соціальна;
- в) екологічна;
- г) науково-технічна;
- д) зовнішньоекономічна;
- е) усі попередні відповіді вірні.

3. Суб'єктами ДРЕП є:

- а) органи державної влади;
- б) представницькі органи місцевого самоврядування;
- в) територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування.

4. Органом місцевого самоврядування в Україні є:

- а) Комітет Верховної Ради з питань бюджетної політики;
- б) Фонд Державного майна та його регіональні відділення;
- в) місцева рада;
- г) місцева державна адміністрація.

5. Що не належить до функцій управлінь економіки, які діють в складі МДА:

- а) розробка основних напрямків ДРЕП;
- б) реалізація ДРЕП на відповідній території;
- в) забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону;
- г) сприяння проведенню економічних реформ;
- д) забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону.

6. Державні регіональні цільові комплексні програми спрямовані на:

- а) забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів;
- б) фінансування будівництва й функціонування загальнонаціональних об'єктів культури, освіти, науки, охорони здоров'я;
- в) надання цільової фінансової допомоги регіонам з метою прискорення реформування економіки;
- г) усі попередні відповіді вірні.

7. Представники якого з напрямків, що досліджують проблеми регіональної економічної політики, вважають, що необхідно пом'якшувати

вплив стихійних ринкових сил і прискорити природні процеси через стимулювання міграції робочої сили й інвестицій:

а) неінтервенціоналісти; б) адаптери; в) радикальні перетворювачі.

8. Для першого періоду в історії регіональної економічної політики домінуючим був принцип:

а) соціальної справедливості; б) економічної доцільності.

9. Які принципи не властиві неоліберальній регіональній політиці:

а) принцип субсидарності;

б) принцип заохочення самостійного розвитку регіону;

в) принцип міжрегіонального вирівнювання.

10. До місцевих податків і зборів в Україні належать:

а) ПДВ;

б) готельний збір;

в) податок на прибуток громадян;

г) збір на розвиток садівництва, виноградарства, хмільництва;

д) податок на нерухомість.

Вправа 2. *Визначте, яке положення правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.*

1. Сутність ДРЕП - це поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними і соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, незважаючи на їх культурні, історичні, ресурсні особливості.

2. Вплив держави на економічний розвиток регіонів здійснюється виключно шляхом розробки ЦКП.

3. Одним із основних принципів регіональної економічної політики є принцип альтернативності.

4. Всі теорії державного регулювання економічного розвитку регіонів обґрунтовують доцільність державного стимулювання депресивних територій.

5. До середини 70-х років ХХ ст. в регіональній економічній політиці переважали непрямі методи.

6. Стратегічна ціль другого етапу в розвитку регіональної еко-

номічної політики - господарська ефективність - є протилежністю стратегічній цілі першого етапу –соціальной справедливості.

7. Одним з пріоритетних напрямків регіональної економічної політики є утворення людського капіталу.

8. Для підвищення привабливості регіону для приватних інвесторів в довгостроковому періоді необхідно удосконалювати інфраструктуру.

9. Структурні зрушення в національній економіці спочатку приводять до вирівнювання існуючих відмінностей в рівнях економічного розвитку регіонів.

10. Вибір конкретної системи розподілу податків між бюджетами різних рівнів визначає ступінь самостійності, наданий місцевим органам влади.

Література

1. Буряченко А., Палій М. Удосконалення фінансового механізму місцевих бюджетів // Фінанси України. – 2003.- № 8. – С.13-18.

2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2001. - № 37-38.

3. Горська О. Структурні зрушення у ВВП України у період 1990-2000 років // Фінанси України. – 2003.- №2. – С.112-118.

4. Гоффе Н. Социальная составляющая региональной политики на Западе // МЭ и МО. – 2003. - №4.-63-70.

5. Демин О. Политика регионального развития в условиях углубления рыночных реформ в Украине // Экономика Украины.- 2003.- №6.- С. 4-13.

6. Зайцева Л., Польская И. Тенденции социального развития регионов Украины // Экономика Украины. , - 2003.- № 5.- С. 67- 73.

7. Закон ”Про державний бюджет України на 2003рік” // Фінанси України. – 2003.- № 5. - С. 24-50.

8. Кузнецова О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов // Вопросы экономики.-

2002.- №4.- С.46-66.

9. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки: Підручник. – К.: Атіка, Єльга-Н, 2000. – Тема 14.

10. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002.- Тема 9.

ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. Сутність соціальної політики, її цілі і основні моделі

Кожен економічний лад має свій соціальний зміст, оскільки економічна ситуація дуже впливає на соціальний стан індивідів. Цей соціальний зміст залежить від того, в якій мірі в розвитку суспільства соціальні норми затвердилися стосовно норм економічних. Наприклад, у колишніх соціалістичних країнах соціальні норми панували над економічними. Але низька ефективність виробництва не дозволяла задовольнити соціальні потреби на високому рівні. У капіталізмі ХІХ століття, навпаки, економічні норми панували над соціальними, а капіталізм ХХ століття вже був “приборканий” на основі принципів соціальних правових держав. Важливу роль у цьому “приборкуванні” зіграли приклади соціальних перетворень у соціалістичних країнах.

Для забезпечення соціального ладу і соціальної справедливості держава повинна ставити і економічні, і соціальні цілі, тобто проводити соціальну політику. Соціальна політика регулює соціальну сферу, яка є підсистемою національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об’єкти, які пов’язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини та задоволенням їхніх потреб та інтересів.

Соціальна політика держави це :

- діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту

членів суспільства , усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні;

- система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Для регулювання соціальних процесів органи державної влади різноманітними засобами впливають на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення. Соціальна політика держави включає:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві , регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері;
- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- розподіл і перерозподіл доходів населення;
- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення елементів соціального захисту населення;
- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури(закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);
- захист навколишнього середовища тощо.

Завдання соціальної політики можуть бути перспективними (довгостроковими), що обумовлюється пошуком оптимального співвідношення соціально-економічної стабільності з економічним зростанням, та поточними (короткостроковими), що формуються залежно від вихідних позицій суспільства.

Основні об'єкти соціальної політики держави представлені на рис. 10.1. Активну роль у здійсненні соціальної політики відіграють також громадські, політичні організації, профспілки, фонди, асоціації громадян. Суб'єктом, що здійснює соціальну політику, є держава в особі відповідальних органів законодавчої і виконавчої влади. **Суб'єкти** соціальної політики України представлені на рис.10.2.

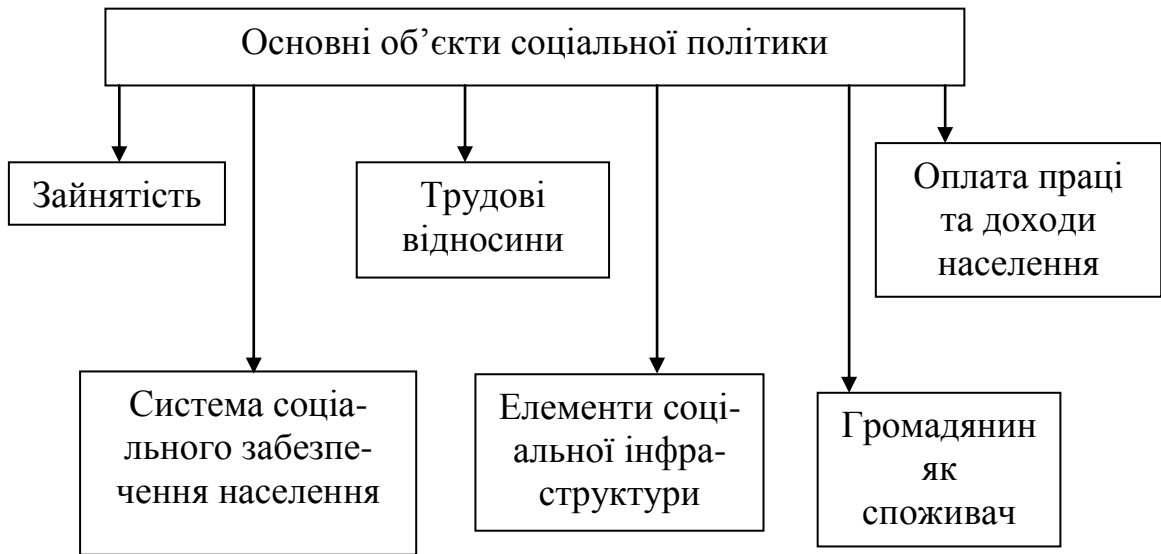

Рис. 10.1 – Основні об'єкти соціальної політики

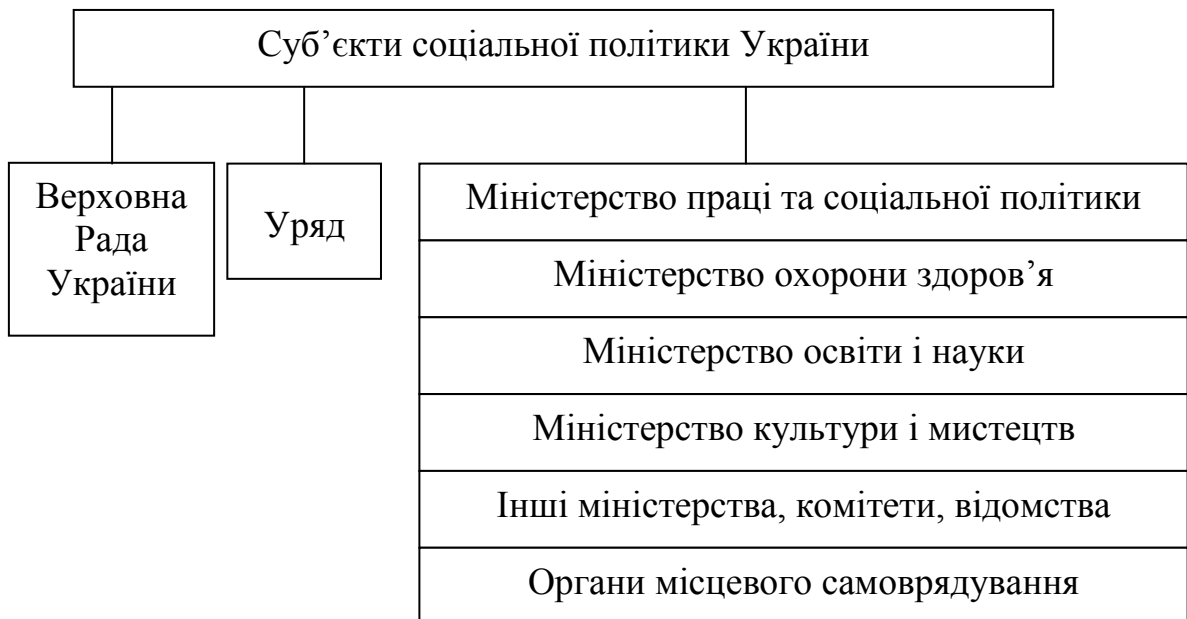

Рис. 10.2 – Суб'єкти соціальної політики України

В Україні з метою забезпечення переходу до соціально-орієнтованої ринкової економіки в останні роки здійснювалися заходи для поліпшення матеріального становища населення за рахунок підви-

щення мотивації до праці як основного джерела доходів, проведення політики зайнятості, реформування пенсійного забезпечення та соціального страхування, соціальної допомоги, соціального захисту громадян, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, адресної допомоги малозабезпеченим. Виходячи з цього, можна виділити такі основні напрямки соціальної політики в Україні:

- підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;
- надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць, фахова перепідготовка осіб, що втратили роботу;
- проведення ґрунтовної пенсійної реформи, що буде забезпечувати справедливу систему пенсійних виплат з урахуванням трудового вкладу особи;
- надання адресної допомоги найнужденнішим в грошовій та натуральній формах;
- сприяння всебічному захисту інтелектуального потенціалу суспільства;
- запобігання комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;
- широка підтримка сім'ї, материнства та дитинства;
- проведення активної екологічної політики [6, с. 256 – 258].

Здійснення етапу ринкових перетворень в Україні привело до лібералізації економіки, приватизації, ліквідації адміністративно-командної системи управління, демократизації трудових відносин, формуванню недержавного сектору економіки. Це підсилило розвиток ділової активності та підприємництва. Проте розрив економічних зв'язків у межах колишнього СРСР, нестача енергоносіїв, повільна конверсія значної кількості підприємств оборонного комплексу призвели до спаду виробництва, вимушеної неповної зайнятості та безробіття, руйнування соціальної інфраструктури. Внаслідок цього знизилися реальні доходи значної частини населення. Компенсаційні заходи з індексації заробітної плати та соціальних виплат істотно відстали від зростання споживчих цін. Погірши-

вся соціальний захист найвразливіших верств населення, знизився рівень забезпечення соціально-трудових прав і соціальних гарантій багатьох громадян.

Однак проблема побудови нової соціальної політики полягає не тільки в посиленні соціального захисту окремих категорій населення (пенсіонерів, інвалідів, студентів, багатодітних сімей тощо). За ринкових умов кожна працездатна людина мусить сама забезпечити добробут своєї сім'ї. Проте для побудови системи матеріального самозабезпечення необхідні належні макроекономічні передумови. Створення останніх – важлива складова державного регулювання економіки. Таким чином, метою соціальної політики держави є забезпечення стабільного функціонування суспільства та суспільної злагоди; сприяння економічному добробуту громадян, соціальній справедливості у суспільстві, забезпечення кожному громадянину можливості вільно реалізовувати свої здібності і поліпшувати добробут.

В цілому соціальне регулювання у будь-якій країні має матеріальну і концептуальну основи. Матеріальна основа залежить від долі національного продукту, яка перерозподіляється через бюджет на соціальні цілі. Концептуальна основа – це теорія, на якій будуються засади соціальної політики і яка має статус урядової доктрини.

В залежності від різних підходів існують і різні моделі соціальної політики у розвинутих країнах. Соціальний підхід виходить із того, що суспільство має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі за межу малозабезпеченості. Ринковий підхід – з того, що суспільство бере на себе зобов'язання тільки створити умови кожному члену суспільства для виявлення ним економічної активності та одержання доходу.

Особливо цікавою для нас є німецька модель, тому що в українській соціальній політиці багато орієнтирів узято саме з цієї моделі. Маючи на увазі різні моделі соціальної політики, треба сказати, що у Німеччині соціальне ринкове господарство пов'язало економічний добробут з соціальною справедливістю так інтенсивно, як ніде в світі. Фундамент соціального ринкового господарства заклав ще 125 років тому рейхсканцлер Бісмарк, запровадивши у 70-х роках XIX століття систему обов'язкового

соціального страхування. У 50-х роках ХХ століття міністр економіки Л. Ергард розробив свою економічну філософію під гаслом “Добробут для всіх” і здійснив те, що називають „економічним дивом”. Центральним елементом цього гасла була вільна конкуренція між підприємствами, вільне змагання. Якщо добробут для всіх – це мета, то вільна конкуренція – це шлях до неї. Так, на відмінність від США, де держава піклується про те, щоб кожен міг шукати своє щастя, у Німеччині держава зобов’язана подбати, щоб кожен його знайшов. І ще два чинники успіху соціального ринкового господарства у ФРН – це сильні профспілки, зацікавлені у зростанні продуктивності праці, а також – політика порядку німецького зразка, яка створює рамки для розвитку економіки [4,с.10]. Хоча у сучасних умовах і в ФРН існує багато проблем у забезпеченні однакового рівня життя народу, але у центрі питань традиційно стоїть поняття “продуктивність”, оскільки що продуктивнішим є ринкове господарство, то соціальнішим воно може бути.

Система соціального забезпечення в Німеччині побудована на декількох основних принципах: по-перше, на принципі індивідуалізму, що відповідає сучасному суспільству, у якому кожен індивід повинний самостійно організувати умови життя; по-друге, на колективній турботі за принципом соціальності. Основними елементами останньої є принципи страхування забезпечення і піклування. Принцип соціальності припускає державне обов’язкове страхування. Він мотивований не тільки наявністю ризиків для життя, що не страхуються, але і недостатньою готовністю і незадовільною здатністю індивідів піклуватися про майбутнє (відповідно до принципу індивідуалізму).

Принцип забезпечення припускає покриття ризиків не тільки тими, хто безпосередньо з ними зв’язаний. Фінансування здійснюється з податків і зборів (наприклад, забезпечення жертв війни і компенсації біженцям). Принцип піклування можна описати так: приводом для соціальної допомоги є ситуації, коли людина (навіть зі своєї вини) потрапила у тяжке положення. Якщо вона непрацездатна і залишилася без засобів до існування, то має право на трансферний (безоплатний) платіж і суспільство забезпечує їй гідне існування.

Ланками соціального забезпечення у ФРН є: обов'язкове пенсійне страхування, засноване на так званому «контракті поколінь» (сьгоднішні пенсіонери одержують свій дохід за старістю з внесків найманих робітників, а останні тим самим здобувають право на одержання майбутніх пенсій); обов'язкове страхування на випадок хвороби; обов'язкове страхування від нещасних випадків; обов'язкове страхування на випадок безробіття; обов'язкове страхування по догляду за старими .

За даними міністерства статистики ФРН витрати на соціальні цілі постійно зростають: тільки в період з 1991 по 2001 рік вони збільшилися з 427 до 666 млрд. євро. У відносному вираженні відношення соціального бюджету до валового національного продукту досягло 3 %. При цьому в 2001 році структура витрат була така: 38 % склали витрати на допомогу по старості й у зв'язку з утратою годувальника; 34% - витрати на охорону здоров'я і медичні послуги; 15 % - на підтримку родин; 9 % - на рішення проблем на ринку праці; 4 % - на поліпшення житлових умов і будівництво житла [8].

Довгий час Німеччина йшла своїм особливим шляхом у реалізації соціальної політики, але на початку XXI став потрібен пошук нових підходів у цій сфері. Причини цього: зміна структури населення(у тому числі ріст питомої ваги пенсіонерів) у результаті зниження народжуваності і старіння населення; величезний ріст медичних можливостей, якими хотіла б скористатися більшість населення; обмеження економічних можливостей фінансування соціальної сфери, зростання витрат на виплату допомоги і утримання житла біженців і німців-переселенців. Високі витрати системи соціального забезпечення вимагають перебудови всієї системи соціального забезпечення і пошуку таких форм, що підсилювали б відповідальність індивідуумів за стан власного здоров'я, зниження захворюваності і сприяли б збільшенню працездатності людей.

Американська модель соціальної політики – найбільш лібералізований варіант, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й забезпечує захистом лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Шведська модель – це найбільш соціалізована модель. Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка перерозподіляється через бюджет, домінуванням ідеї рівності та солідарності у соціальній політиці, активною упереджувальною політикою, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти.

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, надання питань підвищення життєвого рівня населення рангу національних пріоритетів.

Англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) виступає як проміжна між лібералізованою американською і соціально орієнтованими німецькою та шведською моделями.

Модель соціальної політики Української держави представляє собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення. В умовах соціально-ринкової трансформації держава має виступити соціальним амортизатором перетворень, впроваджуючи механізми соціального захисту, і одночасно проводити активну соціальну політику на нових, адекватних ринковим вимогам, засадах.

2. Основні завдання та показники соціальної політики

На сучасному етапі розвитку української економіки, коли головні ринкові перетворення вже здійснені, держава повинна використати нові економічні умови, результати стабілізації та зростання для забезпечення відчутного перелому в задоволенні життєвих потреб населення. Таку стратегію соціально-економічної політики України висвітлено в посланні Президента України до Верховної Ради “Європейський вибір. Концепту-

альні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки [3]. Для реального втілення соціальної політики в Україні в цих умовах необхідна реалізація таких завдань:

- утворення необхідних умов для поліпшення кожним трудівником свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;

- перехід від чинної моделі організації заробітної плати, що зорієнтована на низьку ціну робочої сили і високу частину безкоштовних соціальних послуг до нової моделі, яка передбачає високу ціну робочої сили і платне задоволення відповідних послуг;

- відновлення регулюючої функції мінімальної заробітної плати, яка не може бути нижча за офіційно встановлену межу малозабезпеченості, з поступовим підвищенням мінімальної заробітної плати до 60% від середньої заробітної плати в народному господарстві. Має діяти також і механізм індексації розміру мінімальної заробітної плати;

- нагромадження необхідних фінансових ресурсів для здійснення відповідної допомоги по безробіттю, для збереження робочих місць у процесі роздержавлення та приватизації, запровадження системи громадських робіт, фахової перепідготовки осіб, що втратили роботу, для виконання програми захисту малозабезпечених сімей, пенсіонерів, інвалідів;

- забезпечення справедливої системи пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску кожної окремої особи;

- підтримка розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури, стимулювання створення недержавних закладів науки, культури, освіти, становлення страхової медицини;

- здійснення заходів із соціальної адаптації молоді до умов ринкової економіки, надання юнакам та дівчатам гарантованих можливостей щодо отримання освіти, професійної підготовки та працевлаштування;

- проведення активної екологічної політики.

Результативність соціальної політики у будь-якій країні можна оцінити декількома показниками. Насамперед, це рівень і якість життя – інтегровані показники соціально-економічного розвитку країн. Для визна-

чення рівня життя в різних країнах експерти використовують поняття **“індекс розвитку людського потенціалу”** або скорочено **“індекс людського розвитку”** (ІЛР). Цей показник запропонований ООН у 1990 році як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни.

Індекс людського розвитку має такі три складові: 1) тривалість життя населення; 2) рівень освіти; 3) обсяг ВВП на душу населення. **Рівень життя населення** – це ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей. Поняття **“якість життя”** конкретизує категорію **“рівень життя”**. В ООН було запропоновано комбінований показник - „індекс якості життя”, який характеризує рівень освіти, медичного обслуговування, тривалість життя, ступінь зайнятості населення, його платоспроможність, доступ до політичного життя тощо. Конкретними показниками якості життя є: кількість автомобілів, телефонів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок тощо на одну людину (на тис. населення), якість медичного обслуговування, рівень шуму (децибел), швидкість руху в години пік, екологічний стан довкілля та ін. [5,с.171]. Важливими показниками соціальної політики держави є також **“прожитковий мінімум”**, **“кошик споживача”**, **“межа малозабезпеченості”** та інші, які будуть розглянуті далі.

Однак, слід особливо підкреслити роль держави в забезпеченні якості життя у розвинутих країнах. Так обстеження, проведені ООН та Світовим Банком, свідчать, що якість життя залежить більшою мірою не від доходів суспільства та держави, а від засобів перерозподілу державою національного багатства у інтересах більшості населення.

Щодо забезпечення соціальної справедливості (другої складової соціальної політики держави), то держава, насамперед, повинна гарантувати рівність всіх громадян перед законом, Тоді результати економічної діяльності будуть залежати від самих людей. Такий підхід к розумінню принципу соціальної справедливості є важливою умовою ефективності економіки, соціальної політики і прогресу і саме він визначає концептуальні основи проведення політики соціальної справедливості у демократично розвинутих країнах.

3. Регулювання ринку праці та зайнятості населення

Ринок праці – це механізм, за допомогою якого покупці та продавці здійснюють процеси купівлі-продажу товару “робоча сила”. Ринок праці визначають також як соціально-економічну категорію, яка характеризує відносини людей в процесі найму, оцінки, звільнення працівників та встановлення розмірів компенсації за використану робочу силу (5, с.279).

У сучасних економічних системах у механізмі функціонування ринку праці існують елементи державного та профспілкового втручання. Державне регулювання ринку праці – це система правових та організаційних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили.

Суб’єктами державного регулювання ринку праці в Україні є Міністерство праці та соціальної політики, а також обласні, міські, районні служби зайнятості. **Об’єкти** державного регулювання ринку праці виділяють такі: зайнятість (регулювання пропозиції робочої сили та робочих місць); соціальні відносини між роботодавцями та працюючими; трудові відносини (оплата праці, охорона праці, умови найму та звільнення); підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників; розподіл та перерозподіл робочої сили. При цьому регулювання зайнятості проходить у трьох сферах: перша – це зайнятість працездатного населення (трудових ресурсів), друга – це зайнятість економічно активного населення (робочої сили) і третя – це зайнятість населення на ринку праці (зайнятість найманою працею).

Державне регулювання ринку праці та зайнятості в Україні здійснюється на підставі, насамперед, Закону України “Про зайнятість населення” [1], а також змін і доповнень до нього, інших законів, підзаконних актів та розпорядчих документів уряду. Згідно із ним Міністерство праці і соціальної політики відповідає за створення та модернізацію трудового законодавства і за роботу з питань зайнятості, розробку національної та регіональних програм зайнятості. Для реалізації цих програм у 1991 р. було створено Державну службу зайнятості. Її функції охоплю-

ють: 1) аналіз та прогноз попиту та пропозиції на робочу силу; 2) облік громадян, що звернулись у службу зайнятості і надання консультацій з приводу працевлаштування, реєстрація безробітних; 3) сприяння пошуку робочого місця; 4) організація професійної підготовки та перепідготовки; 5) надання грошової допомоги та інші.

Певні функції регулювання ринку праці виконують також Міністерство економіки та регіональні управління економіки місцевих державних адміністрацій. Вони здійснюють аналіз та прогноз чисельності населення та трудових ресурсів, розробляють баланси трудових ресурсів.

Оскільки ринок праці в Україні характеризується наявністю багатьох проблем - як неприхованим, так і прихованим безробіттям, слабким соціальним захистом робітників, відтоком робочої сили за рубіж, зайнятістю в тіньовій економіці, то необхідне активне втручання держави, в тому числі:

- подальше реформування ринка праці;
- створення сприятливих умов для забезпечення громадянам продуктивної вільно вибраної зайнятості;
- підтримка високої мобільності робочої сили;
- запобігання структурному безробіттю та зменшення циклічного безробіття;
- посилення соціального захисту робітників у разі банкрутства підприємств;
- сприяння соціальному захисту неконкурентоспроможних верств населення;
- сприяння легалізації діяльності робітників, зайнятих у тіньовому секторі економіки.

У сучасних умовах для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму держава регулює також оплату праці. Насамперед, встановлюється мінімальна заробітна плата. Це величина заробітної плати, нижче за яку не може проводитися оплата за фактично виконану найманим працівником повну місячну норму часу. Мінімальна заробітна плата регулюється з урахуванням рівнів економічного розвитку, продуктивності праці, середньої заробітної плати та величини вартості межі малозабез-

печеності. Також встановлюють державні норми та гарантії міжгалузевих співвідношень в оплаті праці, умови і розміри оплати праці в бюджетних організаціях та установах. Крім цього держава може через оподаткування підприємств і доходів працівників регулювати дохід, що спрямовується на оплату праці (тобто регулює фонд споживання).

4. Регулювання реальних доходів і споживання населення

Реальні доходи є одним з найважливіших показників добробуту населення. Їх регулювання необхідне у зв'язку з нерівністю розподілу доходів у суспільстві. До нерівності утворення і розподілу доходів приводять різні причини: різниця у фізичних та розумових здібностях людей, в їхній освіті та професійній підготовці, у складі сімей, у наявній власності.

При великій диференціації доходів у суспільстві виникає бідність, яка створює загрозу для нормального процесу відтворення суспільства. Бідність визначається показником прожиткового мінімуму. Загалом, за визначенням ООН, межа бідності у сучасних умовах – це особистий дохід, рівний 2 американським доларам на добу, далі – вже злидні . Тому держава мусить коригувати нерівність у доходах членів суспільства через податкову політику: високі доходи оподатковуються за високими ставками, а низькі - можуть бути звільнені від оподаткування. Податкові надходження потім перерозподіляються в порядку компенсації людям, що несуть особливі фінансові витрати (на утримання дітей, інших непрацездатних членів сімей).

В основі реальних доходів більшості населення є **реальна заробітна плата** робітників і службовців, реальні доходи селян. Загальна сума реальних доходів громадян включає їхню реальну заробітну плату та суму виплат і пільг, отриманих за рахунок фонду суспільного споживання у вигляді пенсій, стипендій, а також безплатних послуг охорони здоров'я, освіти тощо .

В Україні в умовах стабілізації та зростання економіки передбача-

ється принципово нова стратегія у політиці доходів – перенесення основних акцентів на працюючу частину населення [3]. Зниження вартості робочої сили не забезпечує її якісного відтворення та досягнення високих стандартів споживання. Тому першорядного значення набуває державне стимулювання зростання заробітної плати і запровадження з 2003 року нового соціального стандарту – регульованого державою мінімуму погодинної заробітної плати.

Рівень реальних доходів населення визначає і обсяги споживання матеріальних благ і платних послуг. Для прогнозування споживання населення використовують такі показники як прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет) та його вартість, вартісна величина “споживчого кошика” з продуктів харчування, межа малозабезпеченості та інші.

Споживчий бюджет складається з індивідуального бюджету, що формується індивідуальними доходами та грошової оцінки послуг, які надаються із суспільних фондів споживання. **Мінімальний споживчий бюджет** визначає такий обсяг доходів, який уможливує задоволення потреб у їжі, одязі, предметах господарського вжитку, культурних запитах на рівні мінімальних фізіологічних норм, достатніх для життєдіяльності здорової дорослої людини, розвитку дітей, збереження здоров'я людей похилого віку. Для оцінки вартості прожиткового мінімуму використовують середні ціни відповідних товарів і послуг. Але за умов інфляції цей показник втрачає своє значення. **Вартісна ціна межі малозабезпеченості** включає вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів, вартість утримання житла та деяких інших послуг. Щодо продуктів харчування, то вони в цих розрахунках об'єднані в 11 груп: хлібопродукти, картопля, овочі, фрукти, м'ясопродукти, молокопродукти, рибопродукти, яйця, цукор, кондитерські вироби, олія. Розраховується і добовий набір продуктів харчування на рівні прожиткового мінімуму. Оскільки держава відповідає за забезпечення мінімальних гарантій споживання, дуже важливим для регулювання споживання є виконання закону про мінімальний споживчий бюджет – розробка споживчого бюджету, установлення величини вартості межі малозабезпеченості та роз-

міру мінімальної заробітної плати.

Перехід до нової моделі споживання в Україні пов'язаний зі становленням середнього класу, зміцненням його позицій, зростанням питомої ваги його у загальній кількості населення до 45-50 відсотків [3]. Це дасть можливість досягти високих стандартів споживання, забезпечити гідний рівень життя і стимулювати розвиток внутрішнього ринку, трудової і підприємницької активності населення .

5. Соціальний захист населення та розвиток соціальної інфраструктури

Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян. Соціальні гарантії – це система обов'язків держави перед своїми громадянами стосовно задоволення їхніх соціальних потреб.

Виділяють соціальний захист економічно активного населення і непрацездатних. Соціальний захист економічно активного населення здійснюється за такими напрямками: заходи, пов'язані з кваліфікаційною підготовкою до трудової діяльності; створення умов для забезпечення реалізації здібностей кожного у трудовій діяльності; заходи, спрямовані на створення нових робочих місць і підтримку працівників, що втратили роботу. Основні елементи соціальних гарантій – це визнання обов'язковості загальнодоступної і безплатної освіти, сприяння реалізації здібностей людей у трудовій діяльності і гарантування мінімізації втрат у зв'язку з закінченням трудової діяльності.

Рівень життя людей, які позбавлені можливості брати участь у суспільному виробництві, повністю або значною мірою залежить від держави. До цієї категорії відносять: осіб, що не досягли працездатного віку (діти в сім'ях, діти в спеціальних дитячих закладах, інваліди з дитинства); осіб, які досягли непрацездатного віку; тимчасово непрацездатних унаслідок захворювання, вагітності, пологів або таких, що доглядають дітей та хворих членів сім'ї. Для соціальної допомоги таким особам, а

також малозабезпеченим громадянам крім пенсійного забезпечення існують наступні види допомоги:

- грошова допомога і пільги сім'ям, які виховують дітей;
- натуральна допомога малозабезпеченим громадянам (безплатні обіди, безплатний проїзд на транспорті, одяг, паливо тощо);
- обслуговування пенсіонерів, інвалідів, самотніх непрацевдатних громадян у будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування, а також удома.

Економічна стабілізація та зростання економіки в Україні дадуть можливість реалізувати пенсійну реформу і наблизити мінімальний розмір пенсій до прожиткового мінімуму, скасувати обмеження розмірів пенсій. Важливим елементом соціального захисту є також захист населення від зростання цін за допомогою індексації грошових доходів населення (пенсій, стипендій тощо). Для цього законом визначено необхідність розрахунку індексу споживчих цін на товари та послуги, що входять до складу мінімального споживчого бюджету [2]. Відшкодування подорожчання окремих видів товарів і послуг (дитячого шкільного одягу, хліба, комунальних послуг) робиться за допомогою компенсацій і передбачає виплату різниці в цінах громадянам або окремим групам громадян. Важливу роль відіграє також соціальне страхування як система фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків.

Соціальний захист населення та реалізація конституційних гарантій громадян здійснюються також завдяки підтримки державою розвитку соціальної інфраструктури, під якою розуміють систему галузей народного господарства, діяльність яких спрямована на задоволення соціально-культурних, духовних та інтелектуальних потреб людини. До цих галузей відносять охорону здоров'я, освіту, культуру, мистецтво, житлово-комунальне обслуговування, фізичну культуру, де комерційна діяльність свідомо обмежена. Виділяя на утримання цих галузей фінансові ресурси з державного бюджету, держава мусить забезпечити послуги цих галузей для громадян. Але рівень та якість послуг залежать, насамперед, від стану економіки країни та суми коштів, що виділена на розвиток галузей інфраструктури.

Сучасний стан економіки України потребує активнішої політики щодо заходів із соціальної підтримки незахищених верств населення, а також удосконалення системи оплати праці. Без цього позитивні результати ринкових реформ будуть зведені нанівець постійним зростанням соціального напруження в суспільстві.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність соціальної політики держави, її цілі та напрямки.
2. Основні завдання соціальної політики в Україні.
3. Механізм регулювання ринку праці, реальних доходів споживання та соціального захисту населення в Україні.

Теми рефератів

1. Модель соціальної політики Української держави та її реалізація у перехідний період.
2. Моделі соціальної політики у розвинутих країнах.
3. Нова стратегія української держави у політиці доходів в умовах зростання економіки.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Які країни мають найбільш соціалізовані моделі економіки:
а) ФРН; б) Швеція, Норвегія; в) Японія; г) Італія.
2. Який чинник є найважливішим для забезпечення якості життя громадян у розвинутих країнах:
а) доходи громадян;
б) доходи держави;
в) рівень ВВП в країні;
г) засоби перерозподілу державного національного багатства в інтересах більшості населення
3. Які соціальні групи людей найбільш потребують державної під-

тримки в умовах інфляції:

а) особи, у яких номінальні доходи ростуть повільніше, ніж зростає рівень цін;

б) особи з фіксованими номінальними доходами;

в) підприємці, що виробляють споживчі товари;

г) зайняті у “тіньовій” економіці.

4. Рівень бідності визначається на основі:

а) прожиткового мінімуму; б) фактичної заробітної плати; в) мінімальної заробітної плати.

5. Які фактори насамперед обумовлюють рівень прожиткового мінімуму:

а) кількісна оцінка набору споживчих благ та послуг;

б) ціни на товари;

в) інфляція;

г) рівень економічного розвитку країни.

6. В якій ознаці виявляється сутність соціальної справедливості:

а) зрівняльний розподіл благ;

б) розподіл благ за кількістю та якістю праці;

в) гарантії з боку держави рівності всіх громадян перед законом.

7. Які фактори є найважливішими при визначенні мінімальної заробітної плати:

а) рівень економічного розвитку країни;

б) рівень середньої заробітної плати;

в) величина вартості межі малозабезпеченості;

г) рівень доходів державного бюджету;

д) активність профспілок.

8. Визначте, як зміняться реальні доходи певної групи осіб, якщо їхні номінальні доходи не змінювались, ціни зросли на 10 відсотків, а соціальні виплати з боку держави цим особам зросли на 15 відсотків:

а) знизились на 10%; б) зросли на 15%; в) зросли на 5%.

9. Які дії у новій стратегії доходів української держави вважаються найважливішими:

- а) державне стимулювання прискореного зростання заробітної плати;
- б) сприяння реалізації та виведенню з тіні всіх доходів;
- в) розширення прошарку приватних власників;
- г) забезпечення випереджаючого розвитку соціальних інститутів (освіти, медицини, культури).

Вправа 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь.*

1. Завдання соціальної політики обумовлені пошуком оптимального співвідношення соціально–економічної стабільності з економічним зростанням.
2. У здійсненні соціальної політики громадські, політичні організації та профспілки не відіграють значної ролі.
3. Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільного функціонування суспільства та суспільної злагоди.
4. Індекс людського розвитку - це інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни.
5. Певні функції по регулюванню ринку праці в Україні виконує не лише Міністерство праці і соціальної політики, а і Міністерство економіки.
6. Повільна легалізація діяльності робітників, зайнятих у тіньовому секторі економіки України, пов'язана з недостатньо активним державним втручанням.
7. Бідність як явище не створює ніякої загрози для нормального процесу відтворення суспільства.
8. Загальна сума реальних доходів громадян включає їхню реальну заробітну плату та суму виплат і пільг, отриманих за рахунок фонду суспільного споживання.
9. Становлення середнього класу та зміцнення його позицій не відіграє суттєвої ролі у переході до нової моделі споживання в Україні .
10. Рівень та якість послуг галузей соціальної інфраструктури залежать від стану економіки країни та суми коштів, що виділена на розви-

ток цих галузей з держбюджету.

Вправа 3. Виконайте завдання

Зробіть порівняльний аналіз соціальної політики держави в умовах адміністративно-командної та ринкової економіки, а також охарактеризуйте особливості соціальної політики в умовах перехідної економіки України.

Література

1. Про зайнятість населення: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1991, №14.
2. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991, №42.
3. Європейський вибір. Послання Президента України до Верховної Ради // Урядовий кур'єр. - 2000. - 4 червня.- №100.
4. Гюртлер Д. Добробут для всіх.- “Deutschland”, 2003, №3.
5. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М.Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. - Розділ 10.
6. Дідівська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000. - Тема 11.
7. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь. - М. «Дело», 1994.
8. Volksstimme. 2003.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Проблема глобальної екологічної безпеки та необхідність втручання держави

Необхідність державного регулювання природоохоронної діяльності пов'язана із загостренням глобальної екологічної кризи. В процесі

виробничої діяльності, а також при індивідуальному споживанні відбувається деградація природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища. Сучасний тип економічного зростання характеризується як техногенний – природомісткий (природоруйнуючий) тип розвитку шляхом швидкого виснаження невідтворювальних видів природних ресурсів (корисних копалин) і надмірної експлуатації відтворювальних ресурсів (атмосфери, ґрунтів, лісів) зі швидкістю, що перевищує можливості їхнього відновлення (асиміляції). **Екологічна криза**, – опустелювання, скорочення площі лісів, зменшення кількості сировинних ресурсів і прісної води, виникнення парникового ефекту, виснаження озонового шару, забруднення Світового океану, зменшення біологічної різноманітності, накопичення твердих, токсичних і радіоактивних відходів, кислотні дощі тощо, – набула глобального масштабу, що призводить до лімітування темпів економічного зростання та загрожує існуванню людини як біологічного виду.

У 60–70-х роках ХХ століття в розвинутих країнах почався пошук регуляторів у галузі охорони навколишнього природного середовища. Більш ніж у 100 країнах з'явилися органи державної влади, що здійснюють керівництво екологічною політикою на національному рівні. Подальше поглиблення глобальної екологічної кризи призвело до усвідомлення світовою спільнотою необхідності виробки всесвітньої концепції еколого-економічного розвитку. В 1992 році в Ріо-де-Жанейро відбулась міжнародна конференція, в якій взяли участь голови 179 держав. Основний документ “Порядок денний на ХХІ століття” являє собою програму дій з метою зробити розвиток сталим з соціальної, екологічної й економічної точок зору. Дві цілі – висока якість навколишнього природного середовища та здорова економіка для всіх країн – повинні розглядатися в єдності. 4 вересня 2002 року в Йоханесбурзі завершила роботу друга Всесвітня конференція зі сталого розвитку (Sustainable development), – “Самміт Землі”, – яка зібрала делегатів зі 189 держав. Основним завданням “Йоханесбурга – 2002” було узгодження “Плану зі сталого розвитку Землі до 2015 року”. Україна приймає активну участь в усіх міжнародних конференціях та угодах з екологічних проблем і проводить політику

переходу до сталого еколого-економічного розвитку.

Залучення держави до вирішення задач ефективного природокористування та охорони навколишнього природного середовища має об'єктивні причини. Ринкова система забезпечує ефективні розподіл і використання ресурсів завдяки ціновим сигналам про їхню обмеженість і дефіцитність. За концепцією економічного добробуту В.Парето досягнення суспільного оптимуму можливе за умови, що функції корисності та виробничі функції незалежні: економічний суб'єкт поза системою ринкових взаємодій безпосередньо не впливає на добробут інших економічних суб'єктів (виробників і споживачів). Але умови досконалої конкуренції та граничні умови Парето-оптимальності є необхідними, однак недостатніми умовами розподілу ефективності. Ситуація, коли ринок неспроможний координувати процеси економічного вибору таким чином, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів (стан Парето-ефективності), називається провалом (фіаско) ринку.

До основних причин фіаско ринку в економіці природокористування й охорони довкілля належать:

1. Екстернальні (зовнішні) ефекти. Екологічні зовнішні ефекти – це невідображені в ринкових цінах товарів і послуг впливи на споживання екологічних благ третіми особами, які не беруть участі в формуванні ринкових цін. Наприклад, підприємець під час здійснення своєї господарчої діяльності забруднює навколишнє природне середовище (викиди шкідливих речовин в атмосферу, промислові скиди у водні ресурси, шум і вібрація, неможливість утилізації відходів тощо). Але ціна на продукцію підприємця формується із сукупності внутрішніх виробничих витрат, а збиток від забруднення довкілля складає витрати інших суб'єктів суспільства, які не є ані продавцями, ані покупцями даної продукції. Зовнішні витрати, пов'язані з усуненням збитків від забруднення природного середовища, вельми різноманітні. Вони класифікуються за:

- спрямованістю – позитивні й негативні;
- можливістю інтерналізації – чисті зовнішні та можливі до трансформації у внутрішні;

- часом дії – короткострокові, середньострокові, довгострокові;
- ступенем припустимості – допустимі, критичні, катастрофічні;
- суб'єктом, що створює ефект, – ефект виробництва й ефект споживання;
- територіальною ознакою – глобальні, крайні, регіональні, місцеві, локальні;
- галузевою ознакою – міжсекторальні та внутрішньосекторальні (міжгалузеві).

2. Відсутність або зниження цін на природні ресурси. Ця причина пов'язана, насамперед, з неможливістю повно оцінити етичну, естетичну й інформаційну цінність природи, а також ілюзією невичерпності й “дарового” характеру природних ресурсів.

3. Відсутність ринків природних ресурсів і нерозмеженість прав власності на природні блага. Як наслідок: вільний доступ до використання природних ресурсів і умов, що призводить до їхньої переексплуатації.

4. Суспільність природних благ. Природні об'єкти здебільшого представлені чистими суспільними благами – атмосферне повітря, місцеві парки, сади та т. і., та змішаними суспільними благами (у разі відносної конкурентності та виключності) – лісові, водні, земельні фонди.

5. Трансакційні витрати. Для укладання угод у ринковій сфері необхідні витрати, пов'язані із отриманням інформації, проведенням багатосторонніх переговорів і забезпеченням їхнього дотримання. В галузі охорони навколишнього природного середовища такі витрати можуть бути надмірно великими у співвідношенні до очікуваного прибутку (доходу), тоді досягнення дієвої угоди малоімовірне, а деградація природи продовжуватиметься.

6. Ринкова невизначеність та непередбачливість. Невизначеність породжується недостатністю людських знань про закони функціонування екологічних систем, що призводить до ігнорування віддалених екологічних наслідків ринкових рішень. Непередбачливість – це ринкова орієнтація на отримання швидких економічних результатів, прибутків

при неврахуванні довгострокових екологічних збитків.

Таким чином, із трьох генеральних функцій навколишнього природного середовища, – забезпечення природними ресурсами, асиміляція відходів і забруднень, забезпечення людей природними послугами (рекреація, естетичне задоволення), – ринок задовільно виконує тільки одну (забезпечення природними ресурсами), що зумовлює необхідність державного регулювання в галузі раціонального природокористування та охорони довкілля.

2. Мета, завдання та ефективність державного регулювання екологічної сфери

Мета державного регулювання раціонального природокористування й охорони довкілля – перехід до сталого еколого-економічного розвитку, забезпечення збереження сприятливого навколишнього природного середовища й ефективного відтворення природно-ресурсного потенціалу в інтересах теперішнього та майбутнього поколінь людей. Досягнення цієї мети базується на проведенні **державної екологічної політики** – сукупностей цілей і дій установ державної влади й управління в еколого-економічній сфері, спрямованих на забезпечення природно-ресурсної безпеки держави та реалізацію економічних інтересів всіх членів суспільства у задоволенні потреб у природних ресурсах і умовах.

Основні завдання державного регулювання еколого-економічної сфери:

- в галузі охорони здоров'я та збереження біорізноманіття: якісне визначення масштабів впливу забруднення навколишнього середовища на стан здоров'я людини, рослинний та тваринний світ, ландшафти, атмосферне повітря, водні ресурси та ґрунт; визначення екологічної місткості асиміляції території та прийняття відповідних екологічних квот; врахування у соціально-економічному розвитку регіонів їх специфічних природних особливостей;

- в забезпеченні державної ресурсно-екологічної безпеки: орієнтація на соціально-екологічні пріоритети в розвитку виробничих сил – засобів виробництва та трудових ресурсів; досягнення високої соціально-економічної ефективності розвитку регіонів з використанням заходів, спрямованих на попередження екологічних ризиків при плануванні та реалізації господарських рішень; врахування екологічного фактору в ресурсному та фінансовому забезпеченні виробництва; максимальна підтримка програм наукових досліджень і проектних розробок у сфері ресурсно-екологічної безпеки; створення системи екологічної сертифікації та ліцензування; сприяння розвитку екологічного підприємництва та формування ринку екологічних послуг; розвиток екологічного регулювання промислового та сільськогосподарського виробництва; створення ефективної системи моніторингу, стандартизації, нормування, фінансування, ціноутворення, кредитування, стимулювання, експортування та ефективного контролю в області охорони навколишнього середовища; інтеграція та співвідповідність механізмів управління ресурсно-екологічною безпекою на всіх ієрархічних рівнях (національному, регіональному, місцевому, об'єктному);

- в законотворчій галузі: удосконалення діючого природоохоронного законодавства та поступове здійснення пакета екологічних реформ; підвищення правової відповідальності за прийняття необґрунтованих з екологічних, економічних та соціальних позицій рішень, які призвели до аварійних та надзвичайних ситуацій; посилення економічної відповідальності за погрозу та виникнення техногенних аварійних і надзвичайних екологічних ситуацій всіх елементів системи органів влади та управління; формування адекватної системи екологічної безпеки країни;

- в системі екологічного виховання: розвиток безперервної системи екологічного навчання протягом всього людського життя;

- на міжнародному рівні: міжнародна співпраця з питань запобігання та ліквідації трансграничних аварійних і надзвичайних екологічних ситуацій.

З урахуванням особливостей суспільних еколого-економічних вза-

ємозв'язків створення ефективного механізму раціонального природокористування засновується на таких **принципах**:

- концепція раціоналізації природокористування та охорони навколишнього середовища та відповідний економічний механізм природокористування по галузях і секторах економіки реалізується на основі розробки ефективної концепції розвитку самих галузей, секторів і всієї економіки;

- економічний механізм природокористування є органічною частиною національного економічного механізму, він не може бути регіональним, локальним і охоплювати тільки природо експлуатаційні території та галузі. Даний механізм повинен бути з'ясованим з іншими економічними механізмами, діючими на всіх стадіях суспільного відтворення, щоб з'єднати первинні природні ресурси та умови з кінцевою продукцією;

- економічний механізм природокористування в галузях і секторах економіки формується на міжсекторній, міжгалузевій і міжрегіональній основі, з врахуванням процесів макроекономічної рівноваги.

Тому оцінка державної екологічної політики проводиться за критеріями і екологічної, і економічної ефективності. Тут виділяють дві групи державних заходів: загальні макроекономічні заходи, які не мають в явному вигляді екологічних цілей, і заходи з чітко вираженою екологічною орієнтацією. До першої групи заходів відносяться: структурні зміни в економіці, скорочення дефіциту державного бюджету, фінансово-кредитна політика, лібералізація зовнішньої торгівлі, інституціональні перетворення (приватизаційна політика, демонополізація), реформи цін і програми оподаткування або субсидії в основних секторах економіки (енергетика, сільське господарство, промисловість), створення сприятливого інвестиційного клімату і т. і. До другої групи заходів належать: введення "екологічних" податків, різного роду платежів і штрафів за забруднення навколишнього середовища, прийняття природоохоронних стандартів і нормативів, реалізація національних, регіональних або галузевих екологічних програм. Ці заходи в якості своїх об'єктів мають охорону

навколишнього середовища та покращення використання природних ресурсів.

Вищезазначена багатоаспектність державного регулювання екологічної сфери потребує створення відповідного організаційного механізму, який здійснює екологічну та виробничу діяльність. Так, завданнями природокористування й охорони навколишнього середовища в Україні займаються загальні органи державного управління (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Вищі судові органи, виконавчі адміністративні місцеві органи); державні органи, що спеціалізуються з екологічних проблем (Міністерство екології, Міністерство палива та енергетики, Міністерство аграрної політики, Державний комітет лісового господарства, Міністерство охорони здоров'я тощо); державні органи загальної компетенції (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство економіки, Міністерство праці та соціальної політики і т.і.); наукові державні суспільні організації (академії наук).

3. Рівні, методи й інструменти державної екологічної політики

На теперішній час у галузі природокористування й охорони навколишнього природного середовища склався змішаний механізм регулювання, який поєднує адміністративні та ринкові методи. За різними оцінками у світі в цій галузі налічується від 80 до 150 економічних інструментів, що охоплюють моніторинг довкілля, управління процесами природокористування, фінансування та стимулювання природоохоронної діяльності.

Державна екологічна політика в залежності від територіальної суспільності з врахуванням еколого-економічних інтересів членів суспільства реалізується на ієрархічних рівнях. В “Основних напрямках державної політики України в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки” (1998) визначено такі функції реалізації екологічної політики на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Національний рівень:

- розробка методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення з питань регулювання використання природних ресурсів і попередження забруднення навколишнього середовища;
- розробка політики регулювання ядерної безпеки та проведення державної екологічної експертизи;
- формування економічного механізму природокористування;
- здійснення державної політики у відношенні до зон надзвичайних екологічних ситуацій;
- встановлення нормативів природного стану природних ресурсів;
- формування та використання державних позабюджетних фондів охорони навколишнього середовища;
- регулювання використання ресурсів державного значення;
- державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, в тому числі ядерної та радіаційної безпеки;
- введення екологічного аудита та ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності;
- проведення єдиної науково-технічної політики з охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, збереження біорізноманітності;
- забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки;
- реалізація міжнародних угод та виконання Україною взятих на себе в межах цих угод зобов'язань і підтримка міждержавних угод у природоохоронній сфері;
- забезпечення процесу прийняття державних рішень з урахуванням екологічних вимог (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, введення обліку забруднень, прогнозування);
- екологічне навчання та виховання.

Регіональний рівень:

- регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;

- визначення нормативів забруднення навколишнього середовища;
- введення економічного механізму природокористування на регіональному рівні;
- проведення моніторингу й обліку об'єктів природокористування та забруднення довкілля;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- розробка програм ведення природоохоронних заходів, визначення і реалізація інвестиційної політики;
- інформування населення та зацікавлених підприємств, установ та організацій з екологічних питань.

Місцевий рівень:

- проведення локального й об'єктного моніторингу;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- організація розробки місцевих екологічних програм і проектів.

В умовах ринкової економіки основними методами регулювання екологічної сфери є ринкові та державні. Однак ринкові методи (створення ринку природних ресурсів, компенсаційні угоди, банки та біржі прав на забруднення) мають об'єктивно вузьку сферу дії внаслідок явища фіаско ринку. Пріоритетним є державне регулювання, яке здійснюється **прямими методами** – правовим та адміністративним впливом держави на соціально-економічну діяльність індивідів, та **змішаними методами**, спрямованими на контроль ринкових відносин через інструменти економічного стимулювання суб'єктів господарювання. Методи й основні інструменти державного регулювання екологічної сфери наведені в таблиці 11.1.

Найпоширенішим інструментом державної екологічної політики є екологічні податки, штрафи та збори. Платне природокористування сприяє адекватному врахуванню екологічного фактору в економіці,

раціональному використанню природних ресурсів. Збори за право використання природних ресурсів призначені для власників даних природних ресурсів незалежно: власником є держава або приватний підприємець. Вони пов'язані з вилученням абсолютної ренти.

Таблиця 11.1

Методи й інструменти державного регулювання природокористування й охорони навколишнього природного середовища

Методи	Інструменти
правовий	- державні закони щодо природокористування й охорони навколишнього природного середовища
адміністративний	- державні (загальні, регіональні, місцеві) накази, розпорядження, постанови - стандарти якості (технології, продукції та т.і.) - стандарти впливу на довкілля - ліцензії (на здійснення оптимальної еколого-економічної діяльності) - сертифікати (на викиди, скиди, продукцію, технологію тощо) - інформаційний екомоніторинг
економічний (змішаний)	- екологічні податки, штрафи та збори - ринкова сертифікація (продаж прав на забруднення) - субсидії - кредити та займи - прискорена амортизація фондів природоохоронного значення - екоінжиніринг - екологічні фонди - екологічні програми

Екологічні (“зелені”) податки вирішують щонайменше дві задачі: по-перше, роблять вартість продукції більш адекватною у відношенні до збитків, спричинених довкіллю, та, по-друге, сприяють компенсації екологічного збитку забруднювачем, а не всім суспільством (реалізація

принципу “забруднювач сплачує”). Стимулююча функція екологічних податків реалізується двома способами:

1) спеціальне оподаткування екологічно шкідливих видів діяльності та продукції, введення штрафних санкцій за нераціональне використання природних ресурсів і забруднення довкілля. В залежності від ступеню впливу на навколишнє природне середовище встановлюється два види нормативів: сплата за гранично допустимі викиди (склади розміщення відходів) забруднюючих речовин у природу (в межах встановлених нормативів) і за перевищення цих показників. В останньому випадку платежі підвищуються в декілька разів. Істотним моментом є й механізм утворення джерел оподаткування: податки у межах нормативів можуть включатися у собівартість продукції, а понаднормативні - сплачуються за рахунок прибутку підприємств, що знижує їхню рентабельність;

2) надання податкових пільг тим суб'єктам господарювання, які здійснюють природоохоронні програми, впроваджують екологобезпечну техніку та технологію виробництва. Система пільгового оподаткування реалізується шляхом зменшення бази оподаткування; застосування знижених податкових ставок; зменшення загальних сум податків; звільнення від сплати податків окремих категорій платників; надання цільових та адресних податкових пільг, у тому числі займів і кредитів; звільнення від податків екологічних фондів.

4. Перспективи розвитку національного механізму природокористування в Україні

Виділяють **три типи економічних механізмів** природокористування:

- м'який механізм – ліберальний в екологічному відношенні. Він ставить лише загальні екологічні обмеження для економічного розвитку галузей і секторів, практично не гальмуючи його. Даний тип економічного механізму спрямований в основному на ліквідацію негативних екологічних наслідків, а не на причини виникнення екологічних деформацій,

слабо впливаючи на темпи та масштаби розвитку. Саме такий тип механізму природокористування притаманний техногенному (природоруйнуючому) типу економічного розвитку. Такий м'який механізм сформувався на сьогодні в Україні;

- стимулюючий розвиток екологізбалансованих і природоохоронних виробництв і видів діяльності. Основу функціонування такого механізму природокористування складають змішані інструменти. Він сприяє збільшенню виробництва на базі нових технологій, дозволяє покращити використання та охорону природних ресурсів. В теоретичному плані даний тип притаманний слабкій еколого-економічній сталості;

- жорсткий механізм використовує адміністративні та змішані інструменти. За допомогою жорсткої податкової, кредитної, штрафної політики він практично пригломшує, пресингує розвиток певних галузей та комплексів в області розширення її природно-ресурсного базису, але в цілому сприяє раціональному використанню й охороні природних ресурсів. Цей тип механізму характерний для сильної сталості.

В реальній дійсності ці типи механізмів природокористування не існують в чистому вигляді. Неминуче їх сполучення. Багато залежить від конкретних технологій, виробництв, видів діяльності. В Україні в близькому майбутньому з позиції екологізації економічного розвитку доцільне сполучення стимулюючого та жорсткого механізмів. Наприклад, для аграрного сектора це буде стимулюючий розвиток біологічного сільського господарства в поєднанні з економічними інструментами, притаманними жорсткому механізму природокористування та спрямованими на “пригломшення” техногенного типу сільського господарства (мінімізація використання пестицидів, важкої техніки, скорочення оброблюємої площі). Така стратегія дозволить сформувати ефективний національний механізм природокористування й охорони довкілля, який забезпечить сталий еколого-економічний розвиток.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Цілі, завдання та напрямки державного регулювання природоохоронної діяльності. Сутність еколого-економічної ефективності.
2. Методи й інструменти державної екологічної політики.
3. Вплив фіаско ринку на екологічну сферу та можливості держави щодо їхнього запобігання.
4. Основні складові концепції сталого еколого-економічного розвитку.

Теми рефератів

1. Концепція сталого еколого-економічного розвитку: етапи становлення та проблеми реалізації.
2. Теоретичні засади формування екологічної політики та механізм її реалізації в Україні.
3. Глобалізація та екологізація міжнародних відносин.
4. Економічні інструменти екологічної політики в розвинутих країнах.
5. Законодавча база охорони довкілля та екологічне оподаткування в Україні.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Яка з наведених концепцій найбільш відповідає сучасному типу економічного зростання:
а) техногенна; б) фронтальна; в) охорони довкілля; г) сталого розвитку.
2. Хто з відомих економістів першим дослідив проблему екстернальних ефектів:
а) Т.Мальтус; б) А.Пігу; в) Р.Х.Коуз; г) В.Парето.
3. Трансграничні забруднення – це зовнішній ефект:
а) глобальний; б) місцевий; в) локальний; г) регіональний.

4. До ринкових інструментів регулювання екологічної сфери належить:

- а) екооподаткування;
- б) біржі прав на забруднення;
- в) субсидії;
- г) компенсаційні угоди.

5. Розробка Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” відображає метод державної екологічної політики:

- а) адміністративний;
- б) економічний;
- в) правовий;
- г) змішаний.

6. Ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності є напрямком державної екологічної політики на рівні:

- а) місцевому;
- б) регіональному;
- в) національному;
- г) міжнародному.

7. Прискорення амортизації фондів природоохоронного значення є інструментом:

- а) адміністративним;
- б) економічним;
- в) правовим;
- г) ринковим.

8. Сприяє інтерналізації екологічного збитку:

- а) екосубсидування;
- б) екоінжиніринг;
- в) екооподаткування;
- г) екофонди.

9. Страхування ризиків від екологічного, техногенного й ядерного збитків здійснюється в Україні за допомогою:

- а) субсидування;
- б) пільгового оподаткування;
- в) штрафів за екологічні збитки;
- г) зборів за природокористування.

10. Поняття екологічна безпека включає безпеку:

- а) природноресурсну;
- б) оборонну;
- в) продовольчу;
- г) санітарно-епідеміологічну.

Вправа 2. Визначить, яке з положень правильне, а яке помилкове. Поясніть відповідь .

1. Стан екології в Україні є кризовим.
2. Екологічна криза лімітує економічне зростання.
3. Екологічний фактор впливає на процеси макроекономічного зростання.
4. Сучасна економіка в розвинутих країнах не є техногенною.

5. Природні ресурси й умови є ринковими благами.
6. Всі зовнішні екологічні ефекти можливо усунути за допомогою державного регулювання.
7. У природокористуванні неможливо досягти Парето-ефективності.
8. Охорона навколишнього природного середовища – єдина мета державної екологічної політики.
9. Екологічну ефективність державної політики можна визначити як “еколого-економічну”.
10. Субсидування сільськогосподарського та паливно-енергетичного комплексів – прогресивний інструмент державного регулювання.
11. Виробництво генетично-модифікованих продуктів харчування підвищує рівень екологічної безпеки.
12. Розвиток ринкової системи в Україні та зменшення ролі держави в урегулюванні екологічної сфери – паралельні процеси.

Вправа 3. Виконайте завдання.

1. Відомо, що активне державне втручання в економіку супроводжується явищами фіаско держави. Проаналізуйте можливі фіаско держави в екологічній сфері, відповідь обґрунтуйте й оформіть у вигляді таблиці.

Таблиця 11.2

№	Фіаско держави	Приклади в екологічній сфері
1	Асиметричність інформації	
2	Недосконалість політичного процесу	
3	Зростання адміністративно-бюрократичного апарату	
4	Неможливість повного передбачення і контролю державних рішень, що приймаються	

2. Наявність екстернальних екологічних ефектів – причина державного регулювання природоохоронної діяльності. Проаналізуйте: за до-

помогою яких інструментів (ринкових, державних, змішаних) можливо усунути дію екстернальних екологічних ефектів? Заповніть таблицю. Зробіть висновки.

Таблиця 11.3.

№ п/п	Зовнішній екологічний ефект	Державне (або ринкове) регулювання		
		Рівень	Метод	Інструмент

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. – Розд. I, II.
2. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №41.
3. Закон України “Про природничо-заповідний фонд України” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - №34.
4. Закон України “Про охорону атмосферного повітря” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - №13.
5. Закон України “Про тваринний світ” // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - №18.
6. 2.5. Закон України “Про екологічну експертизу”. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - №8.
7. Положення про Червону книгу України. // Постанова Верховної Ради України від 29.10.1992 р. - № 2750 – XII.
8. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. Природопользование: основы экономико-экологической теории. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999. – 350с.
9. Гринів Л.С. Екологічно-збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240с.
10. Дорогунцов С.І., Ральчук О.М. Управління техногенно-економічною безпекою у парадигмі сталого розвитку: концепція систем-

но-динамічного вирішення. – К.: Наукова думка, 2001. – 173с.

11. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування. – Суми: Вид-во “Університетська книга”, 1999. – 421с.

12. Пал Л. Аналіз державної політики: Пер. з англ. – К.: Основа, 1999. – 422с.

13. Прыкин Б.В. Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика (концепции философии и естествознания в экономике). – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 445с.

14. Хилько М.І. Екологічна політика. – К.: Абрис, 1999. – 363с.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

- 1 Межа виробничих можливостей, командна та ринкова форми організації економіки.
- 2 Види ринкового саморегулювання.
- 3 Функції держави в ринковій економіці.
- 4 Теорії державного регулювання ринкової економіки
- 5 Сутність, об'єкти, та суб'єкти державного регулювання економіки.
- 6 Види державного регулювання економіки та врахування їх у державній економічній політиці.
- 7 Система методів ДРЕ. Методи прямого та опосередкованого державного регулювання економіки.
- 8 Правові методи державного регулювання економіки.
- 9 Адміністративні методи державного регулювання економіки.
- 10 Економічні методи державного регулювання економіки.
- 11 Пропагандистські методи державного регулювання економіки.
- 12 Досвід ДРЕ у розвинених країнах.
- 13 Сутність стратегії соціально-економічної політики держави. Визначення суспільних потреб та інтересів.
- 14 Стратегічні, тактичні та оперативні цілі; концепція соціально-

- економічної політики та державного регулювання економіки.
- 15 Сутність і функції соціально-економічного прогнозування.
 - 16 Принципи соціально-економічного прогнозування.
 - 17 Класифікація соціально-економічних прогнозів.
 - 18 Класифікація методів прогнозування.
 - 19 Сутність макроекономічного планування, директивне та індикативне планування.
 - 20 Державна програма економічного і соціального розвитку України як форма макроекономічного планування.
 - 21 Принципи макроекономічного планування.
 - 22 Система показників макроекономічних планів.
 - 23 Балансовий та нормативний методи планово-економічних розрахунків.
 - 24 Структура Державної програми економічного і соціального розвитку України.
 - 25 Сутність державного програмно-цільового планування та цільових комплексних програм.
 - 26 Структура цільової комплексної програми.
 - 27 Доходи та видатки державного бюджету України.
 - 28 Збалансованість (профіцит, дефіцит, секвестр) державного бюджету.
 - 29 Засоби подолання бюджетного дефіциту.
 - 30 Етапи бюджетного процесу в Україні.
 - 31 Фіскальна політика.
 - 32 Система оподаткування в Україні.
 - 33 Особливості податків.
 - 34 Суб'єкти та об'єкти оподаткування
 - 35 Форми і класифікація податків.
 - 36 Функції податків
 - 37 Склад і функції сектору загального державного управління.
 - 38 Ефективність у суспільному (державному) секторі економіки.
 - 39 Кошторис доходів і видатків установ сектору загального держав-

- ного управління.
- 40 Сутність державних замовлень і державних контрактів. Замовники та виконавці державних замовлень.
 - 41 Етапи конкурсного відбору виконавців державних замовлень.
 - 42 Банківська система України. Функції НБУ.
 - 43 Методи грошово-кредитного регулювання.
 - 44 Банківське регулювання і банківський нагляд.
 - 45 Сутність і види структури економіки.
 - 46 Пасивна та активна структурна політика.
 - 47 Пріоритети та засоби структурної політики.
 - 48 Роль держави в інвестиційній сфері.
 - 49 Податкове, бюджетне та грошово-кредитне регулювання інвестиційної діяльності.
 - 50 Державне регулювання інвестиційної діяльності.
 - 51 Науково-технічний прогрес і соціально-економічний розвиток.
 - 52 Необхідність і сутність науково-технічної політики.
 - 53 Форми та методи реалізації науково-технічної політики.
 - 54 Державне регулювання інноваційних процесів.
 - 55 Ефективність державної підтримки інноваційних процесів.
 - 56 Підприємництво як об'єкт державного регулювання.
 - 57 Роль держави у становленні підприємницького середовища.
 - 58 Методи та засоби державного регулювання підприємництва.
 - 59 Приватизація як фактор державного регулювання підприємництва.
 - 60 Антимонопольна політика держави.
 - 61 Механізм банкрутства і санації підприємств.
 - 62 Сутність, завдання, пріоритети зовнішньоекономічної політики держави.
 - 63 Тарифні методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
 - 64 Нетарифні методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
 - 65 Сутність і завдання регіональної економічної політики.
 - 66 Теорії державної регіональної політики

- 67 Механізм реалізації регіональної економічної політики держави.
- 68 Методи державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.
- 69 Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіонів.
- 70 Сутність і мета соціальної політики.
- 71 Завдання соціальної політики та показники соціального розвитку.
- 72 Державне регулювання реальних доходів населення і регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг.
- 73 Державне регулювання зайнятості населення.
- 74 Необхідність охорони навколишнього природного середовища.
- 75 Принципи та об'єкти охорони довкілля.
- 76 Методи екологічного регулювання.
- 77 Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.
- 78 Економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності.

Навчальне видання

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігоревич
ДЕМЬОХІНА Олена Олександрівна
ЄВТУШЕНКО Вікторія Анатоліївна
КОЗУБ Данило Анатолійович
РЯБОВА Тетяна Веніаминівна
УДОДОВА Вікторія Іллінічна
ШАША Людмила Іллінічна
ШИБАЄВА Наталя Володимирівна
ШИМПФ Карін

Державне регулювання економіки

Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей

За ред. проф. Архієреєва С.І, доц. Решетняк Н.Б.

Роботу до друку рекомендував М.І. Погорелов

Відповідальний за випуск М.М. Офіцеров

Комп'ютерна верстка Т.В. Афанасєєва, В.В. Яцина

План 2004, поз.

Підп. до друку Формат 60x84 1/16. Папір офсетн.
RISO-друк. Гарнітура Таймс. Умов.друк. арк.9,0. Облік.-вид.арк.11,2.
Наклад 300 прим. Зам № Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ "ХП"
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК №116 від 10.07.2000 р.
61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21

Друкарня НТУ "ХП", 61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21